

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2008
1. szám
január

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXXII. évfolyam
2008. 1. szám
j a n u á r

Főszerkesztő:

Gerold László
(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Ózer Ágnes
Szabó Szilvia
Toldi Éva
Utasi Csaba
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés/fedőlap:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

Ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

BRASNYÓ István: Utolsó vers	3
SZATHMÁRI István: Már nem lehet ugyanaz, igen (novella)	5
BORDÁS Győző: B. M. Z. (dokumentumnovella)	9
BENCE Erika: „Zašto ne gorite?” (novella)	17
JÓDAL Kálmán: Szaladunk (rövidpróza)	22
KOCSIS Lenke: Wannak dolgok ■ Turmix ■ Turmix 2 ■ Szinesztézia ■ Szakadt lánc (versek)	24

*

VÁLI Béla: Elmúlt idők (naplórészletek)	28
GEROLD László: Szerkesztői jegyzet	42

HANGARCHÍVUM

HELLER Ágnessel beszélget VICKÓ Árpád: „a modern demokrácia mindig a jelenben él, ami annyit jelent, mindennap újra kell teremteni” (interjú)	44
LOSONCZ Alpár: A demokrácia törekenysége (jegyzet)	57

SZÍN/KÉP

NÁNAY István: Egy téma – két változat (esszé)	60
SZOMBATHY Bálint: Totál érzelmhalál. BADA DADA Tibor antikánon (tanulmány)	66

KRITIKA

KÖNYV

- BÁNYAI János: Szomorún, könnyedén (VARRÓ Dániel:
Szítvdesszert. – kis 21. századi temegén). 79
- LOSONCZ Alpár: Egy kisebbségi a Vajdaságban (Tomislav
ŽIGMANOV: *Minimum in maximis. Zapisi s ruba o nerubnome*). . . . 83

SZÍNHÁZ

- GEROLD László: Mi micsoda? (Csehov: *Ivanov*; Lerner–Loewe:
My Fair Lady; Richard O'Brian: *Rocky Horror Show*). 89

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 95

MELLÉKLET

- SZÁNTAI Szeréna: A HÍD 2007. évi tartalommutatója

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvállalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2008. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hidepitok@yahoo.com – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2008-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Utolsó vers

„Híred nincs, vén vagy Tu Fu.
Nyomorban ér a halál.”

Tu Fu

Már régóta rossz a vérnyomásom
és marékszám gyógyszert is szedek –
olyan helyeken forgok gondolatban,
melyek már réges-régóta nincsenek.
Semmi új, mert járni sem tudok;
rég keréken gurul, aki ad magára,
és ott settenkedik a nyomomban végig
tragédiák félig agyonvert kutyája.
Innen meglépni aligha lesz mód,
kötve hiszem, hogy ép bőrrel sikerüljön,
úgy fest ez, akár a hajtóvadászatok:
elébbem a hajtók serege kerül, jön.
Ismernem kellene őket az irodalomból,
vagy tarlók széltéből, ahol kanászkodtam,
gulyás is voltam, meg fogatot hajtó kocsis:
szüreteltem váltig a letarolt lombból.
Fehér lovunkra még emlékezem
– szakállam színe mostanra akár a szőre –,
bajúszom hosszú őszi pókfonál lett,
lebegteti a szél, fúj rám őszök ősze.
Kerek száz esztendőt élt Dani bátyám,
kerékpárt hajtott itt poros utakon,
mennyit élt vajon nemes Brassnyó Ádám,
míg kiverte fejéből a szállingózó kurucokat?
Juhászszagú suba meg sáros csizma járta,
vasalása fagyos föld rögein kopogott:
visszahullunk majd az ő középkorába,

amidőn Rákóczi Rodostóban lakott.
Borunk-e vagy más azóta bensőnk kikezdte –
Bár évek óta *bor itlan* senyvedünk;
Szerémben fejtenek-e még bort a hegyből?
Mert már eddig sem ér el az eszünk.
Újlakon csipkés-e még a várfalak foka,
s a klastromig föl hány lépcső vezet?
(Kapisztránt Nagyszőlősen kútba dobták,
pedig Ugocsában nem is volt ütközet.)
Hogy valaki mégis pártatlan marad végül,
és ragyogó elmével mellénk szánakozva ideül,
komolyan vesz-e majd valamit az egészből,
nagy sokára talán az is kiderül.
Ábránd, hogy majd hóban megyek messze,
és előttem fehér lesz a szemhatár,
vagy a hőségben sivatag homokját taposom,
hol menekül előlem a kóborló vadszamár.
(S ki ekkora földet bejár majd haránt,
képtelen a délibábban vezetni karavánt...)

Már nem lehet ugyanaz, igen

A létezés melankóliája, uram, az, ahogy felkel és lefekszik, meg kinyitja az ablakot, és a hosszú betontérre néz, ahol valamikor villamossínek kacska-ringóztak, meg porzöld teherautók berregtek, gőzölögtek, izzadtak a szürke, néhol hepehupás, repedezett anyagon, mintha indulnának valamerre, holott csak a helyben járás, a járatás volt a cél, uram, mert a sínek is csak maguknak futottak, minden komolyabb terv nélkül, így szerkesztették, konstruálták őket a már említett tér alapos mérnökei, akik ismerték, nagyon is, az idő mindenhatóságát, vagy azt, hogy az talán nem is létezik, de az ellentétek mindig jól jönnek, uram, sokat lehet magyarázni, megmagyarázni velük, igen, hivatkozni rájuk, és néha rúgni jobbra is meg balra, hogy elinduljon valami, kérem, de minnek, teheti hozzá, kit érdekel.

Mert látom én, ahogyan élnek a két gyerekkel, uram, a kvázi fiatal pár a szomszédban, az asszony csípője még hurkás, májas ugyan, de véres lesz hamar, higgye el nekem, és a mellei is meg-megrezzennek néha, de a karja tövéből csimbókokban lóg a szőr, és az ajka, van úgy, hogy sebes, nem az élvezet nyomaitól, persze, ez jól kivehető, hanem inkább a pállottság, a belső bűz szomorú nyomai ezek, mint már mondtam, a meglevés lehangoló volta, mert élni tudni kell, uram, tanítják is néhol, jobb helyeken, még esti tanfolyam is van, igen, múltkor a körúton egy csoportba botlottam, azt hittem turisták, japán szitakötők, csak jókedvemben nevezem így őket, a fényképezőgépes, kamerás, semmirekellő, csámpás tömeget, ahogy fecsegnek, vi-gyorognak állandóan, megállnak minden kőnél, háznál, szarnál, az ablakok felé mutogatnak, biocsokoládét esznek, és legszívesebben mindenki lukába is belenéznének, de a szex csak ritka gyümölcs náluk, akkor is csak szigorú korlátok között, tehát ott ténfereg az a sok ember, és már biggyesztem is az ajkam, amikor meghallom, már késésben vagyunk az estiről, de ha sietünk,

odaérnék még, igen, habár mindent azért mégse lehet elsajátítani, uram, mert az az asszony, a kétgyerekes is járt egy kurzusra szorgalmasan, hogy hogyan szoptassunk szépen meg ilyesmi, és mégsem lett teje, elapadt gyorsan, kiszáradt a mellem, mondta, nyögte, sírta, akár egy lecsapolt tó smirgliszáraz medre, olyan, ismerem én ezt, igen, jártam én egy ilyen eltűnt tó rinocérosz bőrére, a Palicsi-tavon, szinte égette a talpam a leveles, megkövült iszap, és valahonnan a mélyből fergeteges bűzök törtek elő, és még brekegést is lehetett hallani, és susogott a megmaradt sás, és néha hirtelen meghullámzott a talaj, és tudtam, lenn a lábam alatt még él a víz, és halak is vannak, pontyok és busák meg apró bogarak.

És a rég volt fürdőzők, halászok, pecások elveszett gyűrűi, láncai, foghíjas fésűk, napolajtégely, szakadozott vitorlásponyva és horgok, ólmok, etetők meg a megfulladtak körmei, igen, akik már csak az úszósapkájukba kapaszkodhattak, de hát hiába, persze, igen, lélegzett a víz odalenn, de én csak a megdermedt tómederben álltam, akárha valami haldokló táj lakója volnék, aki várja a sosem jövő virradatot.

De hát, uram, évekkal később feltöltődött a tó, újból víz lepte el a sötét-szürke medret, zöld és kék bogarak szántották a tükrét, vidám napbarnított emberek lepték el a partot, karcsú női testek nyújtózkodtak a mólón, bakfisok kergetőztek a lombos fák alatt, de mi egy páran tudtuk, más élet is van, ott lenn, igen, másképp is mozog a víz, a hal, a horog, a vászon, és ez szegte a kedvünk, megszegte nagyon. Mert néha egy dolog is elég, de nem megy ez így, uram, mint ahogyan annak a kétgyerekes anyának sem ment, mert a melle csak átmenetileg puffadt fel, hogy utána kipukkadjon örökre, igen, csak a hurkák nőttek, dagadtak rajta, akárha úszni készülne hatalmas úszógumival, a mi időnkben a traktorgumi volt a divat, óriás szeleppel, ha arra valaki felszúródott, aj-aj! Az asszony férje nagydarab, mogorva ember, halványkék szemei vannak és sárga fogai, bagót rág, majd füvet szív hozzá, és semmilyen tanfolyamra se jár, és néha veri az asszonyt, vagy legalábbis fenyegeti ezzel, a gyereket pedig valami szarral itatja, van, hogy eltűnik hetekre, és utána részegen jön haza, vagy haza se jön, mert úgy hozzák, szállítják a vállukon a haverok, látom tehát, hogyan is élnek, de hát azért lelkes is vagyok, tudok én lenni, ha kell, mert igazából szeretem a hosszú betonteret, legszívesebben oda is költöznék, kivájnám az összes kacskaringós sínt, és villamost hozatnék, és ülnék fel a gépre, és csak köröznék szépen, majd hirtelen elhatározással kitörnék, igen, és szaladnék, futnék a sárga villamossal, amely majd később meggyiprossá változik, végig az úton, határon, réten, és meg sem állnék a tóig, ahol két élet folyik, egy fönt és egy lent, és lubickolnék egyikből a másikba, és mosolyognék hozzá, habár kicsit szomorúan tenném, mert választanom kéne, de nem akarok, de hát minden mozdulat, elrugaszkodás, gondolat és érzés, csak az, csak az, uram, és ez nekem rossz, rossz nagyon. Mert dönteni felelősség, igen, hányódni pedig szenvedés.

Mondjon már valamit, kérem, úgy akarom.

A Palicsi-tóban sosem volt kagyló, legalábbis így tudom, mégis találtam egyszer az iszapban, amit a bagger a partra dobált, mit dobált, hányt, okádott, olyan tengeriféle volt, igen, távoli kék vizek dísze is lehetett egykoron, amik után én is vadásztam sokat gyerekkoromban, mikor a szüleimmel a hátam mögött, a kis fenyőerdőből ugráltam a vízbe, az örök kék létbe, ami fontos volt nekem, anyám csak a horizontot kémlelte és aggódott, ne legyen vihar, apám, ki tudja, merre járt éppen, fekete haját finoman lebegtette a szél, sokáig hallgatott, majd mondott valamit, tapogattam a tenger kincsét a víz alatt, és azt hittem, teljes ez az egész, igen, az alkonyatban a fenyők lehullajtott vörös, zizegő leveleire feküdtem, és hallgattam a kabócák mind jobban halkuló dalát, és éreztem, férfi leszek hamarosan, és ez még nagyobb elégedettséggel töltött el engem, ha a vendégszobában egyedül voltam, és besütött a nap, néztem, vizsgáltam a testem, élni néha jó dolog, uram, és utána behunytam a szemem. Tehát látja, van, hogy a kagyló hazát cserél, egy darab tenger az iszapban, de mégis szép, szép nagyon, és aztán kutattam, vizslattam tovább, de több tengerigyümölcs nem akadt fel a hálón, csak horog, ólom, a szokásos, igen, és kacsalábat is láttam, és arra gondoltam, megrekedni, istenem, mindenhol lehet.

Mert jó is meg szép is az iszapban, de aztán jönnek a másmilyen napok, mint már mondtam, uram, amikor az ember lefekszik és felkel, meg kinyitja az ablakot, és a hosszú betontérre néz, és hallja a szomszédból, hogy bömböl a rádió, és hogy a kvázi fiatal pár komótosan veri a két apró gyereket, és bömbölnek ők is, majd utána nyelik azt a szart, amit az apjuk töm beléjük, és már a tévé is ordít, és az asszony újból veszi elő a mellét, hogy nézze, tapogassa nagyon, van-e már valami, vagy mi van, mi is, igen, de az száraz, szinte serceg a kezében, és mérgesen, utálva mindent, önmagához nyúl, és kiabálja a nagydarab, mogorva férje felé, hogy volt ez neki másképpen is, igen, szerette őt a fotós meg a segédszínész, meg a raktáros is élvezettel dugta be az ujját, és már mutatja is, hogyan, és vadul és vörösödik az arca, pliszírozott szoknyája már a nyakában zizeg, igen, akarták őt sokan, ordítja minden zaj fölött, fogták a lábam, és az ajkamba haraptak, és már sír és hörög, mint a két gyerek nem messze tőle, és folyik a nyála blúzra, szoknyára, rózsaszín, csatakos szemérme meg csak úgy van ott a lakásban, mint bármi más.

Borostás, nagydarab férje eközben a párnába dugja a fejét, és sárga fogai-val egyenként ráncigálja ki a hasadékon a krémszínű tollakat.

Hát látja, uram, a családi idill, mert utána már az asztalon gőzölög a vacsora, csak a pálinkásüvegek tűnnek el sorban.

Mert hát én is szeretnék turista lenni néhanapján, igen, habár mint mondtam, utálok ezt az emberfajt, nagyon, de mégis jó lehet alkalomadtán

hivatásos bunkónak lenni, csak úgy gondtalanul, védve, fedve sétálni a széles körúton, vagy mellet dörzsölni éppen, mert így az is lehet az ember, ami nem, igen, ide is meg oda is, uram, fordulni, nézni, esetleg sírni azért, hogy más legyen, de minnek, hát minnek, mert a mélabú mindenütt ott van, a létezés alvadt szomorúsága, uram, de azért élvezkedni, ficánkolni oly jólesik néha. Olyan pompás az érzés, úgy bizony, bizsereg a test és a lélek, és a fejünk fölött meg csak húznak el az agyonmosott felhők.

És az asszony testén szőrök kezdtek el nőni, a karján meg a hasán, majd a hurkák vastag vonalán, és a hátán is, igen, mert láttam én ezt is, mikor az erkélyre ment és levette a blúzát, mert hitte szegény, senki se nézi, és nyúlt az üveghez, és húzta, meghúzta szépen, és a nyugágyba feküdt, szemben a nappal, a vakító fénnel, és szoknyája zsebéből csillogó, vajszerű fésűt varázsolt elő, és óvatosan, finoman fésülte magát, alaposan, jó érzékkel, igen, a hosszú szőrszálakat mindenütt, és tudtam, ezt is az ura, a férj bosszantására teszi, mint mindannyi mást, a villogó fényben, a narancsban, sárgában, a csikos nyugágyban, a koszos erkélyen, ami alatt guvadt szemű macskák és gyerekek tanyáztak, de azért, mint mondtam, nyújtózkodni, meg-megmozdulni, kinyúlani jó, mert elérhet, megérhet az ember valamit, valamit, igen, ha akarja nagyon.

És beszéltem nekik a tőről, mert összehozott engem velük a sors, vagy csak én akartam így, nem tudom, ültünk náluk, vagy nálam, és bömböltek a gyerekek, de senkit sem érdekelt, fogytak az üvegek, és a kagyló, a tengeri kagyló története az iszapban felvillantotta a szemük, akárha ők is félre lennének érte nagyon, és az asszony ettől fogva szabadabban fésülte magát, és tudtam, hogy már tudja, nézem, lesem őt, igen, és mintha már a férje is el-elfogadná őt, vagy legalábbis törekszik néha, a hurkákat meg a többit rajta, mindent, ami volt, mert láttam azt is, hogy a kicibált, kiharapott krémszínű tollakat rászórja a mellre, és kéjesen beletúrja nagy, busa fejét.

Hát így, uram, így, és kirándulni mentünk, és mondtam nekik az eltűnt tó leveles, kérges, már-már holdbéli medrét, és az asszony többször is a melléhez nyúlt közben, a férje meg csak elszántan hallgatott, és furcsamód, a bömbölő gyerekek is elcsendesültek lassan. Hát mik nincsenek, uram, ebben a világban, és kezdtem másként érezni magam, mind többet voltam a családdal, annál jobban áthatott valami eleddig ismeretlen melegség, és jó volt ez nekem, úgy bizony, és néha arra gondoltam, másképp is lehetne akár, másmilyen a lét nyúlós máza, ha akarnám, igen, de a választás, az úszás két part, vagy sok dolog között már fárasztó volt nekem, kimerítő, igen, és újból kinyitottam az ablakot, hogy a hosszú betontérre lássak, ahol valamikor autók berregtek, meg villamossínek kacskaringóztak összevissza, és gondoltam megint körültra, tóra, mint eddig, de észleltem, uram, biztosíthatom, ez már nem volt ugyanaz, nem lehetett.

B. M. Z.

Dokumentumnovella

– Na, most már szépen menjetek ki az udvarra, mert farkatokkal majd kicsapjátok vendégem szemét. Pedig én most mesélni szeretnék neki – utasítja a kényelmes, csíkozott, vastag posztóval bevont fotelt körbe-körbetáncoló kutyákat.

Már rég körbeszaglászta, hagyta, hogy kézfejemet is szimatolják meg, nyalják meg tenyeremet. Nem először teszik ezt velem ezek a barátságos állatok, akikkel a gazdasszonyuk úgy beszélget, mint serdülő gyerekekkel. Nem parancsol nekik, hanem magyaráz: most gyertek enni, most leültök és békén hagytok, mert formázok, most tessék kimenni pisilni... Zlata asszony nem magyar, mégis magyarul beszél a kutyáihoz. Így szokta meg, mert a kutyái is többnyire a magyarok lakta Telepről kerültek ide.

– Már így volt ez a Mátyásföldön is, ahova az uram tizenhét évesen vitt el feleségnek az újonnan épített műtermünkbe. Ő ekkor már harmincegy éves volt, s volt neve is a művészvilágban. Hittem neki, Budapesten jobban tudunk majd mindketten érvényesülni, mint Nagybecskereken, Újvidéken vagy Szabadkán. Vágytam a nagyvárosba, hiszen szüleim a temesvári, a bécsi és a Párizs melletti St. Denis-i leánynevelő intézetekben tanítottak. Mátyásföldön egyébként francia lánynak tartottak, talán öltözködésem, nagy fekete kalapom meg hosszú fekete selyemruhám miatt. Kávéházakban meg műtermekben találkoztunk Károly barátaival, Pankotai Farkas Bélával, Medgyessy Ferencsel, Istók Jánossal meg festőbárunkkal, a szabadkai Farkas Bélával is, akivel Károlyom végigszenvette a háborút. Sokszor ők jöttek hozzánk megnézni, mit csinálunk, meg pálinkázgatni, borozgatni... Ilyenkor kezdetleges festményeimet, kerámialapjaimat, szobrocskáimat korrigálták... Máig hálás vagyok nekik érte.

Ezek a kutyák! Nem hagynak bennünket beszélgetni... Szétverik az ajtót... De nagyon szeretem őket... Sokszor álmodom is, kislány vagyok, és

a Círóval – azzal a keskenyvágányú kisvonattal –, amely Nagybecskerekéről ment Zombolyáig Begaszentgyörgyön át... Az év végén megyek haza az intézetből szüleimhez. Hogy mit jelentett hazamenni anyámhoz, apámhoz, testvéreimhez a szülői házba... Nyilván giccses lenne elmesélni, de én akkor, amikor egyedül voltam, a vonat kerekeinek ritmusára énekeltem. A zenét magam komponáltam a fejemben, amibe még a vonat kerekeinek egyenes csattogását és a mozdony egy-egy fűtőt is beépítettem, majd hazaérve lekottáztam. De amiért ezt mesélem: a kutyák. Ezeknek a kompozícióimnak a végén mindig volt valami wagneri is. Méghozzá Bodri és Marko kutyánk megérkezésekor csapott boldog csaholása. Hát azt nem lehet elfelejteni, mennyire örültek a megérkezésemnek, amit meg lekottáztam – nem túlzok –, azt a zongorám mellett ülve hallgatták. A nyár eleji forró levegő, a macskák, az udvar szárnyasai, a rengeteg madár, mind-mind megragadott: én is szárnyalni, repülni tudtam volna. Előbb csak a szerzeményeimben volt benne ez az örömteli szárnyalás, aztán meg a nagy gazdasági udvarunk végében levő part sárgaföldjéből készített agyagszerűségbe is belegyúrtam a magkakasunkat. Reggel elsőnek jön ki az ólból, majd taraját többször is megrázza, csapkod a szárnyaival... Meg a mezei túzok lassú nekifutásának azt a pillanatát, amikor a lomha, nagy test már annyira fölgyorsul, hogy éppen elrugaskodni készül a földtől. Hogy szobor(ka) legyen, és álljon, még mindkét lábának lent kell rögzülnie, de érzékeltetni kell, hogy most már a levegőben van. Falunk este tanyázó öregasszonyaiban is találtam témát, amint a napi dolgokat meghányják-vetik, de ebből mindig hiányzott valami. Tudja mi? Istók magyarázta meg: hogy „súllyal üljön” az öregasszonyod, a tomport meg kell nagyobbítani, a „gerincet meg hajlítani: vékonyabbra, ha fiatalabb, jobbra; vastagabbra, ha öregebb, balra”. Mert különben „hasábfát kapsz, amelyen a konty sehogyan sem fog állni”.

Azt hiszem, abban az én kakasos-túzogos „szárnyaló” művésztfélemben találkoztam(tunk) Károlyommal. Valami hasonlót láttam nagybecskereki kiállításán a Vágtató lovasában, a Lófarkas lány fejében meg a Krisztusról készített terrakottájában is. Most már megvallhatom – de szép volna, ha Kari odaát ismét hallaná –, ettől lettem bele szerelmes. Talán ő is belém. Megszöktetett, és mint egy pillét vitt Pestre, azaz Mátyásföldre. Kari itt műtermet kezdett építtetni, amit csak a hozományomból tudott folytatni. De az, amit Károlyom megtervezett és részben kivitelezetett, nekem nem tetszett. A műterem egy hosszú, tizenkét méter hosszú, hat méter széles, öt méter magas, nem is helyiség, hanem raktárszerűség, vagy még inkább cső volt, a végében toronnyal, ahol laktunk. Fönről üvegvilágítás, ami még rendben is lett volna, de lent beton, rideg falak... Be sem lehetett fűteni. Egyszóval nem volt benne semmi intimitás. A barátaink is szörnyülködtek, hogyan lehetett ilyet építeni. S persze ráment minden pénzünk. Megrendelés, munka

meg szinte alig. Mindössze néhány síremlék. Én akkor még gyerekszámba mentem, nem értettem gyakorlatilag semmihez, s bíztam Károlyomban. Ő annyival idősebb, gondoltam, tudja, mit csinál. Mert kitartás, az volt benne. Ha hozzáfogott valamihez, azt véghez is vitte. Azt a műtermet is csak befejezte, de közben teljesen elszegényedtünk. Szüleim meghaltak, s Kari még a maradék begaszentgyörgyi földet is eladta. Ez 1931-ben volt. Ekkor ő is belátta, valamit nagyon rosszul tettünk.

– Mit? – kérdezem riporter szerepben és tapintatosan, meg ne zavarjam Zlato néni gondolatmenetét.

– Magyarország háborút veszített ország volt, és az új Európa politikai rendezésével rettenetes szegénységbe került. Azonfelül az összes vesztes országban az volt a törvény, hogy addig, amíg egyetlen saját állampolgárnak nincs munkája, „idegeneket” nem szabad alkalmazni. Szóval kár volt Károly szívére és szüleinek jóindulatú tanácsára hallgatni... Éhenkórász művészek lettünk, mint sokan mások. És akkor arról még nem is meséltem, kiderült, hogy én nem is francia vagyok, hanem – ahogy akkor mondták – rác. Kínéztek még a boltból is... Láttá ezt Karim is, s egyszer, amikor Farkas Bélával jól berúgtak, azt mondták: megyünk mi vissza, haza! Kétszer se kellett mondaniuk, mert forrt bennem, hogy bemutatkozásomkor a művészfeslegyek – miután végigmértek francia ruhámban és kalapomban, bécsi körömpipómban – összesúgtak, és megvetően mondták: „Fog ez még tőlünk cipőt kölcsönözni!” Különösen a jóságos Pankotai feleségének a viselkedése nem tetszett, irigy volt rám, pedig Karim a háború után több évig is náluk lakott, férjével együtt járták meg Párizst, állítottak ki Drezdában és Münchenben... Pankotai is nagyszerű virtuozitással és arányérzékkel mintázott s korigált engem. Emlékszem, nem tudtam betelni Medgyessyvel a Százados úti műtermében, a Súroló asszonyával, a Szoptató anyával s a Reformátor ciklusa agyag-gipsz sorozatával. S ott állt félig készen valami gipszrelief Tóth Árpád költőről (akit ő személyesen ismert, mint – így mondta – a „ti” Pechán József festőtököt is). Ő tanított meg arra, a domborműnél hogyan kell „mélyre” faragni, ha valamit ki akarunk emelni, a jelentéktlenebb részleteknél pedig „csupán” a háttérre ügyelni... Ott viszont azért nevettek ki és aláztak meg szinte, hogy akkor még nem tudtam megkülönböztetni a „kései” szó igei változatát a főnévi többes számtól. „Ez a flegma asszony, sose fog megtanulni magyarul” – súgtak össze. Így mielőtt valóban kölcsön kellett volna kérni egy pár cipőt, döntöttünk.

A mátyásföldi műteremért szinte semmit sem kaptunk, de nem bántam, csak menjünk. Így kerültünk Újvidékre. Hazahoztuk, amink volt, műtárgyainkat, bútorainkat, szerény ékszereimet, párnáimat, dunyháimat... Lakást, műtermet béreltünk, s dolgozni kezdtünk. A Tabaković festő-műépítész fivérek meg az építész Brašovan – nekik már nevük volt az itteni művész-

világban – voltak az első látogatóink, s nem győztek csodálkozni Kari újabb Krisztus-fején, a Pirandello-plaketten, az Arnautáján meg az én Dögkeselyű-kombinációmon. Én főleg állatokat és madarakat mintáztam. Tudja miért? Mert azok nemesebbek, jobbak, mint az emberek. Kuttyák és madarak nélkül élni sem tudnék. Ezért van a mogyorófaímon most is legalább négy madár-etető. Hogy ideszoktassam őket... Nézzem, hogy élvezik az életet, esznek, veszekszenek, szerelmeskednek, fészket is raknak... No, de a lényeg! Ivan Tabaković például nem tudott betelni a Dögkeselyűmmel. Azt mondta, ezt azonnal ki kell állítani! Medgyessynek is annyira megtetszett a kerek oszlopra helyezett két rettenetes kinézésű nagy madár, hogy önkéntelenül ő is gyúrni kezdte a még lágy agyagot, illesztett egy kicsit a fején, a csőrbe drótot is rakott, hogy „tartson”, a szárnyon... S ettől valóban jobb lett. És egészen jóindulatúan ajánlott még valamit: Ha el akarom adni, Károly nevével szignózzam, ne az enyémmel, egyébként is a Dögkeselyűk inkább férfias munka – mondta. Se a korrigálást, se a tanácsot nem árultam el Tabakovićéknak, csak azt, hogy azért kezdtem bele a Dögkeselyű-sorozatba, mert úgy érzem, az emberek is nagyon hasonlóak hozzájuk. Ezen elcsodálkoztak, de miután jobban belegondoltak, azt mondták, lehet, hogy igazam van. És biztattak, „lélekrealizmusomat” ne adjam föl. Hát nem adtam, minden munkámban benne van a lelkem is!

Mondtam Tabakovićéknak, dolgozni jöttem haza, agyagban szeretnék dolgozni, mert az áll hozzám a legközelebb. Ennek fortélyait pedig nagyjából már kitanultam, nem okoz gondot a méret szerinti masszaelosztás, a térben való komponálás, a megformálás. Csak munkát adjanak. Mondták, van rá némi remény, de csak azzal a föltétellel, ha én veszem át a pénzügyeket. Meglepetten néztem rájuk. Ők ugyanis tudták azt, amit én valóban nem. Károlyom negyven lánca bánati földem árát építette be abba a mátyásföldi semmibe.

Dundërski Šaco villájában kaptunk elszállásolást. Az ő felesége alkalmaztatott bennünket, családi szobrokat, reliefeket készítettünk, és itt terveztem meg Csuka Zoltán verseskötetének, a Tűzharagnak az illusztrációit. Szenteleky Kornél ezt annyira dicsérte, hogy a párom azonnal elkészítette az ő gipsz-plakettjét is. Ők hárman Pechánnal személyesen ismerték és becsülték is egymást. A szobrász az író és festőt, az író a festőt és szobrászt... Valamennyien – ne feledjük el! – szabadkőművesek voltak.

De nyilvánvaló volt, hogy egy villában nem sokáig maradhattunk. Egész nap gipszet kevergetni, agyagot gyúrni, kopácsolni egy úri házban...

Károly körülnézett, s beleszeretett egy parasztházasszőlőbe a futaki erdő alatt, amelynek a vége egészen a Dunáig húzódott. Szinte sírva könyörgött, ne mondjam, hogy nem tetszik. Amikor nem látott, akkor sírtam ki magam, de ismét volt kiskutyám, macskám, a szőlő- és gyümölcsöskertben meg a Dunán rengeteg madár... A kiskonyhában fazekas körkemencét építettünk

az étetéshez. Faanyag volt bőven... A világon itt süttött legszebben a holdvilág. Úgy, mint mikor a tűzhelyen bevörösödik az öntöttvas platni. Hát van ennél szebb?

Be kellett látnunk, ha nem akarunk éhen halni, apró dísz tárgyakat kell korongolnunk, kisplasztikákat meg festett kerámiát kell készítenünk, mert csak arra van vevő. Korongolót is szereztünk, meg lehívtuk Farkas Bélát. Jött is. Karácsony előtt egy belvárosi üzlethelyiséget béreltünk, itt árusítottuk a munkáinkat. Minden elfogyott, úgyhogy a pravoszláv karácsonyig el se oltottuk a tüzet a kemencében. Sőt, előrendeléseket is vettünk föl! Akkor azt mondtam Károlyomnak, ha ez így megy, ismét gazdagok leszünk. Mire ő, tudja, mit vágott a fejemhez? „Hát mit gondolsz, én majd örök életemben fazekas, a te »lončarod« leszek?” Ha nincs ott Béla, őszinte fölhevültségében lehet, még pofont is kaptam volna. Hallgattam. S továbbra is mezítláb gyűrtük az agyagot. Béla is segített.

Igaz, Béla történetét megírtam már, de – egészen rövidre fogva – el kell újra mesélnem. De előbb főzök egy kávét. Kijön velem a konyhába?

– Ki, természetesen. Mivel érdemltem ki, hogy minderről ilyen őszintén beszél? Nem gondolja, hogy az eléggé személyes dolgokat egyszer megírhatom? Elvégre nekem ez a szakmám.

– Farkas Bélát nagyon szerettem, szinte imádtam. Kedves volt, sok mindenben segített a művészi pályámon. Amikor lejöttünk Újvidékre, őt Brenner Dezső, a gyógyszerész, Csáth öccse karolta föl. A Grobinger-patika fölött szobát rendezett be neki, és a raktárban festőiskolát nyitott számára, hogy pénzhez juttassa. Persze hiába voltak a hirdetések, csak egy hallgató jelentkezett, így az iskolából semmi sem lett. Béla végképp hajótörött lett, s higgye el, Károlyom is az lett volna, ha nem állok mellette. Béla nem bírta a Brenner ház katonás rendjét. Pedig főhadnagy volt ő is, akárcsak Károly, de váltig azon siránkoztak, hogy őket egy olyan háborúba vitték, amelyhez semmi közük nem volt. Látták a rettenetes kínzásokat, szenvedéseket, mérszárlásokat. Aztán a katonatemetőket rendezték, halottakat ástak ki, majd újrateremtették... Ők jegyzőkönyveztek, meg a bomló hullákat rakták újból egymás mellé. Katolikust, pravoszlávot, mohamedánt... Azokat, akik néhány napja még egymásra lőttek. Azt mondták, miután meghaltak, már teljes békében voltak egymással. Mindez nagyon megviselte a lelküket, Bélának talán még az agyát is. Mivel nem tudta elviselni a Brenner ház szigorát, kiköltözött az újvidéki Horgász-szigeti kabinba. Vitt oda egy vaságyat, vaskályhát, és a vadonban élt. Ha nagyon vágyott egy kis beszélgetésre, kisétált hozzánk, és akkor folyt a duma hármásban, az ábrándozás arról, ami sohasem következett be, hogy megváltjuk Európa művészetét...

A saját szememmel láttam, hogyan megy tönkre Béla, az Iványi Grünwald-tanítvány. Pedig a mestere – ráérezve lírai érzékenységére – nagy jövőt

jósolt neki. De alkoholista lett. Engem fürgeségem miatt Mókus anyának nevezett el. Ha festett, írt, zongorázott, mindig és mindenben benne volt a szomorú szíve. Egy életen keresztül reménytelenül szerelmes volt Mamuzsics Magdába. Az innen küldött leveleit meg is mutatta, én meg kíváncsian olvastam. Gyönyörűen tudta kifejezni magát, s archaikus nyelvet beszélt, mint valami prédikátor... Így tengődött Újvidéken, aztán Palicson, mígnem az egykori operaénekesnő anyját is elveszítve, 41 őszén a villamos elé vetette magát.

Én arra voltam büszke, hogy Károlyomat sikerült kihúznom a kátyúból. Voltak megrendeléseink, dolgoztunk, különösen Brašovan bízott meg sok rendeléssel. Volt, hogy egy időben két-három épületen is dolgoztunk. Épült a Báni Palota, a tanítók és az iparosok otthona, iskolák, középületek, fölújították a péterváradi kaput műkő kompozícióval... Kellott freskó, szobor, dombormű, kerámiatábla, bronzba öntött relief... Megnyertük a Tomislav király által kiírt belgrádi parlamenti pályázatot... Zárt pályázat volt, igazságos, mert valóban csak akkor derült ki, ki kicsoda, miután fölbontották a borítékokat. Mondták is a belgrádi meg zágrábi konkurenseink, hogy ekkora szégyent! Az eredményhirdetéskor a szerb királyi udvarban háromszor hangozott el a Baranyi név. Aztán a fogadáson a király kifaggatott bennünket, múltunkról is, s végül – nyilván érezve a többiek elégedetlenségét – csak annyit mondott: – Sok szerencsét, és arra kérem Önöket, hogy a kivitelezésnél, mivel Ön magyar katonatiszt is volt, „Markov Z.” névvel, és ha lehet, cirill betűkkel jelöljék alkotásaikat. Megértik, ugye?

Ha nem fogom le Kari térdét, fölpattan, és botrányt csap, de szigorú tekintetemből megérthette, nem teheti tönkre még egyszer karrierünket. A pályázaton elnyert pénzen és a kivitelezésen vettük meg a Verseci utcai házat, ahol már villanykemencénk is lehetett. Csak később vallotta be, hazafelé jövet úgy érezte: „Összeforrunk! Ezt az Úr is így akarhatta.” Pedig meggyőződések ateista volt.

És jött az Ikarosz! Engem Prágába meg Magdeburgba küldtek, ahol személyesen megismerkedhettem Petar Dobrovićtal, míg Károly és Ivan Tabaković a párizsi világkiállításra négy panelt készítettek, amelyekért Grand Prix-t és Diplome de Honourt nyertek, ma már nem is érdekes. De számára roppant fontos volt. Mert ő Európában akart élni, s most – legalábbis egy rövid időre – élt is.

Szóval, az Ikaroszlól. A zimonyi repülőparancsnokság kiírta a pályázatot a Brašovan tervezte épületre. Rengeteg pályamű érkezett, úgy tudom, harmincnál is több, s mégis a mi kettőnké nyert. Miért? Mert valamennyien a bukó Ikaroszt akarták megmintázni, mi meg kigondoltuk, miért ne szárnyalna továbbra is. Hát hol van még tőle a Nap? S ez volt a döntő! A szobor fölépítése és kivitelezése Károly irányítása alatt folyt, az én feladatomban pedig

a „kozmetikázás” volt. Mit kell ezalatt érteni? Károly már régen különböző mértani szögekbe „vágott egyenesekkel”, hasábbal, hengerrel, kúppal, gúlával dolgozott. Tehát nagyon stilizáltak ember- és állatfigurái. Nem vitatom, egyediek, felismerhető keze nyoma. Igen ám, de úgy éreztem, nem jött még el annak az ideje, hogy egy katonai objektumra ilyen stilizált figura kerüljön. Ha igaza is volt Károlyomnak, hogy elmúlt Rodin ideje, azért ide nem egy „összevagdalt” és összeszőgezett emberalaknak kell kerülnie. Ezért, amit Károly mértanira szabott, én „lágýtottam”. Méghozzá úgy, ahogy a szerb festők, Danil, Paja Jovanović meg Đura Jakšić tették. S így lett a tipikusan stilizált szárnyak alatt egy ugyancsak eredeti Baranyi-fej, de a láb és a kéz izomzatában, a kézfej és a mellkas megformálásában az én keramikusi lágyságomból is több minden. S máig ez az ország egyik legismertebb monumentális nagyságú szobra. Műkőből készült, mindennel meg voltak elégedve, csak egyfel nem. Károly nevével. Már kész volt a szobor, amikor közölték, az én szerb nevem, mármint a Markov Zlata kerüljön a szoborra. Őszintén szólva szégyelltem magam, mert tudtam, a munka nyolcvan százaléka nem az enyém. Károly oszlatta el lelkiismeret-furdalásom azzal, hogy hasonlót a királynak már megtett, a hadseregének is megengedi, a művészettörténészek pedig ránézésre tudni fogják, kinek a munkája. Könnyebben törődött bele, mint gondoltam volna.

Ha azt hiszi, hogy az aláírásaink, szignóink ügye ezzel lezárult, téved. Mert jött 41. Negyvenben a dunai árvíz elvitte a szőlőskert műtermi házat szobrostul, kemencéstül, agyagkészletestül... Rettenetes volt nézni, miként önti el a folyó egy egész városrészt. De ezt sokan megírták már, mi csak szenvedő alanyai voltunk. Ellenben engem akkor ért szellemi csapás, amikor megalakult – ha jól emlékszem, így hívták – a Délvidéki Magyar Képzőművészek Egyesülete. Oláh Sándort választották elnöknek. Igen ám, de Sándor ekkorra már olyan hallászavarokkal küszködött, hogy Károlyt nevezték ki helyettesének, azaz valamiféle ügyvezető elnöknek. Engem viszont nemzetiségem miatt Károlyom nem vehetett föl a tagság közé! Hetekig hímelthámolt, hogyan is mondja meg, hogy én, aki a telepí magyaroknál is tökéletesebben, legalábbis szabályosabban beszélem a magyart, miért nem lehetek tag. Mondta, most ilyen idők jöttek, mit tegyünk. Csak dolgozni hagyjanak. Arra viszont nem panaszkodhattam.

A harmincas években az újvidéki Mezőgazdasági Kísérleti Intézet palotája két homlokzati reliefének elkészítésére kiírt pályázatát nyertem meg. A két dombormű – a Szántók és az Aratók – el is készült, ma is ott ékesítik a bejáratot. Ahogy minden munkámra, ezekre is a szokásos szignatúrámat tettem. Aztán egy napon, míg Károly egyesületi ülésen volt Szabadkán, bekopogott műtermünkbe egy jó modorú úr. Bemutatkozott, s mondta, beszélni szeretne velem. Emlékszem, „nagyságos asszonynak” szólított, de mind-

járt hozzátette, ha jobban tetszik, „művészasszonyként” beszélne hozzám. Mondtam, gyakorlatilag mindegy, de ez utóbbit szívesebben veszem. Szóval arról beszélt, tudják, a férjem magyar, s talán illő volna azon a bizonyos két domborművön a „szláv nevet” „Baranyinéra” változtatni. El tudja képzelni, mi játszódott le bennem? Hirtelen zavaromban csak annyit mondtam, ezt az urammal, a „Baranyi művész úrral” is meg kell beszélnem. S kértem megértő türelmét. Kezet csókolva távozott, én ezt Károlynak hetekig meg sem említve, utasítottam Jóska segédünket, másnap rakják össze az állványokat, s verjék le a szignatúrát, aztán, hogy a férjem ne tudja, megyek, és új szignatúrát teszek.

A sors iróniája, hogy azokat az állványokat még egyszer föl kellett állítani. Negyvenöt végén, negyvenhat elején, már nem is emlékszem. De arra határozottan, hogy egy „elvtárs” keresett föl – Károly akkor még Magyarországon rekedt –, hogy „művésznő, elvtárs asszony!” – legyen olyan kedves, és állítsa vissza eredeti állapotába a mezőgazdasági intézet főbejárata fölött levő domborművének feliratát. Jóskával visszaállítottuk.

S amikor Károly hazaért, s mindent meghánytunk-vetettünk, úgy döntöttünk – ezentúl mindenki törődjön a maga bajával – ő ezentúl kizárólag „Baranyi” lesz a szobrain és B. K. a kerámiáin, én meg legjobbnak tartottam, hogy semmi régebbi munkámat meg nem tagadva csakis B. M. Z. És így indultunk el, ahova mindig is vágytunk: Európába!

„Zašto ne gorite?”

Nevettem én is, mert kellett; olyan nevetéssel, amit régen talán somolygásnak neveztek volna, s csak egy kicsit erőteljesebb a mosolygásnál. Nevetni kellett. Nemcsak azért, mert – a „zašto ne ložite” helyett kimondott – grandiózus nyelvi hiba volt, de mert anya annyira természetes egyszerűséggel ejtette ki a száján. Nevetett I. is, aki miatt szerbül fogalmazódott meg a kérdés, de korántsem olyan éllel és hangosan, mint Z.

Egy pillanatig úgy éreztem, nemcsak sérti a fületem, de valóságos fájdalmat is okoz, valahol ott belül, a dobhártyám tájékán Z. nevetésének hangmagassága. Csak néhány pillanattal később alakult át bennem nyers tapintatlanság miatti megbántottsággá az érzés. Holott nem én rajtam nevettek, nem én mondtam, hanem anyám, akivel többet veszekedtünk, gyűlölködtünk és bántottuk egymást életünkben, mint a legnagyobb ellenségek, mégsem voltunk azok. Ezt nem bántam meg akkor sem, amikor meghalt; kellett, hogy így leszámoljunk egymással. Most, hogy ő nincs, talán sokkal rosszabb érzés lenne. Nem bántam meg, de rájöttem, hogy tévedtem. Mert anélkül marakodtam az igazamért, próbáltam valamiféle – számomra az elismeréssel és a szeretet nyílt megvallásával azonos – megbánást kicsikarni tőle, hogy kifejtettem volna és félreérthetetlenül a tudomására hoztam volna: nagyon jól értem, sőt megértem őt. Pontosan tudom, hogy mikén ment keresztül élete során, mit érzett, s mit miért csinált. Z. fölényes hahotája alatt is pontosan tudtam, hogy mit érez, mi játszódik le most benne, odabent, legbelül, az arcára kiült enyhe szégyenpír-fény mögött. Arra gondolt, hogy soha többé nem fog szerbül megszólalni, miután – biztos vagyok benne – hosszú percekig rakosgatta össze mondattá magában a nyelvi üresmezők mentén fellelt töredékeket. Tudtam, mire gondol, mert én is mondhattam volna – egy évtizeddel korábban biztosan. Mint ahogy mondtam is hasonlókat bizonyára, s a nyílt nevetségessé válástól csak szűkszavúságom és visszafogottságom mentett meg. De akkor, ott – furcsa módon –, miközben összeszorult a gyomrom

és dühös lettem, azt is pontosan érzékelttem, Z.-ben mi indította el ezt az erős nevetéshullámot. A valamikori megszégyenülések feletti diadalérzés. Vele ez már nem történhet meg...

Van úgy, hogy az ember igazán jól tud nevetni önnön marhaságain. Majd' összepisálad magad, miközben saját ökörségedet meséled el. S ezt többször is megteszed. Az ilyen történetekkel. Hogy visszajöjjön másolataiban, ismétléseiben is a szorongások kinevetésének felszabadultság-érzése. De anya akkor nem így nevetett. Az ő nevetése mély megbántottságot és átható restelkedést eltakaró önparódia volt. „Milyen hülye vagyok!” – mutatunk magunkra többször ezzel a mondattal, mert ha mi ismerjük el hibánkat először, kifogjuk a szelet a ránkzúduló becsmélés-zivatarból.

Anya a fütyülősfazék- esetet is így adta elő többször. Ami jóval a rendszer-váltás előtt történt, Magyarországon. Ott is. (Nem volt helye a világnak, ahol anya nyelvi szégyen nélkül megszólalhatott volna? Pedig nem volt ostoba.)

Divatba jött a kuktafazék. Mert állítólag nagy időmegtakarítást jelent. Elvégzed az összes dolgod, s magától fő közben az ebéd, készen veszed ki a fazékból. Anya ilyent akart. S csak „odaát” volt kapható. Apával talán először váltottak ki útlevelet azután, hogy határvonalat húztak oda ismét, ahol korábban nem volt. S anya meg volt illetődve, nem találta fel magát – gondolom – a váratlan szituációban: önállóan, ismeretlen helyen kellett vásárolnia. Attól is tartott, hamar kiderül, hogy jugómagyar és falusi. Mert odaát „szépen” beszélnek magyarul. Nem úgy mint mi, s nincsenek falvak, csak nagyközségek... Félt is, mert azt hallotta, egy asszony – a hentesüzlet előtti hosszú sor láttán – csak hangosan elcsodálkozott („Maguknál sorban kell állni húsért!?”), s máris évekre kiutasították a kommunista tábor legvidámabb barakkjából. Mert tudni kell, hogy mit szabad, s mit nem kimondani...

Anya a meséjét hümmögő-höhöző nevetésekkel meg-megszakítva adta elő, s a „hm-hö” alatt egy kicsit félrebillentette a fejét, hatásszünetet tartott, mielőtt az elárusító elképedt arcának ecsetelésébe kezdett volna. „Mit szeretne, asszonyom?” – a kérdést már apa ismételte meg a rá jellemző kuncogással. Széles mosoly feszítette ilyenkor is csukva tartott ajkait. Jót derült. Anya a szíve mélyén azt szerette volna, ha mélyen hallgatnak a dolgról.

A halála előtt valamennyivel apa azt mondta neki, hogy házasságuk alatt sokszor leszégyenítette. Ez nagyon nagy sértésnek számított akkor is, ha egy életbe-halálba keseredett, sértett férfi mondta: valaki, aki szúrni akart még egyet dühében a továbbélőn. Azt nem fejtette ki, hogy mikor, miért? Nem nagyon tudom megfajteni, mire gondolhatott. Lehet, hogy anyának mondta is, csak ő annyira szégyellte az esetet vagy az eseteket, hogy inkább elhallgatta. Egyedül az jutott eszembe, rendszerint akkor érezte magát kényelmetlenül, amikor valahol kiderült, a felesége nem beszéli az államnyelvet. Sajátos helyzetek teremtődtek. Anya azt szerette volna, ha folyton elkíséri

vásárolni, hivatalokba ügyintézni, orvoshoz... Ő meg a munkájára hivatkozva kihúzta magát (s anya ilyenkor bugyuta, de a család nőtagjai közül a szerb nyelvben egyedül jártas sógorasszonyát volt kénytelen magával hívni), vagy pedig elment vele ugyan, de pont a legfontosabb pillanatban – amikor az elárusító valamilyen lényeges kérdést intézett hozzá – fordult el, vagy épp akkor ment ki dohányozni, amikor anya sorra került az orvosnál, s így megint magára maradt. „Sad pričaj!” – fordult láthatóan zavarba esett feleségéhez, amikor a nálunk ritkán előforduló szerb (vagyis magyarul egyáltalán nem beszélő) társaság valamely tagja udvariassági kérdést intézett anyához, mert a nem őslakos (tehát valamelyik háború után betelepült) szerb lakosság számára ez egy olyan elképzelhetetlen dolog – hogy valaki ne tudjon szerbül. S úgy gondolták, anya tulajdonképpen tud, megérti, hogy mit mondanak, csak nem akar beszélni... Anya meg azt se tudta, hova legyen zavarában, s kétségbeesetten tekingetett apa felé, akinek „most beszélj!”-féle felszólítása úgy hatott, és a jelenlevők úgy is értették: anya máskor kifejezetten abbéli szándékának adta jelét, hogy szerbül beszéljen, vagy pedig megtanuljon beszélni ezen a nyelven.

Szerbül nem beszélni e térségben nemcsak annyit tesz, mint nem ismereni valamely idegen nyelvet. Mondjuk turistaként angolul gagyogni, németül összevissza handrikolni... Abban még valami igazolt komikum is van. Hogy Kertész Mihály angolját alig értették meg a színészek, amikor a Casablancát rendezte... S a tudós négy évtized alatt sem tanulta meg tökéletesen az amerikai angolt. Itt a kutyakötelesség és az alázat fogalma kapcsolódik hozzá. S ezt leginkább azok szeretik hangsúlyozni, akik valamikor maguk sem beszéltek jól a szerbet, sőt, hallottam már olyanoktól is kijelenteni („A szerb nélkül itt lehetetlen boldogulni.”), gúnyos kérdést feltenni („Hol élsz?”) és megvető csodálkozást mímelni („Nem tudsz szerbül?”), akik valójában rosszul beszélnek a nyelvet, de ezt vagy nem érzékelik, vagy ezzel palástolják kisebbségi érzetüket.

Vonaton utazom. A Szabadka–Újvidék vonal. A fülkében rajtam kívül két asszony. Magyarul beszélnek. Az egyikük érezhetően nem magyar anyanyelvű, de kiválóan beszél. A másik, a magyar, váratlanul a nyelvtudásról kezd elmélkedni, elpufogatja a róla szóló közhelyeket, hogy mennyire fontos ismerni az államnyelvet, hogy ő az apósától tanult meg szerbül, és képzelje el a másik, nemrégiben a tejpiacon járt, s megszólított egy tizenhat éves forma tanyasi nagylányt, aki többek között túrót árult, hogy „pošto je sir”, mire az értetlenül bámult rá, s akkor ő rájött, hogy nem érti mit kérdezett – s itt váltott át az asszony szerbre: „Rekao sam mu, gde si do sada živeo.” Először azt gondoltam, hogy kiabálni kezdek. Úgy, ismeretlenül. Honnan veszi a bátorságot az, aki maga is ilyen rosszul beszél szerbül, hogy megalázzon – életre szólóan belemarjon és elbizonytalanítson – egy kislányt, aki ebben a

végtelenül intoleráns társadalomban, ahol a tantervek is úgy készültek, hogy még véletlenül se lehessen megtanulni szerbül a nyelvórán, s ezért a szerencsétlen lány akkor sem tanulhatott volna meg, ha kifejezetten akart volna, s hogy mi a jó ménküért kérdezi egy magyar asszony a szabadkai piacon egy magyar kofától szerbül, hogy mennyibe kerül a túró... De nem mondtam semmit, inkább ránéztem a másik asszonyra, aki csak egy kicsit szívta be az alsó ajkát, de nem szólt semmit, nem nevetett, s akkor értettem meg, hogy a legszörnyűbb megaláztatásokat anya sem az „echte” szerbektől, hanem az ilyenektől – mint a történettel kérkedő asszony – szenvedte el...

Anya mellett egyébként különös dolog volt tolmácsolni. Leginkább a hivataloktól félt. Amikor megkért, kísérem el valahova, azt úgy mondta, tudjam, nekem ez kötelességem, de amikor épp elmondtam a hivatalnoknak, mi járatban vagyunk, mindig beleszólt a maga tört szerbségével, hogy „ja sam to hteo”, vagy valami ehhez hasonló, még rosszabbul, vagy teljesen érthetetlenül. Nem tudom, miért tette. Vajon azért-e, hogy látsszék igyekezete, amellyel a többségi nemzet hivatali tagjaival mégiscsak szót szeretne érteni, vagy pedig úgy gondolta, az egész ügyet neki kellene lebonyolítania, és tulajdonképpen jobban is intézné mint én – ha tudna szerbül. De nem tud. Mindig dühös voltam, lehet, olykor rá is szóltam, hogy hallgasson, de leginkább nem. Mert nem akartam több olyan felejthetetlenül rossz érzést, mint a szabadkai fagyaltvásárlás...

Az akkor volt, amikor a gimibe indultam, s felvittük a holmimat az al-bérletbe. Ott volt apa is, meg J. is. Épp ezért furcsa, hogy anya ment fagyaltot venni. Valami különös – vagy nem, hiszen új környezetbe kerültem, bekvártélyoztak egy horvátul beszélő német asszonyhoz, akinek a kedvében kellett volna járnom, de ez nem ment túl jól, hiszen más nyelven hízelegni épp olyan nehéz mint veszekedni – idegesség ült rám. Bosszantott J. ki-kitörő jókedve, ő már otthon érezte magát... Anya meg úgy gondolhatta, Szabadkán mindenki tud magyarul, akkor még többségében magyar város volt... De a siptár cukrász éppen hogy nem beszélt, ezért anya makogni kezdett, csak lassan jöttek elő az ízek szerb megnevezései, mert a málna és a malina meg a vanília és a vanilija, a csokoládé és a csokolada majdnem ugyanaz, mindegy is, hogy ejted, meg fogja érteni a másik, de anya szerette a citromot, és akkor kimondta, hogy „molim citrom”, én meg dühös-szégyenkezve és gorombán rászóltam, hogy „talán limun”, mire anya megszeppenve-elpirulva: „jól van, meg fogja érteni”. Ami valahogy úgy is volt, mert a cukrász erősen bólogatott, hogy érti, és adta a fagyaltot. Néhány perc múlva már belémmart a szégyenérzet, és soha többé nem feledtem el az érzést. Akkor sem, amikor anya már régen túl volt rajta, s ha rákérdezek, azt sem tudta volna, miről beszélek. Sőt, talán nem is fogta fel olyan tragikusan az esetet, mint én. Nem ez volt élete legkellemetlenebb beszédélménye. Én meg hordoztam és hordozom magam-

ban a megbánást, mert később már a helyzet kettősségét is felismertem. Állt ott egymással szemben két szerencsétlen kisebbségi ember, akik egy törve beszélt közvetítő nyelv segítségével tudtak egymással szót váltani... A siptár felesége biztos, hogy még annyit sem tudott szerbül, mint anyám. S ma már azt is tudom, hogy a „citron” szó a szerb nyelvben sem teljesen ismeretlen...

Anya kórházban halt meg. Váratlanul. Ahol nem tudtak magyarul körülötte. Reggel, amikor bementem a holmijáért, azt mondta a kis ápolónő, hogy „pozlilo joj se”, vagyis rosszul lett... Kérte-e, s hogy kérhette a segítséget? Milyen nyelven? Milyen nyelven lehet meghalni? S mit ér az ember anyanyelve olyankor?

Szaladunk

*Egy korszak zöldezüst briliánsának,
a Benelux body-electro zenének, tisztelettel*

Harákolva, megbilincselve.

Mindhárman.

A törpe manipulátor, a military-ruhás gyűrűlidérc fekete-fehér képernyő okádtá vizuális anyagról fürkészi cement idomokhoz kényszerrögzített ronda táncunkat.

Távirányítású robothelikopter köröz fagyos kipárolgásaink, zárt tájunk, fémhulladék és kőolaj borította pocsolnyák fölött, elfeledett ipari álomszakadékokban.

Vegyszerpermet hull gyűlölt arcomba, mindhármunkéba.

Vérző nyelvem pépes ínyemet tapogatja, agytekervény-mágnesszalag fut a végtelenbe, körmeim behasadtak.

Utállak!

Utállak!

Utállak!

Másik két interferenciaajkú bajtársamat nem látom, komprimált levegő savmolekulák gőzével vegyítve csap fel az irdatlan, kifosztott tér ósdi acélkonstrukcióiból.

Holló vájja ki a szemed!

Késsel a gyomorfaladba, körömollóval szilikon látóideg-konstrukciód gözölgő tavába.

Megvagyunk.

Desztillálatlan víz csöpög kiszolgált óntartályokba.

Bőrcafatok üvegtörmeléken, modifikált nyiroknedvekben úszva.

Szürkés napsütés harapásnyomokkal a légakváriumban.

Gyűlölt arcom, mindhármunké.

Szennyből hullába.

A mocskos padlóra zuhanva, fekete-fehérben.

Kifelé rohanva egy nagyobb, falon áttört lyukon, ráncolt homlokkal, izzadtan és haragosan.

Halott halál, monitorba zárva.

Lakóépületek a távolban, üres, rozsdás padokkal szegélyezve.

Papír élő sövények ragtapasz-szalagokkal helyesre formázva.
Hatalmas betonkockákon, mögöttünk fókuszált fényű félautomata reflektorok.

Szaladunk.

Rövidre nyírva, összeszorított foggal, szabadon.

Fölöttünk halott helikopterek, az ég ormótlan téglalapjához rögzítve, rozsdásan, moccanatlanul.

Szaladunk.

Eltorzult arccal, lángoló Buddhák szoborszerű sorfalai közt.

Betonon, sötét szemüvegben, harákolva.

Nyílt térben, fuldokolva.

Körkörös, kijáratmentes jégcsap-cseppkőbarlangban, visszataszítóan hideg embrió-hulladékként.

Szaladunk.

Szaladunk.

Szaladunk.

Fekete-fehérben, sűrű állagú, folyadékszerű levegőben lebegve az esendő helikoptertestek kimerevített fotográfiaként áznak, mint egy preraffaelita hangulatú festmény, fáradt olajtól mocskos téglafalra vetítve.

Szaladunk.

Gyűlölt arcunk, mozdulataink feloldódnak az üszkös óriásplakátok végételen, szakrális közönyrokonszenvében.

Rugdodsz, taposd, kifulladásig.

Szaladunk.

A betonkockák egyre nagyobbakká válnak, autonóm sakkfigurák vagyunk, bekerített végtelennel, reflektorok pásztázta hármaskörben.

Harákolva, megbilincselve, kommandós cipőben. Na és?

Wannak dolgok

Kb. 12 SMS

letlen1 kijelentő mondatba elképzelhetetlen mennyiségű lényegtelenséget mondhatunk bele. Általában akaratlanul. De az is megesik, h néha 15 min alatt 4x is bemutatkozunk. Ez még mindig a jobbik eset. Nemrég walaki arról szeretett volna 1 egész monológban meggyőzni, h az ő szemszögéből nézwe nincs igazam, azt azonban már nem akarta meghallani, h én ezt el is hiszem neki! Miért állítja wki azt, h nem weszem figyelembe, ha walójában ő nem figyel rám? Ez a beszélgetés olyan wolt, mintha TVztem volna, be szerettem volna telefonálni, de foglalt wolt az összes wonal. Ezek után küldtem 1 smst, de jött a jelentés, h nem kézbesítették. Úgy tudom élwezni ezt a technikát! Mindig wan wmi új hibája. Nekem az a mozzanat tetszett eddig legjobban, amikor rájöttek, h 1 légszákba is bele lehet fulladni. Elwégre a kórok házába is sokan járnak meghalni, ott aztán jól kibasznak welük & erőszakkal életben tartják őket. Ezért a haldoklók mindig is sokat panaszkodtak, w legalábbis sokan írták ezt már le, de a nyáron másodkézből, megbízható forrásból hallottam! Pedig én azt hittem, h ez csak játék & mese, meg h Jézus ennek a bolygónak a leghíresebb embere, meg h Micimackó a leghíresebb medwéje. Persze itt teljesen megwáltozott a nézőpontom, olyan wolt, mintha az űrből szabadultam volna a wilágra. Tudtam, h az lenne az igazi, ha belépőt szednék azért, h az emberek belepillanthassanak a gondolataimba, ha pedig igazi üzletasszony lennék, akkor mások agyából csinálnék kiállítását. Sok pénzért sok hülyeséget. Én tényleg szeretem az állatokat, a legtöbb ember is ezt állítja magáról, ha ezt el is hisszük nekik, akkor már tudni fogjuk, h miért szeretik annyira saját magukat. Ha az asztal alá nézne... de úgyse néz. Ez wolt a legrosszabb lépés, a legmeggondolatlanabb mondat, a tökéletes csőd, de szerencsére wannak dolgok, amiket senki sem wesz észre. Engem se zawarnak. ☺

Turmix

(nyissuk ki több helyen a testfelületet)

Elvileg ez nyelvileg nincs.
Stay in touch.
A(lles) W(ird) G(ut)!

Press any key
és én elkezdem helyetted is.
Hab' keine Angst!

Die Flucht!
Do you remember?
Én már nem nagyon...

Tükröm tükröm
on the wall
wer ist die Schönste im ganzen Land?

The body that dissapears!
És a lélek!
Opfer des Neugier!

Forget it.
Hab' ich schon.
Nagyon régen.

P. S. We are the Helden des unalom.

Turmix 2

Ich bin ein Kind auf der Straße!
Egy kislány.
Playing with a doll and a kitty.

A cicám egy delfin, ami megmenti a babát.
I'm a sykick.
Ich weiß was ich denke.

I imagine I'm everything.
Das ganze Universum.
A végtelenségbe zárva.

How dare you question me?
Még a dongolat is bűn.
Hast du es verstanden?!

Az engetlenségért halál jár.
Itt mégis mindenki azt csinál, amit akar.

I found Everland. Once upon a time.
Csak azért, hogy elrejtsem.
Es war nicht einfach,
hat ziemlich lange gedauert.

Valahol. Valamikor.
Somewhere.
Irgendwann.

P. S. We are the Helden des nyugalom.

Szinesztézia

Sírva kezdett hajnalodni imádott könyvem,
Ébresztő illatot árasztva repkedett körülöttem.
Erre én hangosan szertefoszlottam,
S rózsaillesztet énekelve az égbe rohantam.

Szakadt lánc

Kezddhetem újra, ez nehezebb mint gondoltam.
Becsukni az ajtót, az átjárót.

ÚJ LAP.

Közvetett napfény árad a pincébe
egy értelmetlen nyíláson keresztül.
A keresztben ül az elkényelmesedett
kábeltevező új megváltó.
Megváltoztatott szép új virágos-világos világ,
piros-pöttyös-labda mintával.
Mint a mával, számolt le a múlttal,
Carpe diem! → és elment a jövőbe.
Jövök be az ajtón, ablakon, úgy
általában mindenféle lyukon és nyíláson.
Nyíl egyenesen ásom a henger alakú
elvezetőnyílást a Föld középpontjától.
Közepes pontok halmazát alkotom,
melyek minduntalan deriválódnak.
De riválisom sok jeges vizet ivott.

ÚJ LAP.

Fejembe ült egy mikrokozmosz, de én kitoloncoltam.
Most.
Kifáradtam.
Nem leszek ókori görög.

Elmúlt idők

*Ezen naplomat ajánlom nőmnek, továbbá Mariánka
Dita, Ilka, Emil, Erzsébet, Dező, Nina Etel és
Gina gyermekeimnek.*

A szülői ház

Részletek

1796-ban vette meg öregatyám a Mlakában e házat, mely jóformán a város szélén volt. Ez még az én gyermekkoromban sem volt oly kiterjedésű, mint mai nap. Most e kisdud ház Szaghmeiszter és Vass birtokában van. Két utcára szolgál, elől egy kistérséggel. Az egyik utcai szobában született atyám s testvérei, és én is itt születtem, mert szüleim itt laktak, miután házasságuk első éveiben vettek tulajdon házat. Sokszor mondták gyermekkoromban, midőn ezen szobába léptem: „Látod, fiam, te is itt születél, itt láttad az első napvilágot.” Már akkor elmerengtem a hely felett, hol bölcsőm állott. Ugyanegy bölcsőben ringatták testvéreimet is, később saját gyermekeimet is. Bizonyos kegyelettel csüngtem e szobán, úgy szerettem, ha beeresztettek, mert ez volt a „tisza szoba”, s oly nehéz érzéssel jöttem ki belőle, mert benső vonzalom kötött e helyhez. Oly jólesett, ha Antal bátyámmal oda mentünk háltni. Szegény öreganyánk kora reggel felkelt, reggelit készített, és leste, hogy ízlik. Öregatyánk, mielőtt munkára ment, fölöstökömlt, mely száraz kenyérből és egy meszely saját természetete borból állott; s mielőtt hazulról elment, homlokon csókolt bennünket. Igen jó öregember volt, ha reá gondolok, szinte sírhatnék, úgy ellágyul a szívem! 75 éves korában Moroviczán volt utoljára dolgozni, hogy gyermekeinek szerezhessen valamit, ott a dologban megszakadt ereje, hazahozták, s néhány napi gyengélkedés után meghalt. Akkorában a kőművesek napszámja 1 frt. váltó volt, azaz 40 kr-osz. ért a mostani pénzérték szerint.

Édesatyám, idb. Váli József

Született Szabadkán 1800. VIII. 15-én a Mlakában Boldogasszony napján, meghalt Szabadkán 881. XI. 17., élete 81 éves korában. Őt szerettem anyám után legjobban, kinek mindenemet köszönhetem. Elgondolhatjátok tehát veszteségemet, melyet halála okozott. Elborít a fájdalom, nincs többé sem anyám, sem atyám, kik bölcsőmtől halálukig csak egyedül szerettek oly nagy mérvben, amit csak érezni, de leírni nem lehet. Gyermekkorát szülei házában töltötte, 12 éves koráig járatták iskolába, Haraszi boltjában inaszkodott azután 4 évig, 4 évet mint segéd szolgált, kiérdemelve főnöke és vevői bizalmát. Így midőn (a) Haraszi pár fürdőbe utazott, a házat és a boltot rá bízta. Senkinek sem vétett. Csak egyszer, midőn Haraszi őt egy puskával küldötte ki budárjához. Az úton a porban verebek játszottak, ő hirtelen közéjük lőtt, és 3 ott maradt; még mai nap is sajnálja őket. Majd Haraszi befolyása és jótállása mellett Willov(?) fogadta be boltjába kompanis társnak, de sokat nélkülözött. A bolt jelenleg Vojnits Hajdú Géza örökösei házában volt „Pesti”, most „Petőfi” utcában volt. Ez időben üvegajtót nem használtak. A boltos egész nap nyitott ajtó mellett várta vevőit. Atyám délben hazajárt enni szüleihez, este pedig a boltban aludt, nehogy megrabolják. Reggel a vizet, mely a dézsában megfagyott, rőffel verte be, hogy mosdhasson. Még emlékszem a sárga subára, mely takarója volt. Nem félt az akkori kor általános rémeitől és kísértéseitől, gyakran mesélte, mint vitatkozott a mlakai szomszédokkal, maga aludt a boltban. Sokat nélkülözött, este egy db kenyeret tett a hóna alá, az volt másnap fölöstökömje. Harasztinál „szabad” kosztja volt, de szerénysége tiltotta ezt elfogadni, csak néha fogadta el, nagy unszolás után. Tudott nélkülözni, de senkinek sem szeretett terhére lenni. Sokszor megjárta. Otthon 12 órakor szoktak ebédelni, de neki épp vevői voltak, mire hazaért, már megebédeltek, ő egy db kenyeret vágott, és visszament a boltba. De meg is segítette az Isten. Midőn valamicskét szerzett, házasodni készült, több gazdag leányt ajánlottak neki, de ő csak Trachta Irma körül (anyám) forgolódott, kit nőül is vett. S 1826. IV. 24-ben születtem én Mlakában, mert szüleimnek nem volt házuk. Nemsokára Schäffertől a kis utcában vettek egy kis házat, hol anyámat meg akarták lopni. Atyám vásár lévén a sátorban aludt. A rablók pedig azt gondolták, hogy pénz van anyámnál, a vasrács nélküli ablakot sárral bekenve be akarták törni, de anyám ébren aludt, ő és a szolgáló ellármázták őket. Egyéves voltam ekkor. Másnap volt öröm, midőn elmondta apámnak az esetet. 4 éves koromban a Katancsits-féle fundust vették meg, melyen jelenleg Józsi öcsém háza áll. Ezen időtől fogva emlékszem a szülői házban tapasztalt apró szeretet jelekre. Nappal szüleim el lévén foglalva, csak este voltunk együtt, mély meglegedés honolt a kis szobácskában, annyira szerettek engem, magam voltam sokáig, miután Treszka,

Lida, Mari testvéreim meghaltak. Midőn anyám főzött, reánk bízta a boltot, s ha vevő jött, behívtuk őt. Akkorában nem volt a konyhában sparhét, nyitott ajtó mellett kellett főzni, a padkán, még a gyufa sem volt feltalálva. Míg atyám a kenyérkeresettel volt elfoglalva, addig anyám volt a boltban. Kedves olvasmánya „Kartigam k. a.” volt. Ha szürkületkor ölébe vett, akkor ebből vagy más regényből egyes epizódokat mesélt. Bár keservesen szerezték meg a legszükségesebbet, mégis áldoztak tehetségük szerint a színháznak is. Hogy hetente elmentek oda, és többször vittek magukkal. Ekkor láttam Báthory Máriát elvérezni tőr által, Abday színészt Budavár visszavételében, mint Szapáryt. Egy ily színházi előadás után volt szüleimnek egy hétig miről beszélni. Vasárnaponként Trachtánál ha ebéden voltunk, neki százszor is el kellett mesélni, hogy [...] Pétervár ostrománál, öregatyja Károly császár alatt hogy verekedett a törökkel. Legjobban szerettem, ha háborúról beszélt el egyet-mást. Öregatyámat többször hívatta Mukits Simon (főbíró) ebédre, szeretett vele németül beszélni, ő választópolgár volt, u. n. „hatvanas”, nála a vasáros boltban tartottak előzetes értekezést, befolyásos ember volt. Midőn Rudicsot instálták főispánnak Zomborba, ő is ki volt küldve deputációba, csináltatott atillát, és kardot vett. Harmadik deákoskolába jártam, midőn Toldi tanárom „Egervár ostromát” adatta elő, melyben nekem adta Dobó vezér szerepét. Általános tetszést arattunk. Mukits az öreg Trachta előtt dicsért meg, s ez nagy örömet szerzett kis családi körünknek, és annak szeme fénye, reménye lettem, és azt hitték, hogy én fogom családunk tekintélyét emelni. Az öreg Trachta halála után atyámat választották meg „hatvanas” választópolgárnak. Az udvarban egy e célra emelt sátorban volt az áldomás, az egész város gratulált neki. Atyám szeretett a közdolgokban részt venni, és mint a „haladás embere”, a város előremenetelén fáradozott, mindenkivel nyájas, és anekdotáit szívesen hallgatták. Mikor IV. deákiskolába jártam, atyám Pestre vitt, ott vásárolni, és megbámulni. Macskovits Filó iskolatársamat is felvitte magával, ami által atyját, a kapitányt, igen lekötelezte, ez pedig nagy úr volt az időben Szabadkán. 840-ben még nem volt vasút, kocsin 3 nap alatt érhetni fel. Mintegy 10-12 kocsival kereskedők indultak el, s ezekhez csatlakoznak, kik velök akarnak tartani. Kaskantyú és Fülöpszállás között volt rendszeren a déli etető, nagy homoktenger közepett. Itt leszálltunk, és gyalogoltunk a homokban. 20-30 kocsira is felszaporodott sokszor a karaván. S útközben társalogtak, énekeltek, és sorba üritgették kulacsaikat, a bográcsban főtt a paprikás, az egész utazó kompánia jó barát lett, s a rablók sem igen mertek közeledni, mert hallgatták egy-egy puskalövésünket. Itt tanulta el atyám az alánt [...] anekdotákat, melyeket annyiszor elmesélt az ágyban, midőn hozzá húzódtam gyerekkoromban. Atyám, ha nappal künn volt is a szőlőben vagy a szálláson, de este hazajött, hogy az éjt együtt tölthessük. Ritkán volt vendégünk, az öreg Bodolszky, Angyal és neje tanítóim jártak hozzánk el

este beszélgetni, továbbá Szemerkei Nancsi és Krisztina, Schmidt tanítóné, Tumbászné, Jakobcsicsné, később Gyuricskó és Katica. Hetenként a család nálunk volt, vagy mi náluk vacsorán, és forradalom után csaknem naponta volt nálunk Czorda Félix, Mánich Péter, Birkás Ágost és Józsi, Joó Ignácék, Martinovichék, Milodánovits Pista sógor, Prenczlein, Jakobovics Mihály, Zsóka, Mukits Ernő, Vojnits Zsiga, Macskovits Filó, Engebracht Dani, Antunovits Lajos, Törlei Bálint, Kosztolányi, Verebélyi, az öreg Skultéty János. Karácsonykor ellátogattak a színészek is.

Később, midőn megházasodtam, a karácsonyt felváltva nálam és a tátinál tartottuk, a mámi halála után én örököltem szüleim poloxait; Jámbor igazgató és koszorús költővel szaporodtunk, atyám a fiatalok társaságában jól érezte magát. Karácsonykor Mariska leányom zongorán kísért az „örömet hirdetek...” éneklésében.

Atyám szokása volt: naponta elment a 10 órai misére, és hozzám naponta eljött a vásáros boltba beszélgetni délig. De nehezen esett az elválás. Már egy hónapja lesz, hogy meghalt, és mindennap hiányzik nekem valami, egyre várom, de nem jó, az elérhetetlen után vágyódom. Sokszor köhögtünk mind a ketten, s ő vigasztalt, hogy ő már 80 éve köhög, „pedig nem bánám, ha meghalnék, hivatásomat bevégeztem, látom gyermekeimet függetlenül élni”. A két utolsó napon nehezebbre esett neki a hurutot kiköpní. Levest küldöttünk neki, mert két héttig nem evett mást 4-5 kanál levesnél. 881. XI. 17-én ebéd után elmentem, ott Pepi és Panna gyertyát tartottak kezében, megismert: „Eljöttél fiam? Jól van, imádkoztatok.” S mi fennhangon imádkoztunk. Ő maga még keresztet vetett, elaludt, és kiadta lelkét végelgyengülésben. Mellette voltunk valamennyien, és Krisztina figyelmeztetett, hogy meghalt; nem kínlódott semmit, nyugodtan halt meg, nem lehetett észrevenni, mikor lehelt ki lelkét. Nagy hite volt az Istenségben. Utolsó napokban vizet kért, Nina adott, és véletlenül a víz félrement a torkában, s fulladozni kezdett. Nina ijedten közeledett, ő kétszer is, és mondta: „távozz tőlem”, ez nagyon fájtn Ninának, de később Táti is megbánta, mondván: nehéz beteggel bánni. Táti igen közlékeny volt, Józsi öcsém meg hallgatag. Ha rossz idő volt, és táti nem jöhetett hozzám, akkor elment Józsihoz a boltba, s másnap eljött panaszkodni, hogy Józsi mindig hallgatott. Legjobban fájtn neki, hogy Jenő néha nem köszönt neki találkozáskor. Pannával is viszálya volt, s ez neki sok szomorúságot okozott. Bejött hozzám panaszkodni és sírni, én vigasztaltam, és ezért szeretett annyira, mert elhagyatottságában támasza voltam. Ha ebéd vagy vacsora előtt jött hozzám, a gyerekek kiabálva szaladtak nyakába, alig tudott tőlük menekülni. Vasárnap nála a gyerekek sorosak voltak ebédén. [...] Ha valamely bankettra nem akartam 7 frt.-ot adni, ő azt mondta: „Én nem megyek, neked el kell menni a családot képviselni, én megfizetem a 7 frt.-ot helyetted.” Páholyt kellett bérelnem, s míg egészsége engedte, el is ment a

színházba, és sokszor mesélte, amint küldötték őt a színház ügyében az építéssel Budapestre alkudni, szerződést megkötni, pénzt felvenni az építéshez. „Lássátok, sokat fáradoztam ez ügyben, s azért van jogom a színházhoz.” A Nemzeti Színház padlásán és színpalái közt Szentpétery kísérte, ki meg is ígérte, hogy el fog jönni Szabadkára vendégszerepelni. (Apám) a népnek nagy barátja volt, midőn a kormány 1850-ben catastert készíttetett, ő a község részéről bizalmi férfiú volt. Arnold szolgálkú lévén, mindent helyben hagyott, mit a német kormány képviselője, Csakány kívánt, de atyám nem engedte, hogy minden földet I. clasiba tegyenek, ezért sokat kelle túrnie, még Temesvárra vivéssel is fenyegették. 849. III. elején, midőn a rácok Bajmokról be akartak törni Szabadkára, ő és szomszédja, Vojnits Dániel fegyvert fogtak és elébök mentek, de akkorra a honvédek, a szabadkai, zombori és bajai mozgó nemzetőrök megszalasztották őket [...] A „Polgári Casinó” megalapítását sokszor mesélte: Megboldogult Arnold György templomi karnaggyal találkoztam az utcán, mondja, hogy nekünk polgároknak kellene egy casinót alakítani, én akkor meghívtam feketére, s elmentünk Tóth főmérnökhöz, itt kezdtük megbeszélni a „p. casinó” létesítését, mely 1/2-re rá meg is alakult, s ennek 1 évet kivéve annak léte alatt pénztárnoka voltam. Höbl Ferenc volt az elnöke, Arnold a jegyző. Az egyletnek saját háza volt. Minden részvényes ingyen mehetett a bálba. Egy ilyen bálon tréfából megtámadták atyámat, mint pénztárnokot, hogy „miért eresztett be gyanús hölgyeket”, azt felelte, hogy „az ördög ismeri őket, én nem járok hozzájuk, mint az urak!” (általános nevetés). E casinói bálók csinosak voltak, nem volt oly hosszú, mint most, az egész Bácska intelligenciája itt mulatott. Ezen teremben tartották a színelőadásokat, majd később a Venczel vendéglős házában. Rác karácsonykor atyám vendége volt felváltva [...] Manojlovits, Sztojkovits és Vujits papnak, ő is meghívta kereskedő kollégáit néha ebédre; volt délután ének és kedélyes multság. [...] A politika polgári körökben soha, vagy ritkán jött elő, mivel csak a nemességnek volt akkor alkotmányos joga a közügyekbe beleszólni, az országgyűlésen valamennyi királyi városnak egy szavazata volt összesen, ha megegyeztek egymással.

Szabadka 1861-től

Feljegyzések, közgyűlési beszédek, köszöntők

A gymnasiumhoz egy gheologiai tanárra volt szükség, s nekem eszembe jutott Jámbor Pál, ki most Pesten kereset nélkül élőködött, és 861–863-ban mint igazgató közkedveltségben részesült. Többekkel beszéltem, hogy pártolják ez eszmét, de a gymnasium tanárai nem szerették Jámbor személyét, s ellene voltak, az ultramontanoknak meg azért nem tetszett, mivel világi lett, és a református hitet vette fel. Az indítványt a közgyűlésen én tettem Jámbor

meghívására, amit nagy többséggel el is fogadott az. Jámbor eljött, és napról napra jobban és jobban megszerették. Végre Héjja eltávozásával az igazgatói állás is megüresedvén erre is őt ajánlottam, mivel 861-ben ő igazgató volt már, de mivel képviselőnek választott, állását el kelle hagynia, s most csak az újból üres helyre vissza kellene helyezni. A nép elfogadta volna e visszahelyezést, de az ultramontánok újra szerencsét akartak próbálni, Frankl is vágyott ezen (az) állásra, melyek meg Haverda sógoruknak szerették volna ezen állást adni, s mi, dacára, hogy avval fenyegettek bennünket, miként „a kormány nem erősíthet meg egy hite-tagadottat az igazgatói állásban”, s minden virilistáik bejöttek, Szucsits Károlyt meg Pestről lecitálták, mi 48 voks többséggel megválasztottuk. Most ők desperáltak, mi pedig, hogy a szabadság ügye diadalmaskodott, örültünk. Béla és Emil fiaim vitték meg az első hírt neki, az ifjúság tombolt örömeiben, s vasárnap pedig Jámbor jó barátait Venczel vendéglőjében vendégelte meg, s a banda este 10 óráig szólott. Azóta már 2 névnapja volt Jámbornak, mind a kétszer barátai nála voltak ebéden, s az ifjúság este szép fáklyás zenét adott, este a színházban darabját, a „Törvénytelen vért” adták elő, ahol az ifjúság határtalan lelkesedés közepette egy babérkoszorút nyújtott át neki, a színház tele volt. Másnap mondja nekem Zomborcsevits Vince: „Én nem voltam a színházban tegnap, ki nem állhatom a nagy ambíciót, kicsoda az a Jámbor, ki magának fáklyás zenét csináltatott.” „Hibázik kegyed, ő nem magának, hanem az ifjúság csinálta a fáklyás zenét kedvelt igazgatójuknak.” „Tudjuk.”

A hatvanas években alakítottunk egy színészpártoló egyletet 10 frt.-os részvénnel, de ezen egylet választmányába is befűrték magukat. A pénztár körül controlleriát nem akarták behozni, mi ajánlottuk a napibizottságot, de ezt nem akarták elfogadni. Kammerer lett a pénztárnok. Egy évben Mukits Mukival voltunk a számadásokat megvizsgálni, de ekkor tentával le volt öntve, másodsor sem bírtuk a könyveket megvizsgálni, s így kijelentettük, hogy jövőre nem vállalkozunk pénztári vizsgálatra, ha nem lesz jobb a controlleria – s nem is lett. Évről évre rosszabb lett a színtársulat, mi visszahúzódtunk a színházi comitéból, mivel láttuk, hogy útban vagyunk, s egyszer csak Kovacsits Guszti 10 000 frt. segély kölcsönt kért a várostól, de mi ezt a közgyűlésen megbuktattuk, s a színházat Aradi Gerő igazgatónak adtuk által, akinek az ügykezelésével a város közönsége meg volt elégedve. Az intendaturát tehát leszorítottuk, volt is harag, Antunovits Matyo lapjában (Krónika) kommunistáknak is elnevezett, pedig én és Mukits többet veszíte, mint ő a kommunismussal, mert nála több birtokunk van, tehát a fájdalom szólt belőle, hogy ők uralkodásukból itt is egy teret veszítettek, s az igazgató ellen is írtak, hogy miért adja azt a rebellis darabot: Rákóczi Ferenc fogsága...

Megengedjen a tisztelt képviselő testület, hogy figyelmét a helybeli temetőkre akarom fordítani, mint olyanra, hol őseink nyugosznak, ahová mi is jutni fogunk, és utódaink követnek. Más művelt városban, ha az ember temetőbe lép, vallásos szent érzelem lepi meg. A temetők mai korban nem is annyira azok, mint inkább sírhantok, az ott rendszeren ültetett fák hasonlítanak a sétateretekhez, a síremlékek mint a mulandóság maradványai emlékeztetik az embert, hogy a halottak iránt itt illő tisztelettel viseltessenek. Nálunk ez nem így van, a hatóság részéről mi sem történik, mi ösztönt adna egyes családoknak szép síremlékeket emelni.

Az úgynevezett bajai temető úgy is betelik, ez okból szükség volna egy temetőhelyet vásárolni, és fákkal beültetni, hogy amire megnyílnék a temető, akkorra szép legyen, s nem kerülne ez sokból, mert példa erre a Pest városi temető, mely kőfallal van kerítve. A város csak egy oldalt kerített be, a többi oldalon egyesek kriptákat építettek oda, melyektől egy bizonyos meghatározott (összeg) fiztetetik, amiből a következő fal készül, s így ez alapból szépül a temető.

Ez okból egy választmányt kérek kinevezni, mely egy célszerű tervet készítené a temetőrendezés ügyében, s alkalmas helyet ajánlana megvásárlás végett.

Egy város művelt érzésének nagy részben fokmérője egy szép sírkert. Amely nemzedék nem akar elődjeinek síremléket szentelni, annak utódai sem főgnak ilyet emelni, és nem is érdemli meg. Az önök becses pártfogásába ajánlom indítványomat.

*

Tisztelt közgyűlés!

Aki a 68. évi 38 t. cz.-et figyelemmel átolvassa, meggyőződhetik, miként a törvényhozás és a kormány a közös iskoláknak előnyt ad a felekezeti felett. Így a 25. § azt mondja: általában nem tekintetnek ezentúl felekezeti azon tanintézetek, melyek községi vagyonból v. jövedelemből tartatnak el; a 44. § szerint, ha egy községben nincs közös iskola, és 30 gyermek találtatik, kik iskolába akarnak járni, tartozik a község közös iskolát felállítani, továbbá a kormány a felekezeti iskolákat nem segíyezi, csak a közöset, a felállítandó 20 képezde sem lehet felekezeti jellegű, mindezekből láthatni, hogy a törvényhozás a közös iskolákat akarja terjeszteni. Szabadka város törvényhatóságának többsége a kormány intencióját eddig mindig előmozdította, s én úgy hiszem, hogy ezen szabadelvű intézményt is pártfogolni fogjuk. Tegyük le végre a felekezeti rabláncát a haza oltárára, s áldozzunk a vallási türelmességgel a szabadság és műveltség istennőjének. [...]

Tisztelt közgyűlés!

Én a választmányi jelentést úgy, amint elő van adva, nem pártolhatom, nem pedig főleg helyes gazdálkodási szempontból. Én úgy hiszem, úgy az egyesek, mint a városoknál a beszerzendőknél: 1) a szükségesekről, 2) a kényemesekről, 3) a haszonról kell gondoskodni. A Rogina Bara-i üres telek megvétele akkor fog a szükségések közé tartozni, ha már a szükségesebbek ki vannak elégítve. Nekünk pedig előbb 100 népiskolát kellene felállítani, mert a népnevelés az első, melytől semmi áldozatot sem szabad elvonni. A közpiacunk és az arra vezető több országutaink kövezetlenek, határunkon egyetlen öl utunk sincs kövezeve, térdig járunk ott a sárban. Ha a szegény ember a tanyáról be akar jönni a piacra tavaszi, őszi és téli időben, hogy családja részére a legszükségesebbet bevásárolja, lovát agyon kell kínoznia, még a piacunkra menőket, hol szinte nagy a sár, és kín nézni, hogyan vontatják ki a sárból. Színházunk ügye még most sincs biztosítva, mely szinte előmozdítja a műveltséget és a nemzetiséget, sőt a sok ezer szükségeknek egyike az is, hogy a törvényhatóságnak tanácssterme sincs, mely már mint látjuk, oly szűk, hogy be sem férhetünk, a közgyűlési jogosultak 1/2 áll, s a hatóságnak alig egy lépés van hagyva. Nincs továbbá dolgozóházunk, törvénykezési helyiségünk, lelenc- és kórházunk, a külvárosokban egy templom sincs, hol vannak közintézményeink? Hol vannak a szükséges parkok?

A mostani szükségéseket kielégítik több piacaink is, csak hogy azokat ki kellene kövezeni és kanálisozni. A tapasztalás azt mutatja, mentől jobban civilizálódik egy város, annál kevesebb szüksége van áruhelyiségekre a nyilvános piacon, civilizált városokban nem sátorokban árulnak. Például szolgálhat nekünk Budapest, hol a vásártéren lévő sátorok eltűntek, és a teret parkírozták, s a Duna-partra még egy sor házat is építettek. Én nem bánom, ha elébb a szükségéseket szereztük, boulevardokat, sétatereket csinálunk, de a józan ész a szükségeset követeli, azután áttérhetünk a kevésbé szükséges dolgokra. A régi nomád világban szükséges volt árusátrakra, hol azokat a vevők elé rakták, s ezzel sok helyet foglaltak el. A mai kor e helyett csinos berendezésű boltokban árul, kivilágított gyönyörű kirakatok után törekszik Önöket megnyerni. Ehhez kell Önöknek szokni, ha civilizált város akarunk lenni. A Rogina Bara mocsárjait nem elég drágán megvenni, ezt még néhány százezer kocsis homok idehordásával fel is kell hordani, kanális, flaszter és világítással ellátni. Uraim! Itt a megvétel nem elég, mert ez a legkevesebb, noha a mostani birtokosai el vannak bízva, s ötszörös árat kérnek, úgy járnak, mint az egyszeri bankhivatalnok, ki a frakkhoz a gombot megvette, de posztóra nem jutott pénz. (Zúgás az ellenpárton, éljen a miénken.) Én nem engedem magam megszavaztatni, ha reggelig zúgnak is, véleményemet a város érdekében szabadon ki fogom mondani, igen, s mi csak a gombot fogjuk a frakkhoz

megvenni, és a java, a posztó hátramarad, a népnevelés és a civilizációnk rovására. Elfogy a pénzük, s mire a posztóra kerül a sor, a Rókabara végre is szemétfészek fog maradni, mint most is az. Jobb volna a mostani birtokosokat arra kényszeríteni, hogy építsenek, hisz e feltétellel adta el a város fél század előtt, hogy a vevők 5 év alatt csinos házakat tartoznak építeni. Ne annyira az extenzivitásra, mint inkább az intenzivitásra törekedjünk városunk csinosítása alkalmával. Sokan azt mondják, hogy a jövő fogja sajnálni, hogy az alkalmat elmulasztottuk. Hogy mit mond a jövő? Azt nem lehet tudni, de a jelen, azt igen is tudja, és óhajtja, hogy legnagyobb szüksége van a főpiac kikövezésére, iskolák építésére, és ha mindezeket megteremtettük, akkor vegyünk meg a Rókabarát, ha lehet.

*

Tisztelt közgyűlés!

Megvallom, nincs nehezebb feladat, mint az ár ellen küzdeni, míg a közvélemény bizonyos eszme iránt meg nem érett, de másrészt kötelesség, minden képviselőnek meggyőződése mellett, és az igazság érdekében felszólalni, s ha kell, úttörőnek is lenni. Minthogy a kormányrendelet következtében csak vizsgált tanárokat lehet választani, T. Kováts Vazul páter úr még eddig nem tett vizsgát, s én őt nemcsak nem választanám meg a megüresült tanári állásra, hanem még nem is candidálnám. Zomborcsevits Ferenc úr ellenünkben azt állította, hogy ez személyes kérdés, ezt el nem ismerem, ez elvi kérdés, én szerintem az nem kandidálható, ki a vizsgát – akárki lenne is az – nem tette le. Itt hátam megett hallom dörmögni, hogy ha világít választunk, annak nyugdíj kell, erre azt felelem: igenis kell, ha nem akarjuk, hogy gyenge tanárok tanítsák gyermekeinket. Az állam is pensióval jutalmazza tanárait, nekünk is ezt kell tenni, különben csak a tuskója marad meg gyermekeink oktatóinak. De én azt mondom, spóroljunk mindenben, de nevelés dolgában ne fukarkodjunk, és az állammal lépést tartsunk. A jó tehetségeket jól kell fizetni. Elő volt hozva a helybeli tanári kar memoranduma, melyről, miután fel nem olvastattam, véleményt hozni nem akarok, csak annyit említek meg a szövegéből: ha Kováts Vazul tisztelendő páter választatnék meg, közte és a tanári kar között nem volna békés egyetértés. Ez, Uraim, igen aggasztó volna, gymnasiumunknak sok nagy kára lehetne, miért ne kerülnénk ki a bajt? Azt is hallottam Parcsetch által felemlíteni, hogy ha nem tetszik a tanároknak Kováts, mondjanak le, majd hoznak piaristákat vagy talán jezsuitákat is. Ezen eszme már ezen képviselő-testület előtt egyszer eldöntetett, s a nevelés a szabad verseny mellett a világiak kezében maradt, kecsegtessék csak magukat néhányan setét szerzetesekkel, ki fogja azt megbánni? A felvilágosodás a szabadság és a hazafiság, amelyek nélkül nevelődnének fel gyermekeink.

Tegye le előbb Kováts V. tisztelendő úr a vizsgát, melyet a törvény elő-
szab, akkor candidatio alá bocsájtom, de addig nem. [...] Ha valahol, úgy a
nevelési ügynél kell megszűnni az atyafiság, barátság és ebédre hívás követ-
kezményeinek. Engem más nem vezérel, mint ez ügy tisztasága, és a gymn.
érdeke, most már mind vizsgált tanáraink vannak, s kérdem, miért tennék
kivételt? Miért lenne ez egy nem vizsgált tanár? Én ennél fogva Kováts Vazul
urat nemcsak nem választanám, de nem is candidálnám. (Titkos voksolás
eredménye: Kováts mellett 67, ellen 55. A különbség tehát 12 voks.)

*

A sors, hála az Égnek, oly pályára sodort, hogy nem szabad, de nem is
szeretek pazarló lenni, most is nem egy, de több ok volt, hogy rokonaimat és
barátaimat e tisztelt vendégkoszorúba összehívjam, ti. egy pár napja született
Dezső fiam, egy pár nap múlva lesz Mariska leányom névnapja, egy kis bir-
tokot vettem a múlt héten Speletichtől, továbbá farsang van, s mulatni kell.
Láthatják kegyetek tehát, hogy több ok van az áldomásra, ha pazarló nem is
vagyok, de egyben szeretnék az, vagy inkább bőkezű lenni kedves vendégeim
szíves fogadtatásában és ellátásában. Erre fogok törekedni, mulassatok jól,
kedves vendégeim! Éljen! Éljenek!!!

*

Tisztelt közgyűlés!

Mióta Szabadka város a felső gymnasiumot megalapította, azóta azt 2
veszteség érte, egyik a Héjjas tanárnak megválása az intézettől, a másik Jámbor Pálé, ki országgyűlési képviselőnek megválasztván, kénytelen volt tanári
állomást elhagyni. Nem sok időre Héjja urat fizetése felemelésével visszahív-
ták állomása elfoglalására, most itt az idő a második veszteséget helyre pó-
tolni, ti. Kováts V. elhagyott állomásának betöltésével. Jámbor Pál személyes
tulajdonságairól sokkal több tudomása van a tisztelt közgyűlésnek, semhogy
azt hosszasan elősorolni szükséges volna. Ő itt helyben, mint igazgató
tanár több évig működött, a közelismerésünket szerezte meg, de annyit még-
sem hallgathatok el, hogy tőle a város közgyűlése abban az időben nagy saj-
nálatunkra vált meg, mint ezt az akkori közgyűlési jegyzőkönyv bizonyítja,
továbbá ő országos nevezetesség, jó hazafi, s az irodalmi téren sok érdeme
van, ez okból indítványozom, hogy őt a megürült tanári székre egyhangúlag
hívjuk meg (általános helyeslés).

*

Napról napra fogy azok száma, kiket szeretünk, utoljára talán egy fenn-
marad a kevesekből, kikkel valaha jól éltünk, s jó barátok voltunk. Vagy talán
a gondviselés rendelte úgy, hogy mindannyian kifogyjanak e világból, kiket

mi szeretünk, hogy ne legyen kit sajnálni az itt maradottakból, ha eljön a halál? Hogy annál könnyebben lehessen megválni ez árnyékvilágtól? Szegény Kati még csak 15 éves volt, midőn nevelésbe hozták be Almásról hozzánk. Mogorva és komor volt, szíve jó, de elhanyagolt. Dorné asszonyhoz adtuk 1 évre, zongorázni taníttattuk anyja akarata ellenére, mi fizettük, gyakran elvittük színházba, és azon körökbe, hova mi is eljártunk. Újságokat járatott, szép könyvtárat szerzett be, olvasgatott, s esténként az olvasottak eszméjükről beszélgettünk. Jó iparkodásom volt társalgás útján nemesíteni szívét, mi rövid idő alatt sikerült is, tudott boldog lenni, és másokat boldogítani, kik vele érintkeztek, szóval büszke voltam nevelt lányomra, bár nyilvános helyeken komor volt, s legboldogabb volt, ha csekély jövedelméből írhatott alá jótékony célra. Ő segített férjhezmenetelig ápolni a gyerekeket, s ha Krisztina a boltban volt, ő volt a háziasszony. Eszembe jutnak a téli esték, midőn még gyermekeink kicsik voltak, és aludni mentek, és mi hárman mily boldogok voltunk, a [...] galuska oly jólesett, mint néha a tea. Egymásért élni, s halni tudtunk volna, öröm s bánatunk közös volt. Édesanyám sírjához közösen jártunk, őt is úgy szerette, mint leányát, de Kati is viszont.

*

Szabadka szab. kir. város 1830. év körül úgy nézett ki, mint egy alföldi falu, semmi kövezet nem volt, csak a főbb helyeken, és az átjáróknál voltak alkalmazva padlók, hogy a házba el lehessen menni rajtok. A piac közepén egy nagy árok volt, mely mellett egy nagy gémeskút állott nagy itatóvályúval, melyből a városon keresztül utazó és itt pihentető fuvarosok itatták lovaikat. Ez időben igen sok kocsi ment Szabadkán át Szerbiából Pestre. A nagytemplom előtt szinte nyitott kanális volt, a Jaszibarától Palicsig. A mostani honvéd barakk kaszárnya helyén egy „Putri” nevezetű hosszú nádas fedelű kocsmáépület szegte be a baromvásártért az egyik oldalról, a halasi kapuig és a bajai szőlőkig.

A bunyevácok 2., 3., 4. és 1/2 5. körben laktak, míg a magyarok 1., 1/2 5., 6., 7., 8. körökben, a másfél ezerre menő szerb lakosság a szerb templom körül, s a zsidóság, mintegy 300-an, a zsidó templom körül. Protestánsok ekkor még kevesen voltak, kik szerteszéjjel laktak a városban, mintegy ötvenen lehettek.

*

1830 körül csak a következő emeletes házak voltak Szabadkán: u. m.: Városház, Iskola, Plebánia, Kaszárnya, Vojnits Illés, Lojzi, Macskovits, Zomborcsevits, Fekete Sas, Rieger, Milinovits, Härtl, Pavelka házak. A nagytemplom előtt a mostani Hungária, Milkó, Prokesch, Kamerer házak üres házhelyek voltak, régi temető elnevezés alatt. Szinte úgy Czrnkovits, Joó,

Herczfeld házak helyein csak egy régi téglás épület romjainak maradványai látszottak. A Mlaka csak mostani Gergeli, Vrabetz házig volt kiépítve nádas házakkal, gunyhókkal, egész a Gábrits-töltésig egy ház se volt, nagy mezőség volt az egész, hol libák legeltek, csak később, 856. években lett a város által parcellázva és eladva házhelyeknek. Ekkor atyám a házhely ölet 2 (frt.-ért?) vette a várostól, én 3 éve ebből egy darabot az árvaháznak ajándékoztam házzal együtt 3000 frt. értékben, szüleim emlékére. Most több felénél már be is van építve. A harmadik körben, a Sztantik(?) -töltés körül szinte üres legelők voltak, 840. év körül alapította a város Szent György- és Szent Rókus-plebániákat ideiglenes templomokkal, ami nagy befolyással bírt a várost beépíteni akarókra. A mostani városi erdőt akkor erdős kertnek hívták, s e század elején ültette be Henrich erdész. Már ez időben szép sétálóhely volt, vasárnaponként a nép által látogatott hely volt ez, hol sört inni, kuglizni lehetett, volt két hinta és kortyma. Palityot régóta használja a közönség nyáron fürdőhelyül, de 1840 előtt nem volt itt egy épület sem, kocsikon jártunk ki, a nagy Palityra, s a kocsik mellett öltöztünk és vetkeztünk, köpönyeget, pokrócot raktunk lábaink alá, ingbe, gatyába mentünk be a vízbe a férfiak, s a nők rékliben és szoknyában, minden család bizonyos távolságra állt egymástól, soha az illedelem nem volt megsértve. 840 körül kezdte a város a szegedi fasort Kuluncsits tanácsnok, Besirevits erdész és Váli József képviselő felügyelete alatt. Később két nádas házat épített, a nagy emeletes csak 858-ban épült Flatt polgármester alatt. Pality évente több fürdővendéggel szaporodott, s divatba kezdett jönni, hogy a városiak nyáron át Palityon lakjanak. 1852. évben a város eladott néhány buckát szállóhelyeknek a tó partján, hol a tulajdonosok azonnal hozzáláttak a villák építéséhez, kert, szőlőműveléshez, pár év alatt az elhagyott üres buckák cultivált helyek kezdtek lenni. Kuluncsits, Rudits Mórítz, Halbrohr, Váli Béla, Asztoits(?), Jakobcsics, Radics építettek. Néhány év múlva a város a vasút mentén is eladott villahelyeket, ide Milassin, Haverda, Vizner, Araczký, Vojnits, Szalai, Karnóczi(?), Pukkel, Schiner építettek. [...]

*

Szabadka földművelő város lévén, igen természetes, hogy patriarchális viszony uralkodott nagy részben, különösen a bunyevác lakosok között nem ritka esete volt, hogy 20-30 lélek is lakott egy házban, az öregek és a gyermekek a városban, a fiatalok a tanyán. Szombaton este szoktak bejönni onnan. Voltak a fiatalság által a külvárosban felfogadott tánchelyek, hol az ifjúság vidáman kólózott, körülöttük foglaltak helyet a bámészködő asszonyok és gyermekek, s a kör közepén volt a dudás. Estefelé diván házba szoktak járni, melyek nem a legjobb hírben állottak. Vasárnapokon a menyecskék drága

ruhákba öltözve jelentek meg az utcákon, a nagy luxus nem egy gazdag bunyevác családot tett tönkre. A magyarság 10 órákor misére megy a barátok templomába. A kaputos és úri osztály ugyanakkor a nagytemplomba. Az úrinők divatosan öltözködnek. A lakodalmakat mind a magyar, mind a bunyevác ősszel tartja, az utóbbiak kocsikon mennek az esküvőre, mellettük mennek a felpántlikázott lovasok. A magyarok 830-ig párosával gyalog mentek a templomba esküvőre, a menetében a vőfélyekkel zenekísérettel. Ma azonban a magyarság is kocsikon megy. Szabadka vendégszerető város lévén, az összes örömmünnepeket meg szokta tartani, úgy, hogy a lakodalmak 4-5 napig is eltartottak. Minden szegényebb családnak volt egy úri pártfogója, legújabb magyar könyveket olvastak. Magyar színészek is nagy pártfogásnak örvendtek, a színészek az előkelőbb családoknál ingyen részesültek az étkezésben, és néha lakásban is. Első előadások helye a „Fekete Sas” vendéglő volt, majd a polgári kaszinó helyén, a mostani Bem utca sarkán, a színpad kicsiny volt. A padokat előkelő családok foglalták el. Rudics, Mukits, Vojnits, Vermes stb. az ezutáni padokban középosztálybeliek foglaltak helyet. A mostani színházat 854-ben nyitották meg, nagy lelkesedés közepette, ez volt az ország harmadik színháza. A kalocsai érsek jött le bérálni, az elébe küldött deputáció oly zavarba jött, hogy az érsek címét is elfeledte. Ez a deputáció öregebb Antunovits József volt. Régebben az öregebb urak boltokba, borbélyműhelybe jártak beszélgetni, akkoriban szokásban volt, hogy a katonazenekar szombat délután térzenét adott. A lakosság a király nevenapján és Mária Terézia, a város védszentjének ünnepét meg szokta tartani, a hatóság díszruhában ment a templomba, a katonaság is tartott felvonulást. Délután pedig a tanítók előadásokat tartattak a tanulók által a Ferenc-rendi kolostor éttermében, előadták: Egervár ostromát, melyben Dobó szerepét én creáltam. A polgárság érezte, hogy kevés jogai vannak, ezeket akarta szélesbíteni. Történt egyszer, hogy Kardos táblabíró tanyáján egy cseléd rosszat követett el, Macskovits akkor főkapitány kiküldött a cselédért, de Kardos nem adta őt ki. Ekkor a rendőrök Kardos cselédjét megkötözve vitték a városházra. Bács megye egy időben conservatív párti volt, Rudics József volt akkor főispán, ki nagy dísszel választott meg, amely után volt ökörsütés, ingyen bor osztogatás, kivilágítás és díszgyűlés, a 3 napig tartó ünnepély Rudicsnak 36 000 frt.-ba került, jöllehet akkor a főispánnak 600 frt. fizetése volt. Nagy ünnepélyvel fogadták István főherceget 847-ben való átutazása alkalmával. Díszes diadalkaput állítottak fel, a fogadtatására a bandérium is kivonult. Megjelent azonkívül az akkor alakított polgári magyar díszőrség 200 tagja zöld atillában, kék nadrág, violaszín csákókkal. Speletich és Vojnits volt az őrnagyuk. Höbl, Hoffman kapitányok, Váli Béla segédtsizt. Első felhívást a táborba menésre Zenta hívta fel, a polgári őrség azonnal gyűlést tartatott, melynek következtében azonnal 100 kocsin indultak útnak a felfegyverke-

zett önkéntesek, én is közöttük voltam, reggelre Zentára értünk, és a rácok ellen Óbecsére indultunk, de ott hallván, hogy az ottani magyarság erősítést kapott, jónak láttuk visszavonulni. Többször kapott Szabadka ily felhívást, melyet mindig készséggel teljesített, különösen az iparosok lelkesedtek a haza ügye felett. Futak alatt egyszer nagy diadalt arattak a szabadkai nemzetőrök, a rácokból sok maradt a csatatéren, visszaérkezvén a városba, az elvett rác zászlókat a városi levéltárba vittük, hol még most is őrzik. Akkorában kedves daluk volt a magyaroknak a „Szózat”, a „Himnusz”, „Talpra magyar” és egy lengyel dal. [...]

*

A főtéren egy sátor volt fölállítva, ide hozták a gazdagabbak a haza ol-tárára arany-ezüst holmijaikat. Ilyen háborús viszonyok közt, természetes, hogy pangott az ipar és kereskedés, mert azoknak képviselői a haza ügyével voltak elfoglalva. A nép az utcákon ácsorogva várta a legújabb hadi üzenete-
ket. Az országban sok magyar bankó lévén, a gabona és a bor ára felment, senki sem gondolt életével, ma van, holnap nincs, miután például szolgáltak a most itt tartózkodó 20 000 magyar menekült, kik még pár hét előtt jó-módban voltak, most földönfutó lett, és a Szabadka város vendégszeretetében találtak oltalmat, miután a magyar kormány kénytelen volt feladni, a rácok közeledtek Szabadkához. Zentán a levágott magyar fejekből a Szenthárom-ság előtt hatalmas gúlát emeltek, a nép megrémült és menekülni készült, de a közgyűlés azt határozta, hogy utolsó csepp vérig meg kell védeni a várost. Senkit sem engedtek ki a városból, mindazonáltal Kuluncsits főpolgármester neje el akart menekülni, de a halasi kapunál az őnök észrevették, elfogták, és a városházára vitték. A nép fel volt háborodva, a polgármesternek kellett azt lecsillapítani, s azután egy szakasz honvéd szuronyt szegezve a népet szétker-gette, a rend azonnal helyreállt. Minthogy az országgyűlés székhelyét Deb-recenbe tette át, Bácsát kénytelen volt feladni, s az V. honvédzászlóalj kivé-telével a katonaság Szegedre vonult. Ekkor Szabadkának szomorú sorsa lett az ellenséggel szemben, kik azt üzenték, ha Szabadkát elfoglalják, kő kövön nem marad, mindenkit lemészárolnak. Ez január elején történt, 1849-ben. Borzasztó hidegek voltak. A kovácsok ezerszámra készítették a fegyvereket, a szállásiak a városba hurcolkodtak, a Kunticsok a szőlőkbe hurcolkodtak ki. Innen maradt fel e bunyevác nóta:

*Szörnyű erőd lett Kunticsok szőleje,
Nem bírja bevenni a szerviánok serege,
Verje meg az Isten Jelasich bánt,
Éltesse az Isten a magyar Kossuthot.*

Szerkesztői jegyzet

– Megkerült a Váli-napló! – kiáltottam fel, amikor a *Mozgó Világ* tavalyi decemberi számát kinyitottam. Ebben olvasható az elveszettnek hitt napló néhány részlete, s itt olvasható Váli Béla unokájának, Váli Dezső festőművésznek a napló elé írt jegyzete. A napló becses dokumentum a XIX. századi szabadkai életéről, emberekről, a városról. Magam mintegy negyedszázaddal ezelőtt láttam és használtam vonatkozó részleteit, amikor a szabadkai színház történetéről szóló disszertációt írtam (*Száz év színház*. Forum, Újvidék, 1990), Szentgyörgy István tanár úr, a városi könyvtár tudós helytörténésének szíves engedelmével, akinek tulajdonában volt a Váli-napló. Azóta is többször megfordult a fejemben, hogy a felbecsülhetetlen dokumentumértékű Váli-naplót ki kellene adni. A Forumnak ekkor még volt is két megfelelő sorozata, a Kövek és a Hagyományaink, bármelyikbe szépen beillett volna. A nyolcvanas években Szentgyörgy tanár úr azonban elzárkózott ettől. Nem is alaptalanul, mivel Váli a negyvennyolcas szabadkai és bácskai eseményekről írva, saját tapasztalata alapján, kemény szavakkal illette a szerbket, ahogy akkor mondták, a rácok szerepét. A napló kiadására a kilencvenes években ugyancsak nem sok esély volt, azóta már változott a helyzet, de mivel a tanár úr ismeretlen helyre költözött, a naplónak nyoma veszett. Olykor még meg-megemlítettem, hogy fel kellene kutatni s kiadni, jóllehet egyre kisebb volt rá az esély. Érthető tehát, miért kiáltottam fel ujjongva, a *Mozgó Világ* említett számát látván. A Váli-napló mégsem veszett el, a festőművész unoka honlapján mind eredeti kézírásos, mind pedig gépiratos változatban mindenki számára elérhető, sőt publikálható. Amint ezt a gyorsan létrejött e-mail kapcsolat során szerkesztői kérésre válaszolva Váli Dezső közölte: „bármit korlátozás nélkül közölhet, felhasználhat”. Köszönet. (Továbbra is kérdés azonban, hogy az eredeti mellett másolat is lenne, amiről Váli Dezsőnek nincs tudomása.)

Így, ilyen előzmények után kerül sor a Váli-napló néhány részletének közlésére folyóiratunkban.

Miért jelentős id. Váli Béla memoárja?

Amint említettem: többszörös dokumentumértéke miatt, mivel a XIX. századi Szabadkáról, eseményekről vall többnyire a szemtanú hitelességével; család-, de egyben várostörténet is.

A Váli család, amint a *Mozgó Világ*-beli jegyzetből megtudjuk, a XVIII. század végén telepedett le a városban. Valitsek Antal (1862-ben magyarosítják a család nevét Válikra) kőműves Morvaországból jött, s „1796-ban vett

házat Szabadkán. Szorgalmas ember, fia már kereskedő. Unokája jurátus, Kossuthot kíséri hajón Bécsbe 1848 márciusában... tőle ez a napló”, melynek 136 oldala 32 fejezetre tagolódik: „Kezdi a leírást a nagyszülőkkal, aztán passzusok a családtagokról. Foglalkozik az 1848–49-es eseményekkel, leír csatákat, győzelmeket és meneküléseket. Elmeséli, az összeomlás után hogyan menekül meg az osztrák kényszersorozástól. Hazatelepül Pestről, szerepe Szabadka város vezetésében, közgyűlések, 13 beszédének szövege. Egy fejezetben összefoglalja a város múltját, és megírja egy erdélyi utazását is.”

Ebből a gazdag, változatos anyagból folyóiratunkban elsősorban a családra és a városra vonatkozó részleteket közöljük, s mellőzzük a *Mozgó Világ*-ban megjelent fejezeteket, melyek zömmel a szabadságharcral kapcsolatosak, továbbá a házépítés aprólékos leírását, az erdélyi út jegyzeteit, néhány ma már kevésbé érdekes beszédet, s azokat az anekdotákat, melyeket a naplóíró édesapjától hallott.

Végezetül néhány szót a közlésről. A két változat közül a gépiratost használtuk, s megoldásait, átírásait többnyire átvesszük, de látván, hogy ez nem követi betűhíven az eredetit, kénytelenek voltunk bizonyos módosításokat eszközölni. Nem tartottuk meg a régies formákat (utcza, buczka), lévén, hogy más hasonló esetben a gépirat nem következetes, ugyanakkor megtartottuk az idegen szavak naplóbeli írását (gymnasium, gheologiai). Néhány darab cím (Szapáry, Báthory) és név (Abday, Szentpétery) írását pontosítottuk, illetve a szabadkai családnevek ismeretében módosítottuk (Gábits/Gábrits, Jakobics/Jakobcsics, Timbász/Tumbász). Ha nem voltunk bizonyosak a nevek írását illetően, akkor erre zárójelbe tett kérdőjellel utalunk. De mivel sem a kézírásos, sem a gépiratos változatban nem következetes a nevek írása, a legtöbb gondot ennek egységesítése jelentette. A hol *ts*, hol *cb*, hol pedig *cs* végződésű neveket több kiadvány konzultálása után, vállalva a tévedést is, kerestük a megoldást. Felmerült annak a lehetősége is, hogy az idegen szavakat (pl. ultramontán) és a neveket lábjegyzeteljük, de ez feleslegesen terhelné a szöveget, a folyóiratbeli közlés sem teszi szükségessé, s különben is a kontextusból minden hivatkozás érthető. A fejezetcímeket az eredetiből vettük, de a sorrendet némileg megváltoztattuk, előbbre hoztuk a naplóíró édesapjáról szóló részt, így véltük logikusnak. A naplóbeli közgyűlési felszólalásokat csillaggal választottuk el, s mellőlük elhagytuk a dátumokat. (GL)

HANGARCHÍVUM

„a modern demokrácia mindig a jelenben él, ami annyit jelent, mindennap újra kell teremteni”

Heller Ágnessel beszélget Vickó Árpád

– Az az euforikus hangulat, amelyet az 1989-ben bekövetkezett választások hoztak, egyre gyanúsabbá és egyre nehezebben kezelhetővé vált. Mi a szocializmus bukásának az ára?

– A szocializmus bukásának nincs ára, mert azok a totalitárius rendszerek, amelyek magukat szocialistának tekintették, valójában totalitárius rendszerek voltak. Az ő eltűnésük a történelem porondjáról egyértelmű haladásnak tekinthető. A világ meg volt osztva, a demokratikus liberális erők és az autentikusan szocialista erők alapvető feladata az volt, hogy a totális rendszerek ellen eszmei, ideológiai, politikai harcot folytassanak, és amíg ez a harc folyt, a demokrácia és a liberalizmus belső problémáit nem lehetett felvetni. Most úgy látszik – legalábbis Európában –, ez a harc véget ért, a totális rendszerek vereséget szenvedtek – a baloldali totális rendszerek is vereséget szenvedtek a jobboldali, radikális totális rendszerek után –, és új világhelyzet állt elő. Ebben az új világhelyzetben nem lehet már a szőnyeg alá söpörni azokat a problémákat, amelyeket az emberek tudatosan a szőnyeg alá söpörtek, amíg a kommunizmus veszélye fennállt. Itt van például Olaszország. Mindenki tudta, hogy a politikai vezető réteg korrump. De ezzel senki sem törődött igazán, mert a kérdés az volt, hogy meg lehet-e védeni a liberalizmus és a demokrácia formális feltételeit Olaszországban, vagy nem. Majdnem mindenki meg akarta ezeket a formákat védeni. És ezért ebben az időben nem merültek fel azok a problémák, amelyek most azonnal felmerültek, miután a kommunizmus, legalábbis Európában, elpusztult. Az emberek azt mondják: jó, rendben van, a kommunizmus most elpusztult, ez a veszély bennünket már nem fenyeget. Nézzük most meg, hogyan élünk mi. Nézzük meg, milyen belső problémák fenyegetik a demokratikus, liberális jogrendszert belülről. Vessük fel ezeket a kérdéseket. Mindazt illetően, amit eddig eltűrtünk, azért, mert még mindig jobb volt ahhoz képest, amilyenek az alternatíva bizonyult volna. Most,

hogyan az alternatíva már kiselejteződött, vessük fel ezeket a kérdéseket. Tehát a demokrácia és a liberalizmus belső kritikája azért kezdődhet meg éppen most, mert most szűnt meg a kommunista fenyegetettség. Olaszországot említettem példaként, de Amerikát is említhettem volna. Clintont sohasem választották volna meg a Szovjetunió szétesése nélkül. De mert a Szovjetunió szétesett, az emberek azonnal elkezdtek olyan kérdésekről gondolkodni, melyekről azelőtt is gondolkodtak, de föl nem vetették volna, olyan fontos volt az ország megvédése a Szovjetunióval szemben. Tehát ezek a kérdések most mind napirendre kerülnek, és velük együtt napirendre kerülnek a konfliktusok is. Olyan konfliktusok is, amelyek mindig részei voltak a demokratikus liberális országok, államok belső konfliktusainak, de nem merültek fel azzal az élességgel, mint amilyen formában most felmerülnek. Mondjuk, említhetném a faji és az etnikai konfliktusokat. Említhetném akár a vallási konfliktusokat is, amelyek mindig jelen voltak ezekben az országokban. Nem kérdéses, hogy Amerikában a faji konfliktusok szerepet játszottak, ehhez most a nemek konfliktusa is hozzájárul. Európában is napirendre kerülnek ezek a kérdések, ahol eddig talán kevésbé radikálisan merültek fel mint az Egyesült Államokban. Most kiderül, hogy Nagy-Britannia nem egy ország, hanem van külön Skócia, és van Wales. És hogy a walesiek és a skótok szerint az angolok elnyomják őket. Most tudatosodik, hogy, mondjuk, Spanyolország csak mesterségesen Spanyolország, és hogy a baszkok és a katalánok különböznek a kasztíliaiaktól, és ezt a különbséget nagyon erőteljesen és nemcsak alkotmányosan, hanem kulturálisan is hangsúlyozzák. Tehát napirendre kerülnek olyan problémák, amelyeket eddig a szőnyeg alá söpörtek. Most a probléma az, hogy ezek a problémák olyan konfliktus formájában jelennek meg, amelyek békés eszközökkel, kompromisszumokkal, racionális értelemben is megoldhatók-e. Vagy pedig olyan formát öltenek ezek a konfliktusok, hogy az erőszak fog dönteni. Az lehet a reményünk, hogy azon országokban, amelyeknek liberális, demokratikus kormányzatuk van, a konfliktusok nagy része kompromisszummal és vitával is megoldható lesz. Ami nem jelenti azt, hogy minden erőszak nélkül, de az erőszak nem ölt fegyveres és véres formát, hanem lobbisoportok nyomásában fejeződik ki. Ahol azonban nincs demokratikus, liberális jogrend, például a volt Jugoszláviában, ahol tehát ez a jogrend nem létezik, ott bizony számíthatunk arra, hogy ezek a konfliktusok nem fognak diskurzusban, vitában, kompromisszumokkal megoldódni, hanem véres, fegyveres összeütközésekre kerül sor.

– *Gyakorlatilag milyen következményei vannak a szocializmus bukásának? A kelet-európai baloldal letűnése milyen mértékben hatott ki a nyugat-európai baloldali gondolat pozíciójára?*

– Azt hiszem, nem helyes a kelet-európai, vagy a nyugat-európai baloldal letűnéséről beszélni. Azt hiszem, hogy a baloldal szerkezete megváltozott

már a kommunizmus letűnése előtt is. A hatvanas évektől kezdve a baloldal egyre inkább újraértelmezte önmagát, a baloldal Európában már nem azonosult többé a szocializmussal, ahogy a szocializmus sem azonosult a baloldallal. Amerikában azt, amit balnak lehetne nevezni, sosem azonosult a szocializmussal, hanem mindig a Demokrata Párt liberális szárnyával volt azonos. Valóban újraértelmezi magát a baloldal, de újraértelmezi magát a jobboldal is, és valószínűnek látszik, hogy a társadalmi konfliktusok ezentúl nem a régi politikai konfliktusok nyomán fognak tovább alakulni. Más konfliktusok jutnak vezető szerephez. Épp az előbb említettem például az etnikai konfliktusokat, a vallásos konfliktusokat, amelyekről azt hittük, hogy már eltűntek a történelem porondjáról, de most újra felmerülnek. Férjessel, Fehér Ferencsel írtunk egy kis könyvecskét a biopolitikáról, amelyben arról beszéltünk, hogy bizonyos biológiai kérdések – a faj, vagy a fajként értelmezett etnikum, vagy a nemek kérdése, vagy az ökológiai kérdések – mind biológiai kérdések, azáltal, hogy a testtel függnek össze, és nem annyira a szellemmel és a lélekkel – olyan kérdésekké válnak, amelyek körül a jövőben fognak kialakulni a konfliktusok, azok, amelyek már a jelenben is megmutatkoznak. Mindezek a jövőben még inkább ki fognak élesedni. Valószínűnek látszik, hogy a demokrácia égisze alatt olyan konfliktusok is előtérbe kerülnek, amelyek kevésbé racionálisak, mint amilyenek a régi konfliktusok voltak, hiszen ne felejtjük el, hogy abban az időben, amikor a baloldal, legalábbis annak egy része, a szocializmus eszméjével volt összefüggésben, a konfliktusok alapján véve osztálykonfliktusok, azonban nagyon is racionálisak. Hogy ha eltekintünk a szélsőbaloldaltól, tehát a bosevizmustól, a kommunizmustól, amely csak névlegesen volt baloldali, a baloldal zöme, tehát a szocialista baloldal, egyfajta osztálypolitikát folytatott. A legfőbb konfliktus a munkaadó és munkavállaló közötti konfliktus volt. Ezek a konfliktusok kvantifikálhatók voltak, tehát mennyiségi mutatóval kifejezhetők. A munkás kevesebbet akar dolgozni, és többet akar keresni, a tőkés pedig kevesebbet akar fizetni és több munkórával akarja a munkást dolgoztatni. Ahol pusztán kvantitásról van szó, ott az emberek nem akarják egymást kölcsönösen megsemmisíteni. Igaz, a bosevista ideál azt hitte, hogy a munkás meg akarja semmisíteni a tőkést, de nem, itt mindig lehetségesek a kompromisszumok, s ez egy racionális politika. A faji vagy fajilag meghatározott etnikai konfliktusoknak azonban az a problémájuk, hogy nem racionálisak. Nem lehet kvantifikálni őket, mert a különböző csoportok úgy írják le egymást, mintha egy más minőséghez tartoznának. És ha a minőség, úgy mint más, mint idegen nyer leírást, akkor közöttünk és közöttük kompromisszum nem lehetséges. A harc életre-halálra szól: az a koncepció, hogy a másikat meg kell semmisíteni, még ha ezt nem is mondják ki. Ez egy sokkal irracionálisabb fajtája a konfliktusnak. Most a demokráciának meg kell tanulnia az ilyen konfliktusok

kezelését, mert a demokráciának a keretein belül is, de nemcsak ott, felmerülnek ezek a konfliktusok. Ezeket az irracionális konfliktusokat is meg kell tanulni kezelni. A kezelési törekvéseknek nagy segítségükre van a liberális jogok rendszere, elsősorban az egyéni jogok rendszere. Azért hangsúlyozom elsősorban az egyéni jogok rendszerét – nem mintha nem tartanám fontosnak a kollektív jogok kérdését –, mert azt hiszem, hogy az ilyen fajelméleti formát öltő etnikai konfliktusok esetén az egyéni jogok rendszere biztosítja a legnagyobb védelmet.

– Önt mindig is érdekelték az erkölcsi konfliktusok. Egy utóbbi cikkében is etikai szempontból vizsgálja azt, hogy büntethetők-e a totalitárius rendszerek hatalmasságainak gaztettei. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának egyik határozata értelmében a volt Jugoszlávia területén dúló polgárháború során, elsősorban a civil lakossággal szemben elkövetett bűntettek, tömeggyilkosságok, emberrablások, tömeges kilakoltatások és bebörtönzések felelőseit állítják bíróság elé. Ki döntheti el azt, melyek voltak azok a politikailag, illetve ideológiailag motivált bűntettek, amelyeket meg kell büntetni? Egyáltalán milyen feltételek között lehetne elképzelni egy ilyen bírósági eljárást?

– Mikor a kelet-európai országokról írtam, akkor azt az álláspontot foglaltam el, hogy az emberiség ellen elkövetett bűnök kérdésében Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban, majd Szlovákiában nemzetközi bíróságnak nincs autoritása, mert hiszen a bűntetteket a nemzet képviselői saját nemzetük ellen követték el. Tehát amennyiben ezeket a bűnöket büntetni akarnánk, akkor csak azon nemzet kebelében lehetne őket megbüntetni, amely nemzet kebelében ezeket a gaztetteket elkövették. Tehát mondjuk az '56 utáni megtorlásokban bűnösöket csak magyar bíróságon lehet felelősségre vonni, nem nemzetközi bíróságon. A jugoszláv kérdést illetően a helyzet másként áll. Itt ugyanis arról van szó, hogy különböző népek elváltak, szétváltak, vagy kiváltak a korábbi Jugoszláviából. Tehát a rémtetteket, bűntetteket nem egy ország politikai rétege követte el az ország lakossága ellen, hanem egy ország hivatalos vagy nem hivatalos, vagy félhivatalos katonasága, fegyveres testületei – hivatalosak vagy nem hivatalosak, partizánok vagy akármik – nem számít – egy más nép vagy nemzet lakossága ellen. Ebben az esetben úgy hiszem, nemzetközi bíróságnak van illetékessége. Tehát ez egy más eset, itt a nemzetközi bíróságnak van illetékessége, mert hiszen az emberiség elleni bűntetteket nem a saját lakosságon gyakorolták, hanem egy más nép, egy más nemzet lakosságán. A másik kérdés, hogy milyen alapon és hogyan képzelhetné el az ember egy ilyen nemzetközi bíróságnak a felállítását. Én azt hiszem, hogy erre a kérdésre nem olyan nagyon bonyolult válaszolni. Vannak világos kritériumok, amelyeket már a nürnbergi per idején kidolgoztak arra vonatkozólag, hogy mi minősíthető emberiség elleni bűntettnek, milyen tettek minősíthetők háborús bűnöknek. Ennek tehát megvannak a

kritériumai, ezeket a kritériumokat ismerjük, ezeket az Egyesült Nemzetek is elfogadta. Tehát, hogy milyen alapon lehet felelősségre vonni a bűnösöket – azon az alapon, hogy végrehajtották azokat a tetteket, amelyek az Egyesült Nemzetek kritériuma, mércéje szerint emberiségellenes bűntetteknek, vagy háborús bűntetteknek nyilváníthatók. Amennyiben ilyen bűnöket elkövettek – szerintem elkövettek –, ezen az alapon dönthető el, hogy kik és kik ellen, milyen mértékben és hogyan követték el ezeket a bűnöket. És ez a kritériuma annak, hogy kiket kell bíróság elé állítani, és milyen jogszabályok szerint járhat el egy ilyen nemzetközi bíróság. A kérdés itt sokkal egyszerűbb, mint azon probléma esetében, melyet írásomban '56-tal kapcsolatban felvettem. Mert itt nem áll fenn az elévülés lehetősége. Azt a kérdést feszegettem, hogy mit tehetünk az '56 utáni bűntettekkel, amikor is az emberek kilencven százaléka azóta már halott, hosszú idő telt el, közben megváltoztak. Itt azonban ez a probléma nem merül föl, nincs elévülés. A dolgok éppen most történtek, sajnos még most is történnek. A közelmúltban vagy a jelenben. Tehát itt az egész probléma az elévüléssel kapcsolatban nem merül fel.

– *Így egyszerűnek látszik a dolog azoknak az esetében, akik elkövették a bűntetteket, de mi lesz azokkal, akik az egész háborút ideológiailag – évekkal a háború kitörése előtt – előkészítették. Tehát szították az animozitásokat – írók, értelmiségiek.*

– Ezt konkrétan nemzetközi bíróságnak kell megítélnie. Ne felejtse el, hogy Németországban a *Stürmer* szerkesztője éppen úgy halálos ítéletet kapott, mint azok az SS-tisztek, akik táborokban gyilkoltak. Tehát a bíróság nem tesz különbséget, hogy valaki ideológiai felbujtó, vagy de facto gyilkos, de facto katona, aki nőket erőszakol és gyilkol meg. A felelősség egyenlő, az előbbi felelőssége épp akkora, mint az utóbbi felelőssége. De erre megvan már a kritériumok, és a precedens is, hogy ilyen kérdésekben hogy lehet ítélni.

– *Őn szerint a gonosz minőségileg különbözik az erkölcsi rossztól. Kifejtené-e bővebben ezt a gondolatát?*

– Erkölcsi rossznak azt tekintem, mikor az emberek tudják, hogy mit kellene csinálniuk, mi lenne a helyes, tisztességes viselkedés, mégsem viselkednek tisztességesen, és különböző mentségeket hoznak fel a saját védelmükre, igazolják, mentegetik magukat, magyarázzák, megvédik a tetteiket körülményekre és kivételekre hivatkozva. Igaz, hogy nem helyes dolog megmérgezni anyukát, és én nagyon súlyos hibát követtem el, nem lett volna szabad ezt megtennem, de anyuka olyan gonosz volt, és anyuka apukát a sírba vitte, az anyuka a gyerekeit kínozta és megverte, és szerencsétlenné tette őket. Nem lett volna szabad, ugye, kirabolnom ezt a házat. Én tudom, nem helyes dolog rabolni, de hát nem volt egy fillérem sem, éhes voltam, a gyerekeim éhesek voltak stb. stb. Ez természetesen rossz, és a rossz nemcsak bűntettben jelenik

meg vagy fejeződik ki, hanem az élet mindennapi értelmében is, az egoizmusban, a gyávaságban, a hirtelen-haragúságban. Csinálunk sok mindent, amit nem szabadna csinálnunk, amit tilos lenne... És mégis azt mondom, ez a rossz: ez a rossz, és nem a gonosz, mert a gonosz ott kezdődik, ahol elvek és princípiumok alapján csináljuk azt, amit tilos lenne csinálni. Mikor nem azt mondjuk, hogy kérem, valami mást kellett volna csinálni, de mégis ezt csináltuk, sajnáljuk, de volt rá indokunk. Hanem mint igazat, mint helyeset és mint egy elv követését ideológiailag védelmezzük mások eltiprását, meggyilkolását, kivégzését, megcsonkítását. Az ideológiailag vezetett háborúk mindig a gonosz princípiuma alapján vezetett háborúk, mert a kérdés nem az, hogy a másik ellen vétkezem, de van rá mentségem, hanem az, hogy az a helyes dolog, amit én csinállok, és pusztuljon el a világ. Az emberekben nagyon sok rossz, agresszív ösztön van, és ezek nagyon gyakran kitörnek belőlük. Egy rossz, agresszív ösztön, amennyiben nem kapcsolódik gonosz princípiumokhoz, igen gyorsan kimerül. Ilyen ösztönök alapján meg lehet ölni öt embert, de már nem lehet megölni ötezer embert. Kimerül. Elkezdek a fegyveremből lövöldözni dühömben, és megölök tizenöt közelemben állót. Ez borzalmas. De nem ölök meg ezreket, százezreket, és bizony nem ölök meg milliókat. Ezeket csak úgy ölhetem meg, hogy ideológiai, elvi princípiumok alapján *támogatom* az emberekben levő rossz ösztönöket. Tehát nem azt mondom ki, hogy ezek rossz ösztönök, hanem szabad, zöld utat engedek ezeknek a rossz ösztönöknek. Sőt, biztatom az embereket arra, hogy engedjenek zöld utat ezeknek az ösztönöknek, mert voltaképpen jó, helyes az, amit tesznek, hogy az embereket megcsonkítják, megölik, hogy a nőket megerősokolják. Akkor nem valami olyasmit követnek el, amit nem szabadna elkövetniük, hanem éppen azt, amit el *kell* követniük. Tehát az ideológia mentőövet dob az amúgy is meglévő rossz, elnyomott, barbár ösztönök kiélésének. A barbarizmus önmagában nem okvetlen gonosz. A barbarizmust úgy is le lehet írni, mint az ösztönök kitörését. Akkor lesz a gonosz – mondhatnánk – céljainak a megvalósítója, ha a gonosz princípiumok maguk, az elvek maguk, az ideológia maga, a gonosz ideológiája maga, zöld utat nyitnak a barbár ösztönök számára.

– *Tehát a gonoszság intézményesítése akkor kezdődik, amikor az hatalomra, államhatalomra tesz szert. Mit tehet az ember az ilyenformán intézményesített gonosz ellen? Hogyan szállhat szembe vele?*

– A gonosz a mindennapi életben is létezik. Gonosz elvei magánembernek is lehetnek. A gonosz nemcsak akkor terjed, ha államhatalomra tesz szert. A gonosz terjed, ha hatalomra tesz szert, de van másfajta formája is a hatalomnak, mint az államhatalom. Amikor azonban a gonosz princípiumai az államhatalom princípiumai lesznek, akkor a gonosz úgy szabadítja fel a barbár ösztönöket, hogy a barbár ösztönök felszabadítása járványhoz válik

hasonlóvá. Az emberek már nem tudják, hogy mit tesznek. Mert elkapják a járványt, és ami eddig természetellenes volt számukra, azt most már természetesnek tekintik. Már nem tudják, hogy mit tesznek, azért, mert a bacilus, amelyik a hatalom centrumában élő gonoszból árad, a bacilus beléjük hatolt, és amíg a bacilus bennük van, addig voltaképpen nincsenek tisztában azzal, hogy mi az, amit voltaképpen csinálnak. Ezért különösen veszélyes a gonosz – tehát a gonosz mint princípium –, ha az államhatalom maga fogad el, tesz magáévá gonosz princípiumokat. Különben a legtipikusabb esetei a gonosz államhatalmi pozíciójának éppen a totalitárius államok voltak. Mindenekelőtt a náci Németország és a bolsevista Szovjetunió a gonosz princípiumnak a megtestesítői. Tehát számukra az, hogy embertömegeket irtottak ki, nem úgy jelent meg, mint egy erkölcsi elv megsértése, hanem úgy, mint a politika megvalósítása. Valami, amiről úgy tudták, hogy meg kell valósítani, végre kell hajtani, mert ezzel a haladást, a német nemzetet, vagy éppen a proletariátus hatalmát, a világhumanizmust segítik elő. Tehát princípiumok alapján hajtották végre a tömeggyilkosságokat. Ennek folyamán a tömeggyilkosságok olyan méreteket öltöttek a totalitárius államrendszerek idején, amelyek túlhaladták a gonoszság elképzelhető méreteit, és ebben az értelemben a 20. század az európai századok egyik legvéresebb és legrettenetesebb századaként írható le, annak bizonyul.

– *Mondhatna-e kortárs példákat is a gonosz megtestesülésére?*

– Ezen méreteken nem tudok ilyent mondani. Ezek nagyon rendkívüli méretek voltak, és mondhatnám, példa nélkül állnak az emberiség egész történetében, ha beszélhetünk az emberiség történetéről. Elég sok totális hatalom létezik ma is, ahol a gonosz princípiumok alapján tömeggyilkosságot hajtanak végre. Maga onnan jött – Kis-Jugoszlávia az egyike ezeknek. De említhetném Iránt és Irakot is. Tehát több ilyen állam létezik a mai politikai világban. Nem lehet persze itt mennyiségről beszélni, mert akik elszenvedik, a saját testükön szenvedik el a gonosz hatását, azok számára teljesen mindegy, hogy ezeket, tízezreket, vagy pedig milliókat érint-e, és mégsem hasonlítanám ezeket a két reprezentatív gonosz hatalomhoz, nemcsak a kvantitás, a mennyiség szempontjából, de a modell kialakításának szempontjából sem. Az említett két hatalom volt az, amely a modellt megformálta. A modell pedig voltaképpen nagyon egyszerű, majdnem az ábécé egyszerűségével leírható képletben fogalmazható meg. Ez pedig az idegen elpusztításának az elve. Az idegen lehet fajidegen, az idegen lehet osztályidegen. Mind a kettő idegen. Annak az elve, hogy az idegent el kell pusztítani, mert az idegen megmérgezi körülöttünk a levegőt, mert elpusztítja az életerőinket, mert a haladás ellensége. Tehát az idegen elpusztítására felszólító princípium a gonosz princípium a 20. században. És ezt az említett két reprezentatív totális rendszer találta ki. A többiek ezeknek csak tanítványai és folytatói.

– *A könnyebben átjárható határok következtében a kelet-európai ember szembe-szül saját tájékozatlanságával és hiányaival. A legközönségesebb kisebbségi érzés tölti el. Nem tart lépést a technika fejlődésével, nem beszél idegen nyelveket. Lehet, hogy ez a kisebbségi érzés az oka annak, hogy a kis nemzetek eddigi elzártságukból szabadulva oly sokat foglalkoznak önmagukkal.*

– Nem tudom, hogy a kis nemzetek olyan sokat foglalkoznak-e önmagukkal. Nem hiszem, hogy például Magyarország olyan sokat foglalkozna önmagával. Persze a napi politikai konfliktusok mindig fontosak, mindig fontos, hogy mi történik ma, tegnap és holnapután. De ez nem csak a kis nemzetekre vonatkozik. Ha elmegy Hessenbe, akkor nemcsak a német politikáról fognak mindennap beszélni, hanem a hesseni helyi politikáról is naponta fog hallani. Mindig nagy érdeklődés van az iránt, ami fontos, ami nálunk történik. De nem érzem, hogy itt a közép-kelet-európai kis nemzeteknél ez inkább így lenne, mint az úgynevezett nagy nemzeteknél. Amerikában élek, és szerintem a New York-iak elsősorban New York állam és Amerika politikája iránt érdeklődnek, sokkal inkább, mint Európa politikája iránt, Közép-Kelet-Európa pedig alig jelenik meg a gondolkodásukban. Azt hiszem, hogy itt nem különbözünk igazán másoktól.

– *A 20. század folyamán Európában a demokrácia soha nem volt képes megvédeni magát a diktatúrával szemben. Vagy megakadályozni a konfliktust, még mielőtt emberéletet követelt volna. Ezért a demokráciának és a demokratáknak magas árat kellett fizetniük. Az összes modern diktatúra különben a világnak ezen a részén született meg.*

– Kezdem a második részével a kérdésnek. Az összes modern diktatúra a világ ezen részén született meg, mert a modernitás a világnak ezen a részén született meg. A modernitás különböző politikai formákat kísérletezett ki, mert a modernitás azzal jár, hogy szabadon kísérletez ki új politikai formákat. Kikísérletezte a liberalizmust, a demokráciát, annak is a különböző formáit, az alkotmányos monarchiát, és kikísérletezte a totális diktatúrát is, annak két vagy három különböző változatát. Azt hiszem, a fasizmus, a náciizmus és a bolsevizmus három különböző változata volt a totális diktatúráknak; továbbá kikísérletezte ezeknek különböző mellékágait, a katonai diktatúrát például annak modern formájában. Azt hiszem tehát, hogy nem csoda, hogy itt kísérletezték ki ezt az Európa szülte modernséget; Európa szülte a modern politikai fantáziát, annak minden formájával. Tehát ezzel a formájával is. Ami a kérdés első részét illeti: nagyon sok európai demokráciában nem jutott semmiféle diktatúra hatalomra. Mondjuk, Angliát hozom föl példának, de ha Hollandiában diktatúra került hatalomra, az nem azért volt, mert Hollandia mint demokrácia nem tudta magát megvédeni, hanem mert mint egy kis országot, a német hadsereg lerohanta. Ugyanez vonatkozik Norvégiára vagy Dániára, ezekben az országokban, ezekben a demokráciákban sose

győzött a diktatúra. Milyen demokráciákban győzött a diktatúra? Olaszországban és Németországban. Azt hiszem, összesen két európai országban, mert nem mondható, hogy Oroszországban a demokrácia kifejlődött, ott a diktatúra igazából megelőzte a demokrácia kifejlődését. Ahol hagyományos volt a demokrácia – elsősorban az Egyesült Államokra gondolok –, ott akár milyen ökonómiai konfliktussal is szembesítették az embereket, igen kiélezett osztálykonfliktusokkal, kiélezettebbekkel mint Európában, nagyon sok erőszakkal, sokkal több erőszakkal, mint Európában – lényegében sosem fenyegetett a totális diktatúra veszélye, mert a demokrácia és az alkotmány hagyományos volt.

– A félelem és a demokratikus lelkiület közötti összefüggésről már Bibó István is írt. Milyen nemű, milyen fajta félelmeket, szorongásokat észlel a filozófus napjaink megbolydult társadalmi közegében, egy hirtelen demokratikussá váló világban?

– Az a véleményem, hogy a demokrácia annál erősebb, minél kevésbé félnek az emberek, azaz minél több olyan ember van, aki nem fél. Persze a félelemnek különböző formái vannak, nem a katonai bátorságra gondolok, amely szintén a bátorság egy formája, hanem a civil bátorságra. A demokrácia egészségessége azon múlik, hogy milyen erős és hatékony formát ölt az emberek civil bátorsága. És a civil bátorság nemcsak annyiból áll, hogy megmondom az osztályfőnök úrnak, hogy rossz volt, hanem megmondom az osztálytársaimnak is, amit nem helyeslek a viselkedésükben. Civil bátorság tehát nemcsak az a bátorság, amelyet az állam ellen gyakorolunk, hanem olyan bátorság, amelyet a barátaink ellen gyakorolunk, amikor a barátoknak is megmondjuk, ha valami nincs rendben. A félelem leküzdésének a legjobb eszköze mindig a bátorság volt. Mindig van valami okunk arra, hogy féljünk, de különböző típusai vannak a félelemnek. A totális diktatúra esetén a félelem racionális félelem, abban az értelemben, hogy a félelem a rendszer fönntmaradásának a része. A rendszer azon alapszik, hogy az emberek félnek tőle, de a rendszer mindig annyi félelmet fog produkálni – perekkel, rendőrségi jelenléttel –, amely elégséges ahhoz, hogy a rendszer magát reprodukálni tudja. Ha a rendszer nem tudja a félelmet reprodukálni, magát sem tudja reprodukálni. A demokrácia nem a félelmen alapul. A demokrácia életéhez és reprodukciójához éppen az szükséges, hogy kevesebb legyen benne a félelem, hogy az emberek bátrabbak legyenek véleményük kimondásában és álláspontjuk védelmében. Tehát a félelem itt nem a rendszer reprodukálására, hanem a rendszer veszélyeztetésére irányul, vagy arra motiválja az embert. Tehát más a funkciója a félelemnek itt, mint egy totális rendszer esetében. A félelem a demokráciában irracionális, éppen azért, mert nem a rendszer megerősítését, fönntartását és reprodukcióját hozza létre, hanem az ellenkezőjét – veszélyezteti azt.

– A volt jugoszláv köztársaságok többségében a demokratikus mozgalmak nacionalista mozgalmakká alakultak át. De ez talán az egész térség posztkommunista

korszakának a jellegzetessége is. Aki hű akart maradni feladatához, és az általános emberi jogokért szállt síkra, óhatatlanul a pálya szélére szorult. A konvertita magatartás egyik eklatáns példája Mihajlo Marković professzor is, akit Ön személyesen ismer. A hatvanas és a hetvenes években együtt szerkesztették Londonban a Praxis Internationalt. Hogyan, miképpen szellemülhetett át egy ilyen formátumú libertinusnak mondható humanista egy kimondottan nacionalista, populistá rendszer ideológusává?

– Mindenekelőtt Mihajlo Marković sosem volt libertáriánus humanista. Ő kommunista maradt, mindig is kommunista funkcionárius volt. A kommunizmusnak egy praxis-filozófiai humanista, humanitáriánusnak mondható negyed szárnyához tartozott, de szervezési elveiben, hatalmi pozíciójának a védelmében, végig a bolsevista taktikát alkalmazta. Voltam vele együtt szerkesztőségi üléseken, a *Praxis International* szerkesztőbizottságában is. Egy formálisan liberális magatartás ellenére mindig erőteljesen diktatórikus eszközöket használt. Ez önmagában nem jelentene semmit, hiszen olyan sok demokrata gyakorolt diktatórikus eszközöket a saját kis portáján, a demokráciákon belül is. A probléma nem egészen egyszerűen itt merült fel, csak én az ellen védekeztem, hogy őt egy liberális humanitárius embernek írjuk le, mert sosem volt az. Mindig nagyon ragaszkodott a hatalomhoz és ahhoz, hogy ő álljon a hatalom centrumában. Azonban nem volt nacionalista. Azt hiszem, az a gyanúm, hogy ma sem nacionalista. Tudom, hogy meglovagolta a nacionalizmust, én egyike voltam azon elsőeknek, aki a férjével, Fehér Ferencel együtt rájött arra, hogy nacionalista politikát lovagol meg. Ez 1990-ben történt, kilencven letelején, amikor New York-ban utoljára részt vettünk a *Praxis International* szerkesztőbizottságának ülésén. A bevezetőt ketten tartották: Stojanović volt az egyik, és Mihajlo Marković volt a másik. Amikor Mihajlo Marković megtartotta beszédét, mind a ketten azonnal észrevettük, hogy ez a beszéd egy erőteljesen megfogalmazott nagyszerb nacionalista politikának a kifejeződése. Úgyhogy nagyon élesen tettük fel neki a kérdéseket. Fehér Ferenc egyenesen rákérdezett arra, vajon Kosovóba hadsereget óhajt-e küldeni? Amire Marković azt felelte, hogy Kosovo mindig szerb volt, és a szerbek védték meg a törökök ellen. Mi erre férjemmel együtt azt mondtuk, elhagyjuk ezt a szerkesztőbizottságot, vegyék tudomásul lemondásunkat, mert nem vagyunk hajlandók a nacionalizmus reprezentatív képviselőivel egy szerkesztőbizottságban ülni. Nagyon furcsa volt a dolog, mert nagyon sok kedves amerikai barátunk volt ott, akik nem szimpatizáltak azzal, amit tettünk, mert nem értették, hogy mi történt. Számukra Marković tényleg a humanitárius liberalizmus egyik oszlopos tagja volt, és nem értették, hogy mi mit csinálunk. Azt hitték, hogy valami magyar nacionalista gyengeség, vagy magyar nacionalista előítélet mozgatott minket, mikor felálltunk az asztaltól. Most már ők is értik. Három évnek kellett eltelnie, és világossá vált, hogy

milyen nacionalista politikát folytat Mihajlo Marković a szerb akadémiában és általában a szerb politikai és ideológiai életben. Most már amerikai kollégáink is rájöttek arra, hogy összekapcsolta a bolsevizmust a nacionalizmussal. A nacionalizmus számára is – ezt szeretném hangsúlyozni, persze nem mondhatom, hogy a lelkekbe látok és a lelkekben olvasok – eszköz arra, hogy egy bolsevista jellegű uralmat tartson fenn, vagy őrizzen meg, amennyire ez megőrizhető a mai Jugoszláviában. Nem hiszem, hogy a nacionalizmus a lényege a magatartásának. Azt hiszem, inkább a takarója, az eszköze, a módszere ennek a politikának, ami voltaképpen mégiscsak tradicionális kommunista politika.

– *Bibó István a közép- és kelet-európai politikai életről értekezve a politikusok egy sajátos típusáról ír, a hamis realistáról, akinek a kétségtelen tehetsége mellett bizonyos ravaszság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghamisításának, a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak, vagy valamilyen erőszakos politikai átkonstruciónak a kezelőjévé és letéteményesévé váljon. Ez megerősítette az államfői hatalmat a régió országainak többségében. Ilyen értelemben milyen típusú államfőkről vagy vezető politikusokról beszélhetünk ma Közép-Kelet-Európában? Miben különböznek, ha különböznek egyáltalán a nyugat-európai vezető politikusoktól?*

– Erre nem lehet általánosan válaszolni. Sokféle nyugat-európai vezető politikus van, és ezeknek sokféle arculatuk. Egyiket sem lehet a másikhoz hasonlítani. Miért kell nekem Wałęsát Antallhoz, Mihajlo Markovićot vagy Stojanovićot Konrád Györgyhöz hasonlítanom. Ennek szerintem nincs értelme. A politikusok különbözők itt is, ott is. Ami a hamis realizmust illeti, az egy más kérdés, nem a politikusok összehasonlításán múlik, hogy hamis realizmusról beszéljünk. Van hamis reálpolitika, és van nem hamis reálpolitika. Hogy egy reálpolitika hamis-e vagy nem hamis, azt nem olyan könnyű eldönteni. A reálpolitika jelentheti azt, hogy szemet hunyunk akkor, mikor a politikai életben sikkasztanak, mikor egyes pártok vagy politikai vezetők a saját zsebükre vagy pártok zsebére állami pénzeket – mondjuk finoman kifejezve – elszívják. Hogy szemet hunyunk a politikai élet korrupciója fölött. Ez hamis realizmus, mert a realizmusnak kizárólag az a célja, hogy egy bizonyos kormányt fönntartson, egy bizonyos politikát hatalmon tartson, és mindenféle támogatást elfogad, ha a kormány támogatói megerősítik a kormánynak a pozícióját. Van egy másfajta realizmus is, amelyik nem tűri el azokat a jelenségeket, amelyekről az előbb beszéltem. Megpróbál ezeknek a jelenségeknek – a törvény adta lehetőségen belül – gátat szabni. De realizmus annyiban, hogy tudja, melyek a határai a politikai cselekvésnek. A politikai cselekvésnek mindig vannak határai. És tudomásul veszi ezeket a határokat, a határokon belül manipulál, különböző szövetségi viszonyokra lép, hogy úgy gondolja, ez vagy az a szövetségi viszony egy országnak a jelenlegi állapotá-

ban biztonságot, stabilitást ad, vagy az ország fejlődése számára hasznosnak vagy jónak tekinthető. Ez is realpolitika. A politikusnak szerintem nem kell állandóan asztalt bontania. Egy romantikus politika, vagy egy forradalmi politika – amit mondjuk például Csurka István követ el –, nem az a politika, amelyik a 20. század második felében olyan országokban, amelyekben egy liberális demokráciát szeretnének stabilizálni, hasznos vagy kívánandó lenne. Az ilyen típusú forradalmi vagy romantikus politika nemzetvesztő politika. Ezzel szemben megvédeném a realista politikát. A realista politika második, de nem az első értelmében.

– *A vízió, a jövőkép rendkívül fontos minden társadalom számára, tekintettel arra a tέρre, hogy a kommunista totalitarizmus, az egyetemesség eszméjének kreatúrája, végleg felbomlott. A közép-kelet-európai térségben most dúló hidegháború után, az Ön szemszögéből nézve, van-e esélye annak, hogy már az elkövetkező század elején megkezdődjön a kulturális pluralizmus korszaka?*

– Erről megint nagyon nehéz beszélni. Utóvégre már ma megkezdődött a kulturális pluralizmus korszaka. Ha kimennénk például a Vörösmarty térre, s megnéznénk az ünnepi könyvhét könyvsátrait, akkor azt mondhatnánk, hogy kulturálisan mindenképpen benne vagyunk a pluralizmus korszakában. Politikailag is benne vagyunk a pluralizmus korszakában mindenütt, ahol általános választások vannak, ahol többpártrendszer van, ahol sajtószabadság van, és különböző sajtótermékek vannak. Ezeken a helyeken benne vagyunk a pluralizmus korszakában. De a demokráciában nem várhatunk semmit a mennyei hatalmaktól. Hogy a pluralizmus korszaka mennyiben válik az egymás iránti tolerancia, a megértés, az együttműködés korszakává, az nem a csillagokban van megírva. A demokrácia egy olyan intézményrendszer – és nagyon furcsa lesz az, amit most mondani fogok –, amelyiknek nincs történelme. Ha egyszer itt van, akkor nem történelmi. Ez nagyon furcsa, hiszen a modernitás a történelem eredménye. Mi fedeztük föl a történetiséget. A modernitás elmélete azon alapul, hogy volt egy előtörténet, amelyik létrehozta a modern kort. A modern kor itt voltaképpen a korábbi történet eredménye. Csak elfelejtjük a következőt: a modernitás előtti korszakokban mindig a hagyományra támaszkodtunk. Mindig volt egy hagyomány, amelyik megalapozta, hogy milyen a politika, hogy milyen cselekvési utak állnak a rendelkezésünkre. A nemességnek volt egy ezeréves politikája Magyarországon. Körülbelül tudta az ember, hogy az ezeréves nemesség milyen korlátok között és hogyan tevékenykedik. Nem véletlen beszéltek történelmi osztályokról. Ezek tényleg történelmi osztályok voltak. Talán a munkásosztály volt az utolsó történelmi osztály. Ma nincsenek már régi értelemben vett osztályok, nincsenek történelmi osztályok, és ebben az értelemben a modern demokráciának nincs is története. A modern demokrácia mindig a jelenben él, ami annyit jelent, mindennap újra kell teremteni. Minden egyes nap, minden egyes ember poli-

तिकai cselekvésében újratermeni ezt a demokráciát. Ha nem tudjuk újratermeni mindennap, akkor a demokrácia megszűnik létezni. Ebben az értelemben mondom: pluralizmus van, itt van az utcán, itt van a könyvsátrakban. De ez nem annyit jelent, hogy maradni is fog ez a pluralizmus – mindennap újra kell teremteni, minden nap egy abszolút jelen idő a demokráciát illetően. A demokrácia napról napra megújítandó. És az, hogy mi lesz a 21. század elején, minden egyes országban attól függ, hogy az emberek újra tudják-e a demokráciát teremteni mindennap. És hogyan teremtik újra? Elmélyítik-e, kialakítják-e a játék szabályait? Milyen játékszabályokat alakítanak ki? Megtanulják-e, hogyan tudnak a nacionalizmus problémájával – nem mondom, hogy szembefordulni, mert ezzel a problémával nem kell szembefordulni – hanem, hogyan tudják kezelni a nacionalizmus problémáját? Ezt kell megtanulnia a demokráciának: kezelni a nacionalizmus problémáját, amely ma már nem a 19. század nacionalizmusa, hanem etnikai nacionalizmus. Nem nemzetekről van szó: etnikai csoportokról, etnikai államról van szó, nemcsak nemzetállamról. Tehát, hogy tudja a demokrácia kezelni az etnikai államot, vagy az etnikai, az etnikus konfliktust? Hogyan tud a demokrácia egy egységes Európát kialakítani? Az egységes Európa problémája is a demokrácia újratermetésének a kérdése. És véleményem szerint csak egy szabad, liberális és demokratikus, egységes Európa lenne képes arra, hogy az etnikus konfliktusokat demokratikus módon kezelje. De akkor ennek az Európának is mindennap újra kellene teremtenie önmagát. Lehetséges, nem biztos.

Budapest, 1993 júniusa

A demokrácia törékenysége

Nem vállalkozom arra, hogy összeszámoljam Heller Ágnes magyarul írt könyveit, valamint idegen nyelvekre lefordított műveit. Kétségtelen, hogy hallatlanul termékeny szerzőről van szó, aki mérvadó személynek bizonyul mind a magyar, mind a nemzetközi filozófiai életben. Ez a termékenység összefüggésben áll gondolkodásának sokrétűségével, aligha említhető olyan kormeghatározó, releváns kérdéskör, amelyet Heller Ágnes nem tett volna tárgyává, lett légyen az előítélet, a mindennapi élet, az érzelmek vagy éppen az értékfilozófia stb. Nemcsak a filozófusok, de a más területeken ténykedők is fontos vonatkozásokra lelhetnek Heller Ágnes filozófiájában. A szétraíró témákban, amelyeket nagy tudással és sajátos asszociációs technikával kezel. Voltaképpen azon kevesek közé tartozik, akik műveiből rendszer kerekedik ki, hiszen tevékenységében átfogta a filozófia megannyi területét.

Hosszú ideig úgy emlegették, mint a Budapesti Iskola mértékadó személyiségét – egyébiránt a Budapesti Iskoláról monográfia is készült magyar nyelven, bárki betekintést nyerhet itteni szerepére. Az említett iskola Lukács György filozófiájának kontextusában bontakozott ki, nem utolsósorban a nevezetes marxista filozófussal való folytonos kritikai párbeszédben. Ez a tény azt is jelenti, hogy Heller Ágnes filozófiai pályafutását a marxizmussal való számvetés határozta meg. Korábban gondolkodását a marxizmus reneszánszának igénye motiválta, és a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben írt könyvei magukon viselik ezen irányulás bélyegét. Ez az igény visszanyúlt a XX. század húszas éveinek marxizmusához, méghozzá a kritikai rekonstrukció igényével. Olyan filozófiai attitűdöt formált meg, amelyet gyakorta praxisfilozófiának is neveztek. E filozófiai irányulás a marxizmus keretein belül megannyi kritikai intenciót jelenített meg, és nem véletlen, hogy képviselői a reális-szocializmus repressziós mechanizmusainak gyakori célpontját képezték.

A nyolcvanas években Heller Ágnes (immáron külföldön) részt vett a marxizmus kritikai értelmezésében, noha esetében nem adhatunk hírt olyan éles cezuráról, mint más filozófusok esetében – akik Marxban látták meg az említett század erőszakexcesszusainak egyik legfontosabb forrását, és a Marxszal való kíméletlen leszámolást hirdették meg. Heller Ágnes érdeklődése később olyan témák felé fordult, amelyek a századvég és a századelő intellektuális érdeklődésének homlokterében állnak: biopolitika, idegentapasztalat, „posztmodern”, morálfilozófia, demokrácia, nacionalizmus, európai egység. Évről évre jelenteti meg könyveit, értelmezéseket ír filozófusokról, folyóiratcikket publikál, aktuális témákhoz szól hozzá, és nem utolsósorban pedagógiai tevékenységet végez – külföldön, természetesen tanítványok rajzásában. (A kilencvenes években, amikor megváltozott a politikai konstelláció Magyarországon, Heller Ágnes Szegeden tanított.) Frissessége, intellektuális energiája figyelemre méltó, hovatovább, szinte megismételhetetlennek tűnik.

Az itt megjelenésre kerülő szöveg mindenekelőtt dokumentum, amely belátást kínál egy gondolkodásba a múlt század kilencvenes éveinek elején. Archívum-szöveg ez, amely felidéz egy kort, ugyanakkor széles távlatba helyez. Hiszen e szövegben a „mi” múltunk szólal meg, amely aligha nyert eddig kiforrott értelmezést. A kérdező az akkori Szerbia/Jugoszlávia talaján mozog, aggodalmait nem lehet félreérteni. Hangjában ott van a bizonytalanság. Kérdései nem avultak el, elég, ha azokat a vonatkozásokat hozzuk szóba, amelyek a háborús bűntettek, a bűnök elévülésére, az értelmiségieknek az erőszak-megnyilvánulásokban való szerepére utalnak. Ezek olyan kérdések, amelyek a jelenkorhoz utalnak bennünket.

Valójában olyan korban szólal meg az interjúalany, amikor a reál-szocializmus bukása felett érzett hiánytalan eufória már a múlté: új árnyak telepednek meg a kor emberének arcvonásaiban. Bizonyíték arra, hogy nem látunk át a történelem mozgásrendjén. Hogy az magában foglalja az elvárások, remények, csalódástapasztalatok kereszteződéseit, hogy a történelem az eseményszövevények eredőjeként kerül felszínre. Hogy a történelmi tapasztalatok a hátunk mögött formálódnak, és túlságosan későn vesszük észre őket. Hogy a történelem mozgását illetően mindig késünk. Mégis, az interjúalany meg van győződve arról, hogy a szocializmus szétporladása jó hírnek bizonyul, „nincs ára”, ahogy fogalmaz. Nem visszavonandó az, ami totalitárius potenciálokat juttatott érvényre. Viszont, az általunk ismert szocializmus eltűnése feltárja a múlt sebeit, valamint annak kényszerét, hogy kivallassuk a múltat. Amit a szocializmus ideológiája magához ragadott, átértelmezett, instrumentalizált, például a nemzeti történelmet, azt most konfliktuózus értelmezések tárgyának kell látnunk. Ki kezeskedik azért, hogy ezek az értelmezések erőszak nélküli egyetértést eredményeznek?

A demokrácia láthatóságot ad, mindenki megszólalhat, de a megszólalás lehetőségeit a tényleges hatalmi erőforrások szabják meg. A demokrácia korhatag és törékeny, korántsem kínál olyan szilárd rendet és támpontokat, amelyeket a szocializmus bukásáról álmodók vetítettek az elkövetkező állapotba. Ráadásul a demokrácia sokszor önpusztító, autoimmunitási rendszere alkalmadtán kétségbeejtően gyenge. Kapcsolatban áll ez a modernitás kísérletező kedvével, amely megszünteti a metafizikai támasztékokat, és dinamikusán tételezi a társadalom létezését.

A társadalom dinamikájában nem lehet számítani arra, hogy a korábbi társadalmi képletek nyomtalanul eltűnnek, sőt, mi több, egy korábbi társadalom jegyei sokszor csak később mutatkoznak meg. Nem indokolatlan egy gyenge értelemben vett társadalmi pszichoanalízis lehetőségét felismerni itt: az elnyomott tünetek bosszú formájában térnek vissza.

Az interjúalany lehetőségeket, reményeket rajzol: a demokrácia megtanulja kezelni saját konfliktusait, emlékezik saját múltjára, de nem lesz rabja a múltnak, ott vannak a liberalizmusból kihámozható egyéni jogok, ott van a civil részvétel félelem-ellensúlyozó szerepe. Nem valamilyen meggondolatlan optimizmus vezérli, csupán lehetőségeket kíván kitapogatni. Nem a felismert szükségszerűség hangja ez, hanem a lehetőségeket latolgató emberé. Mi sem jellemzőbb annál, hogy az interjúalany erkölcsi kérdéseket is feszeget, hiszen így teljesedik ki a kép: a gonosz nem valamilyen démonikus vonatkozásokat sorjázó mitológia részeleme, hanem a mindennapokba, a mindennapi életbe (Heller fontos könyvének címe) is befészkelődő mozzanat. Közelebb van hozzánk, mint gondolnánk.

Egy téma – két változat

Nagy József: *Utolsó tájkép és Tájkép vihar után*

E hasábokon időről időre budapesti színházi élményeimet osztom meg az olvasóval, ezúttal azonban nem ezt teszem. Nagy Józsefről szeretnék írni. Két előadásáról. Meg arról, hogy miért kettő a kettő.

Előzetesen kis kitérőt kell tennem. Még a táncszínházhoz értő és Nagy József munkásságát nagyra tartó ismerőseim közül is többen értetlenkedtek, amikor közöltem, hogy megnézem a *Tájkép vihar után* című előadást, hiszen – érveltek – az a három évvel korábbi *Utolsó tájkép* variánsa csupán.

E markáns vélemény gyökerét kutatva nem mélyednék el abban, hogy a szövegek ismételt olvasási gyakorlatához hasonlóan a mai színház – különösen a tánc-, a mozgás-, a fizikai és a látvány színházi produkciók – befogadása megköveteli a többszöri megnézést, hiszen az összetett művészi nyelv jeleivel zsúfolt előadások dekódolására csak így van igazi esélyünk. Azt pedig evidenciának tekintem, hogy az előadások minden este többé-kevésbé módosulnak, az adott és megszabott keretek között más-más momentumaik emelkednek ki, lesznek hangsúlyosabbak, azaz: önmagában ezért is indokolt és tanulságos egy-egy produkció újbóli megtekintése.

A kérdésfeltevés lényege a variáció mibenlétében keresendő. A képzőművészetben vagy a zenében magától értetődőnek tartjuk, hogy egy-egy téma variánsait önálló műveknek tekintsük. Nem így a színházi alkotások esetében. 1970-ben Avignonban láttam azt a Picasso-kiállítást, amely a művész előző évben készített összes alkotását mutatta be. A Pápai Palota termeit metszetek, rajzok, festmények, plasztikák, kerámiák sokasága töltötte meg. A több száz mű azonban csupán néhány téma variációja volt. Ugyanaz a galamb, ugyanaz a nőalak, ugyanaz a tájrészlet számtalan technikával, számtalan képkivágásban, a befejezettség különböző fázisában készült el, de mindegyik önálló és önmagában érvényes alkotás lett. Nyomon követhettük, hogy ugyanaz a motívum az év különböző szakában, a művész eltérő lelki- és fizikai állapotában miként tartja meg lényegét, ugyanakkor hogyan változik meg. Ez a változás természetesen abból is adódott, hogy Picasso éppen milyen technikát alkalmazott, illetve műalkotásának anyagául mit választott. E

példát csak az érzékletesség kedvéért részleteztem, a jelenséget a művészet-történet egésze igazolja.

S azt sem kell különösebben bizonygatni, hogy mondjuk Bachnál egy zenei motívum miként tartja meg lényegét és módosul attól függően, hogy kantátában vagy oratóriumban használja fel, énekhangon vagy valamely hangszer-csoport által szólaltatja meg. Vagy Schubertnél, aki a pisztráng-témát dalban, illetve kvintettként is megkomponálta, Muszorgszkijnál, akinek a zongorára írt *Egy kiállítás képei* egészen mássá formálódott Ravel zenekari hangszerelése nyomán, miközben az új mű az eredetihez maximálisan hű maradt. A példák sorát a preklasszikusoktól Bartókig végeláthatatlanul folytathatnám.

A színháznál más a helyzet. Az előbbieik értelmében vett variációt a szóközpontú, a drámainterpretáló színház nem ismeri. Ennél elvben a felújítást lehetne annak tekinteni, hiszen ha egy darabot hosszú idő után ismét műsorra tűznek, vagy új szereplők lépnek a produkcióba, s ezért ismét próbálni kell a darabot, a rendezés új színekkel gazdagodhatna, új értelmezést kaphatna. Ám csak a legritkább esetben fordul elő, hogy a felújítás ténylegesen új koncepciójú, azaz az eredetitől eltérő előadásá formálódna, hiszen a rendezés által megszabott s a kollektív alkotásmódból eredő feltételek és keretek nagyon kis mozgásteret tesznek lehetővé. Mindez természetesen az operára is érvényes. Egyetlen klasszikus színházi formáról, a lényege szerint rögtönzésre épülő *commedia dell'arté*ről mondható el, hogy előadásai a fentiek szelvényében vett variációk néhány témára.

Mindennek előrebocsátását azért tartottam fontosnak, mert Nagy József két produkciójában nagyon sok azonos formai megoldást találunk, mégis az *Utolsó tájkép* és a *Tájkép vihar után* lényegében különbözik egymástól. Önálló, szuverén alkotásnak, ugyanakkor egymás variánsának tekinthetjük őket.

Már a címek jelzik: mindkettő középpontjába egy táj, illetve annak valamilyen ábrázolása kerül. Ez a táj az alkotó szűkebb hazája, Magyarokizsa, annak vidéke a gyönyörűsége Tisza-parttal. A felnevelő természet, amely kiröptette őt a világba erőt próbálni, a táj, amely újra meg újra visszahúzza, ahova végleg haza kell térnie. A címek festői ábrázolásra utalnak, olyan „képekre”, amelyekben – mint minden alkotásában – benne van a művész, de ő tárgyat kívülről szemlélve elsősorban dokumentál. A névelő nélküli *Utolsó tájkép* azt sugallja, hogy egy sorozat egyik darabját láthatjuk, a vihar után-bővítmény már komorabb állapotrajzot sejtet. A címekből azonban nem olvasható ki az a személyesség, amely Nagy Józsefet e tájhoz fűzi, s az sem, hogy e darabok középpontjában nem elsődlegesen a vidék, sokkal inkább ő maga, illetve neki és e tájnak, a belőle fakadó szellemiségnek mély és eltéphetetlen kapcsolata áll.

A három súlypontú tér a két előadásban hasonló szerkezetű: a színpad jobb oldala a zenéé, ott vannak a hangszerek, középen egy osztott sík felület (tábla,

vetítővászon, ablak-ajtó-kombináció?) látható, a bal oldali térnegyedet pedig a két produkcióban más, de egyként hangsúlyos elem uralja: az *Utolsó tájkép*-ben egy zöld posztóval bevont asztal, rajta sok-sok különböző méretű fémtányérrakkal, a *Tájkép vihar után*ban egy kétméteres, házikó formájú, fémből és fából készült szerkezet. Ez a különbség az egyik összetevője annak, hogy két egyenértékű variáns született. A másik az, hogy az előbbiben Nagy József zenesz-partnere a litván-orosz Vladimir Tarasov, míg az utóbbiban Szelevényi Ákos és a francia Gildas Etevenard. S mivel ezek az előadások a két, illetve három előadó szoros és nagy részben közös improvizáción alapuló együttjátzására épülnek, nyilvánvaló, hogy lényegileg lesz más a két produkció.

A 2004-ben született *Utolsó tájkép* kezdetekor a két fehér inges, fekete nadrágos, mezítlás szereplő az asztal két oldalára áll, Tarasov piros bohóc-orrot, Nagy ugyancsak piros, de hegyes madárcsört formázó maszkot helyez fel. Zsebükből pingponglabdákat vesznek elő, a fémtányérrákra ejtik, pörgetik rajtuk, apró botocskákkal pengetik a különbözőképpen hangolt „gongokat”, varázslatos hangokat csálnak elő e zeneszerszámból. Mint két gyerek játszanak, aztán kialszik az asztal fölötti fény, a zenész az ütőhangszerekhez megy, Nagy fekete zakóba bújik, s kezdődik az előadás következő etapja.

Egy belső utazás résztvevőivé válunk, amelyben az eltávozás és a visszatérés fázisai időben hol kiterjesztett, hol egyetlen pillanatba összesűrített képekben jelennek meg. Etűdök követik egymást. Dobszóló kíséretében a hátán fekvő Nagy, mint egy bogár forog körbe, s pörgésében kilencvenfokonként megállva kimondja a négy égtáj nevét. A színész, mint egy gázlómadár, fél lábon áll; zsebéből előkerül egy fémgolyó, amelyet felhúzott lábának ujjai közé vesz, elgurít, ám a golyó visszafordul, amit Nagy szintén lábujjaival elkap – a játék visszautal a kezdőképre. Később jobb kezével indítja útjára a golyót, ám e mozdulatot leállítja a bal kéz, amely szorosan kulcsolódik a jobb csuklóra, mintha két akarat, két test harca elevenedne meg.

Az előadás középső harmadában a lenyűgöző és varázslatos képeké a főszerep. Hátulról kivilágosodik a középső tábla, amelynek bal oldali felén mintha egy gyerekrajz lenne: hullámvonal a tenger, amelyen sematikusán ábrázolt hajó ring, alatta hal úszik, s a kép szélén hatalmas fekete folt látható, amelyről azt gondolhatnánk, hogy feldőlt üvegből csurgott alá oly esztétikusan a tinta. Ugyanakkor a folt alakja karcsú madarat formáz. Nagy a tábla mögé megy, amelynek jobb felén megismétli az ábrát: nyugtázzuk, hogy milyen ügyesen rekonstruálja a tengert és a hajót, de elámulunk, amikor fellöttyenti a maradék festéket, s a felületen lecsorgó lé is tökéletesen azonos mása a már ismert madár-alakzatnak.

A vetítő felület elé iskolai tábla kerül, amelyre a háttal álló és táncoló Nagy a vállá felett tartott krétákkal véletlenszerű vonalakat rajzol. Amikor a felületet már egészen besatírozta, megfordul, és nyomtatott nagy betűkkel

felírja: TÁJKÉP. Ezután a színész a paravánként funkcionáló táblák mögé megy, Tarasov pedig középre jön. Most a tábla lesz az ütőhangszere, s dobverőjével igyekezik eltüntetni a feliratot.

Amikor a zenész ezzel elkészül, visszamegy hangszereihez, Nagy pedig a paraván ajtaját óvatosan kinyitva bejön, aztán visszamegy. Ismétlődik a mozgássor, de hol ő maga, hol virtuális énje jelenik meg vagy tűnik el. Mintha egy fotó pozitívja és negatívja váltogatná egymást.

Ezek után ismét táncosabb etűdök következnek. Nagy fehér textíliába bugyolált fejjel, majd fehér maszkban, kezében két bot-dobverővel táncol. Eközben egy pillanatra ismét testközelbe kerül színész és zenész: Nagy botjával megpendít egy cintányért.

Az utolsó részben ismét hangsúlyossá válik az iskolatábla, amelyet Nagy a hátára helyez, s a nézőknek háttal állva, krétaporos korbáccsal ütlegeli magát, azaz a táblát. A satírozás és a felirat nyomai még ott vannak, ezekre újabb krikszkrakszok, a kötélcsapások krétaporos nyomai kerülnek. A táblát a földre fekteti, és ezen a parányi helyen járja utolsó táncát, amelynek végén megismétlődik az égtáj felidézése – ezúttal a színész a tér négy sarka felé meghajol. Nagy József zsebéből kis üveget vesz elő, amelyből fekete festéket önt fehér ingére, mellkasára, s felidéződik a már ismert madárforma. Tarasov bűgőcsigát helyez Nagy lába elé, s amikor a játékszer oldalára bukik, eloltja világító dobverőinek lámpáját is.

A három évvel későbbi előadásban a legfeltűnőbbben a kezdő jelenet tér el az előzőétől. A néző, amikor belép a terembe, a már jelzett módon berendezett színpad előterében egy sötét színű kupacot lát. A nézőtéri lámpák leoltása után lassan derengő fényt kap a bal oldali szerkezet, amely mögött két egyformán öltözött férfi áll szorosan egymás mellett. Kezüik mintha megnyúlna: zakójuk ujjából dobverők ereszkednek ki. Hirtelen mozdulattal a „házikóba” lépnek, s annak képzeletbeli falát képező, különbözőképpen hangolt húrokon és fémlemezeken zenélni kezdenek. Eközben a színpad elején fekvő kupac megmozdul, s mint egy csúszó-mászó állat, elindul a zenészek felé. Végtelen lassúsággal közelíti meg őket, hátán valami zörgő fémes fólia, amely egyszerre tűnik képlékenynek és sprődnek. Amikor beér a szerkezet közepébe, a zenészek kihátrálnak, dobverőiket beleszúrják a bogárlény hátába. A furcsa alak felemelkedik, ledobja burkát, s előtűnik Nagy József, aki – mint egy Toldi – a jókora fa- és fémalkotmányt eldönti, így előtűnik a „házikó” alapja, amelynek deszkái később mint egy xilofon lapjai kapnak szerepet.

Míg a zenészek elfoglalják helyüket jobboldalt, Nagy felteszi orrára az előző előadásból ismert piros madárcsórt, s belekezd táncába. Tagjai kicsavarodva, mozdulatai koordinálatlanok, ebből a mozgássorból kerül le a földre, s mondja el hátán pörögve a négy égtáj nevét, tehát ez az epizód időben hátrább került. A továbbiakban az első produkció főbb elemei – a madár-

tánc a golyóval, a képreprodukálás, a TÁJKÉP-rajzolás, az alakkettőződés, a dobverős tánc – megismétlődnek, de a legtöbb etűd (elsősorban a táncosak) egyszerűsödött, lényegre törőbbé vált.

Ebben a verzióban a zenészek – az ütős Etevenard és a fúvós hangszerek arzenálját is megszólaltató Szelevényi – kétszer lépnek ki a maguk térharmadából: amikor a TÁJKÉP feliratos táblát agyaggombócokkal – mint valami bombákkal – teledobálják, s így akarják eltüntetni a színész által kreált nyomokat, sőt, maguk is krétát ragadnak, és összevissza firkálják a táblát, illetve amikor visszatérnek a bal oldali szerkezethez, s annak falapjain zenélnek.

A befejezés is némiképpen módosul: elmarad a bűgócsga, Nagy József az önkorbácsolás után a krétaporos csíkokkal teli táblán szinte egy helyben állva táncol, lassan hátratólja zakóját, zsebéből előveszi kis üvegcséjét, s mint egy golyóstollal rajzolni kezd vele az ingén. Keze nyomán most nem az absztrakt madár-forma születik meg, hanem a tenger hullámvonala. Ekkor sötétedik el a színpad.

Mindkét előadás felépítését zenei szerkesztésmód jellemzi. Motívumok rajzolódnak ki, amelyek eltűnnek, aztán ismét felbukkannak, de természetesen más formában, más összefüggésben. A madár, mint a tájkép elidegeníthetetlen része, a költözés, a vándorlás megtestesítője, a művész jelképe vagy dekorációs forma egyaránt értelmezendő. Hol az egyik, hol a másik tartalom válik dominánssá, s hogy mikor melyik, ebben nemcsak az alkotói szándék vagy intuíció, hanem a nézői érzékenység és asszociációs hajlam is közrejátszik.

A zeneiség természetesen a produkció tényleges zenei alapjából is fakad, hiszen a muzsikások nem kíséretet szolgáltatnak Nagy József szólójához, hanem vele együtt hozzák létre az előadást. Ez a munka tökéletes összhangot feltételez, hiszen a résztvevők maximálisan egymásra figyelve játszanak. Közös improvizációra épül az előadás, hiszen Nagy mozgássorai sok esetben nincsenek olyan mértékben rögzítve, mint egy pontosan koreografált táncelőadásban. Hol a zenész megy a táncos után, hol fordítva, de mindkét esetben egymás impulzusaiból születik a közös megoldás. Triviális példa erre az az etűd, amelyben Nagy József tánc közben dobverőjével a levegőt püföli, a hangot értelemszerűen zenésztársa szolgáltatja, s a legszebb és legbonyolultabb az, amikor Szelevényi a fúvós hangszerek váltogatásával, azok hangszínével vagy az azokkal megszólaltatott zenei motívummal köti össze a látszólag nem összetartozó, de a felszín mögött mégis egymásra vonatkoztatott teatrális momentumokat.

Az *Utolsó tájkép*ben két egyenrangú felnőtt ember néz vissza gyerekkorára, teszi meg az utat otthonától a nagyvilágba és vissza, a hazai tájra, eközben lepergetik életük fonálát is. A *Tájkép vihar után* komorabb és ridegebb képet mutat. Ebben a művész egyedül marad, egyedül teszi meg az utat, társai keményebbek,

Totál érzelemhalál

Bada Dada Tibor antikánon

Hogyan lehet visszatekinteni egy olyan művész hagyatékára, pontosabban annak egy részére a megközelítés teljességének igényével, akinek életútja korán – de nem egészen váratlanul – félbeszakadt, s aki amúgy is mindent megtett azért, hogy az úgynevezett utókor tudatosan „szervezett” rendetlenséget, illetve rendszertelenséget találjon munkálkodásának a nyomán. Akinek voltak alkalmi mecénásai, ám alkotásait gyakran italadagokért vesztette. Akinek nem voltak keményen kitapintható korszakai vagy ciklusai, hanem csak olyan fel-felbukkanó témái, melyeket időnkénti rendszerességgel elővett és dédelgetett, abban a sajátos dilettáns folklór-stílusban, amely kezdettől fogva jellemezte, s amelyen gyökeresen sohasem változtatott. Akit öngerjesztett anarchikus állapotok vettek körül, erőteljes hangulati ingadozások mozgattak, mély érzelmi kitörések lökdöstek, eruptív intellektuális lázadások fűtöttek. Aki szeretett elvonulni a világ szeme elől, hogy később annál nagyobb eksztatikus kitöréssel vesse énjét az élet sűrűjébe, dobáltatva magát a belső szemlélődés nyugalmi helyzete és a lelki-fizikai önsanyargatás létállapota között. Aki egyidejűleg volt jelen a művészeti élet valamely centrumában és annak legkülsőbb peremein. Aki uralkodó volt önnön királyságában, és bohóca egy adott szellemiségi körnek. Akit magasztaltak, és megvetettek, akár hajdan az üdvözítő. Akinek angyali szárnyai voltak, röptette magát mennyei terekbe, egyszersmind az esendők közé tartozott, sárban fetrengett, mint a legközönségesebb földönfutó. Aki kezelhetetlenül nehéz volt, ugyanakkor kezes bárány is tudott lenni. Ilyen alapvetően nehéz kérdésekkel találkozunk, aki kísérletet tesz egy olyannyira ellentmondásos művészi alkat szellemi megérintésére és megértésére, mint amilyen a végletek között mozgó Bada Tiboré. Ha valaki megtapasztalta az élet nagy ellentétpárjait, akkor az kétségkívül ő volt. Hiszen tudatosan kereste őket, mert korán ráébredt genetikailag örökölt hajlamaira.

Bada Tibor rendhagyó története a vajdasági Újvidéken kezdődik, akárcsak a nálánál három évvel fiatalabb rokon léleké, pályatársé, drMáriás Béláé, akivel szinte együtt indul a pályán, és akihez sokéves baráti és munkatársi kapcsolat fűzi. Ebből következően huzamos időn át szemem előtt bontakozik ki ez a nem mindennapi, velejéig atipikus, az adott közeg szellemiségéhez, kulturális szokásaihoz nehezen illeszthető emberi-alkotói magatartásforma, amely minden ízében a másságot képviseli a helyi, vidékies standardokhoz képest. Amikor a helyi kánonokra célzok, elsősorban a vajdasági magyarság kulturális berögződéseire, annak behatárolt szellemi kereteire gondolok. Bada kezdettől fogva – és meglehetősen sokáig – a kisebbségi léthelyzetből, ebből a lényegét tekintve zárt, provinciális világból táplálkozik, benne leli meg szurkálódásainak indítékait, görbe tükröt állítva elé, fanyar humorral mázolvva be annak vélt vagy valós mítoszait. Sőt, alkalmanként olyannyira erős metaforákkal tűzdeli meg a helyi viszonyokat és a közeg belső értékrendjét fricskázó képeit és verseit, amelyek enyhén szólva szalonképtelenek, stilisztikai és tartalmi vonatkozásban egyaránt. Többek között lerajzolja a szart. Megteszi egyszer, utána pedig már számolatlanul. Ne feledjük: a kimondott szó súlya nem akkora, mint a láthatóvá tett fogalomé. Az utóbbi lényegesen maradandóbb. Tettének súlya mai távlatból nézve talán nem is értékelhető érdemének megfelelően, ám abban a pillanatban több mint bátor cselekedet, amely egyúttal önmeghatározó erejű is, hiszen közvetetten jelzi, Badát nem érdekli a lokális művészeti rendszer bármely elvárása, elutasít mindennemű beilleszkedést, odasimulást, iskolai illemet. Innen kezdve nyilvánvaló, hogy számára a művészeti pálya fogalmi meghatározása kizárólag a külön utas – a szakadár lázadó – mindenkori magatartásának a rokon értelmű szava. Bada a művészetből egy pillantás alatt kiátkozza azt a fogalmat, hogy alkalmazkodás, illetve megfelelés valaminek, valakinek. Nem akar művész lenni, csak szabaddá kíván válni azáltal, hogy a művészet nyelvi kontextusát eszközként veti be szabadságeszményének – valójában önmagának – a megvalósítása céljából. Aktivista a szó legnemesebb értelmében, akinek a művei, vallomásjellegükön túl, szinte kivétel nélkül szélesebb horizontokat bolygató kinyilatkoztató erővel bírnak, műfaji halmazállapottól függetlenül.

Bada a nyolcvanas évek elején rendezte első tárlatát. Szedett-vedett kerítésdeszka lapokra festett debütáló képeinek a közös vonása egyrészt az expresszionista figurativitás – az emberközpontúság –, másrészt a tudatosan naivitásra törekvő poétikai felfogás. A szalonképtelen anyaghasználat, valamint a képzési felület a helyi színeket, a couleur locale-t érvényesíti, a kulturális és szociális környezetre tett utalásként jut kifejezésre. A forma, a kulcsín olyasvalami, ami elrejtetheti a lényegét, de ki is hangsúlyozhatja. Munkái egészében véve egyfajta trash szenzibilitást érvényesítenek, amely minden bizonnyal összefüggésbe hozható a korszakot eluruló új képiség hitvallásával, oldottabb világképével. Ám tévednék, ha a lehetséges hatásokat leszűkíteném az olasz

transzavantgárd vagy a német új vadak mámoros előretörésére, pillanatnyi vezető pozíciójára, figyelmen kívül hagyva például a punk nyers anarchizmusának a befolyásoló szerepét, hiszen Bada zenei vonzódása ugyanazokból a forrásokból kapja alapvetően meghatározó energialökéseit, mint formálódó vizuális ellenkultúrája. Akárcsak Máriásnál, Badánál sem választható el egymástól a látás és a hallás érzékkakciója. A látvány- és hangalkotás szenvedélye mindig együtt van jelen, s ehhez a rendhagyó emberi-alkotói tulajdonsághoz természetesen kapcsolódik a többnyire dalszöveggént is funkcionáló írott költészet megnyilatkozási formája. Sőt, a szintetikus szemlélet Badánál azt eredményezi, hogy a többiével egyenrangúan vonja be tevékenységébe, illetve ihletforrásai közé a képregény médiumát, pont az idő tájt, amikor ez a kifejező forma reneszánszát éli a délszláv populáris kultúrában. Nem véletlen tehát, hogy valamennyi szamizdat kiadványának, s első hivatalos megjelenésének, az *Új Symposium* folyóirat mellékleteként megjelent *Új Most* című füzetének a nyelvi struktúrája a képregény nyújtotta kifejezési minták összetett, polifon látásmódjára épül.

Bada nem a radikális avantgárd zajos sáncai felől indul, azok nem is érdeklődnek különösebben. Soha nem is válik az avantgárd zászlóvivőjévé. Annak dacára, hogy hellyel-közzel alkalmaz bizonyos modernista eszközöket, de csak laza szálakon, érintőlegesen, s inkább csak debütáló korszakában, bizonyos előképek hatására (pl. *Szűrő kiáltvány*, 1980; ún. *Nyílversek*, 1980). Ha attitűdjét, alkotói hitvallását próbálom meghatározni, akkor inkább arra hajlok, hogy ütőere elsősorban az underground, a trash, az újprimitivizmus és a városi folklór érintkező pontjai mentén lüktet, ideológiai vonatkozásában pedig egyöntetű anarchikus szándék hatja át. Indulása szinte órára és percre egybeesik a posztmodern poétikák megjelenésével. Nyelvi tehetsége leginkább verbalizmusában, költészetének szójátékaiban jut érvényre, artikulációs teljesítménye a képzőművészetben – és különösen a zenében – már némileg halványabban fénylik. Új-primitív figurálművészetének alapképletei például már korábban megjelennek a magyar művészetben, mindenekelőtt a szentendrei „vajdások” munkásságában. Ami újítás stilisztikailag a nevéhez fűződik, az mindenekelőtt verseiben, dalszövegeiben mutatkozik meg, a közlés egyéb formáit kevésbé itatja át az egyéniségéből jövő nóvum, legalábbis nyelvi vonatkozásban. A képi kultúra alapjaihoz úgy viszonyul, mint amelyekből maximum jó paródiát lehet facsarni. Képi anyagának eredete főként a kommersz álértékekre vezethető vissza: az olcsó képregényre, a punk szemlélet formakultúrájával fűszerezett amatőr kollázs-technikára s a falvédók bárgyú képi-szöveges üzeneteire. A textus, illetve a verbum ott munkál mindegyik műfajának és médiumának az alapjaiban; szinte alig van képe, amelyik ne lenne megtűzdelve némi szövegfoszlánnyal, avagy betűmozaikkal. Attól függetlenül, hogy tartalmi értelemben mindegyik kifejezőeszközében ugyanaz az élményanyag csapódik ki, művészetét mindig ugyanaz az egy és

oszthatatlan lelkület hatja át. Hiszen ő nem „csinálja” a művészetet, hanem éli azt. Ami alkotás anyagi értelemben utána maradt, az szinte teljes egészében életdokumentumnak, reliktumnak tekinthető. Aki megtalálja a kulcsot Bada versvilágához, analfabéta költészetéhez, művészetét teljes mivoltában meg tudja közelíteni. Annak a tudatában mondom ezt, hogy ő maga merőben más álláspontot képviselt: „Én tulajdonképpen festő vagyok, pop-art értelemben, sokkal jobban szeretem a festészetet, mint a verset, mivel a száras moralizálása a festészet területén olcsóbban és attraktívabban bír kibaszni az agy szemével.” (Idézet Fekete J. Józsefnek írt leveléből, 80-as évek második fele.) Nem más ez, mint a percepció eltérő természetének a problematikája, mondhatnánk. Ám ha elfogadjuk a médiumok alapjellemeire vonatkozó McLuhan tételt, akkor nyilvánvaló, hogy a kép viszonylag hideg természetével szemben az írott beszéd sokkal melegebb tulajdonságot képvisel, hiszen nem készen adja a narrációt, egyetlen tekinteten át, hanem a képzeleten keresztül bontakozik ki, lényegesen több erőt emészelve fel.

Egyre inkább úgy érzem, ő maga, és amit hátrahagyott, nem más, mint egy hatalmas gubanc. Egy gubancot formázott magának, amit nem tudott egészében kibogozni – feloldani –, de nem azért, mert tragikusan korán távozott, s nem volt rá ideje, hanem mert mindig újabb és újabb lelki fordulatokba, gubancokba sodródott. A mindennapokat a folytonos vajúdas állapotában élte. Egyszerűen, nem tudta magát teljesen kibontani, holott eszménye a totális szabadság volt. Ebből következtek a konfliktusai önmagával, másokkal, a környezetével. Bada egyedisége – fenoménje – elsősorban alkatának ellentmondásosságából, nem utolsósorban – s ezzel szoros összefüggésben – magatartásmintájából, valamint életformájából következik, melyeket önkeresésének egyidejű örömei és fájdalmai, győzelmei és vereségei, felemelkedései és bukásai, egyszerűen lelki traumái csíholnak ki. Meghasonlottságában a végletek között hánykódik, lénye alatt a mérleg billegő serpenyői sohasem egyenlítődnek ki, esetleg csak ideig-óráig. A kiegyensúlyozottság pillanata ritka a számára: ő vagy áldott és átkozott, vagy szent és kárhozott – rendre valamelyik végponton állomásozik.

Nem gondolom azt, hogy a badai gubancot most így utólag kötelessége bárkinek kibogozni, az összevisszaságot egyenesre kalapálni. Szükségtelen őt és a munkásságát rendszerbe helyezni, kánonokhoz igazítani, másokhoz mérni, ide-oda tologatni. Túlzottan megsúrolni, lecsupaszítani, fényesre dörzsölni, mint a mesebeli csodalámpát. Ez egy olyan lámpa, amelyik viszonylagos érintetlenségében világlik a legszebben, legmelegebben. Közeliében nincs helye a túlzott egzaktságnak, a tudományos lúgozásnak, az olcsó spekulációnak. Szívem szerint külön entitásként, önmagában szeretném szemlélni, megközelíteni és értelmezni, anélkül, hogy túlboncolnám a boncolthatatlant. Nem elemzést kívánok nyújtani, hanem inkább empiriát, egyszerű megfi-

gyelést, tudomásul véve, hogy ez egy rendszeren kívüli energetikai erőmű, amelynek bizonyos pontjai érintkeznek az egyezményes művészetfogalom tartományával, bizonyosak – inkább a többségük – pedig nem. Megismerése pont ettől jelent rendkívüli kihívást és külön izgalmat. Meg attól, hogy a bada holdudvar annyira életszerű. Az „élet egyenlő művészet” konceptuális jelmondatát csak keveseknek sikerült akkora hőfokon és akkora hitelességgel felmutatniuk a gyakorlatban, mint őneki. Holott, amit alkotott, meglehetősen távol áll az ideaművészet tantételeitől.

Bada Dadát jóformán csak annyira érdekelte a magas művészet, amennyire az alkalmat adott rá, hogy gúnyt lehessen belőle űzni, meg lehessen fricskázni, szamarat lehessen belőle csinálni – oly megbotránkoztatóan bánni vele, mint a néhai dadaisták a korabeli polgári művészzel. Kizárólag eme intellektuális magatartás, tudniillik a gesztus felsőbbrendűségének az okán bizonyulhatott ő maga is „dadaistának”, holott igazából messze járt attól, hogy a dada nyelvét ültette volna át a mába. A modernizmus örökölt hagyományával való összevetést szinte kizárólag a lelki és a pszichikai eredet időnkénti összeérése indokolja. Másrészt: az ő egyedi, utánozhatatlan géniusza a bőre alatt találtatott, nem pedig iskolai papírjain vagy könyvekből magolt tudásában. Vagyis: genetikailag kódolt művész volt. Élte a művészetet, úgy, ahogy kezdettől megadatott. Úgy tett, mintha a választott peremlét televényén megszerzett bölcsességben érezné magát igazából otthon, valamint abban a kéjes lében, amely önsanyargatásainak nyomán fakadt belőle. Műtermi birodalmat, bohém lakosztályt épített a budapesti külvárosban, amely kispolgári környezetével az „otthoni”, dél-bácskai vidékiességre emlékeztette. A nagyvárosi művészet különféle kihívásai és kötelező elvárásai közepette fokozatosan mérte be, hol van a földi helye, és meseszerűen megkomponált utópiáiból jottányit sem adott fel, mígnem maga is azzá vált: megvalósulhatatlansággá.

*

Nagyon kevés kortárs művésznünk van, akinek a munkásságában a helyi és a nem helyi problémaköre annyira kiélezett lenne, mint Bada Tibornál. Az önmagát megformázó képzőművész, költő és dalnok Bada Dada önjelölt (ellen)hősként lép abba a tarka világforgatagba, amelyben kéz a kézben ott menetel egyrészt az Apa (*Apa kocsit hajt*), a tragikus halállal halt Újvidék-környéki Szabó Rozália (*Szabó Rozáliát agyonbaszta a villám*), a tiszakálmánfalvi szülék (*A budiszavai jó öreg szülék szavai*), a takarítónő (*A takarítónő*), a „nena” (*Konán birtokán*), illetve Kassák Lajos (*Én vagyok Kassák, az indián főnök most*), Kazimir Malevics (*Kazimir Malevics a strandon*), a Konan nevű képregényhős (*Konán birtokán*), Odasózó Tózó (*Konán birtokán*) és Picasso (*Rajzszőg és Pikaszó most stb.*). Rajtuk kívül pedig az amerikai popkultúra

számos mitikus alakja. A helyi és a nem helyi értékrendszeréből kimert személyi értékek egyenrangúan illeszkednek egymáshoz a szubkultúra által körülhatárolt globális folklórvilágban. A rokonok és az újvidéki Tolsztoj utcai szomszédok legalább akkora nyomatékkal vannak jelen a badai történetben, mint a hollywoodi hús-vér- és rajzfilmsztárok furcsa társasága, élén Miki Egérrel és a Supermannel. A világsztárok felvonultatása, a képregényhősök újjáértelmezett szerepeltetése és már-már családias közelsége, illetve a helyi (ellen)hősök világszínpadra röptetése mindenképpen arra utal, hogy a „mi kis világunk” egyre inkább a nagyvilág részévé vált. Valami kis közeledés történt – Badának is köszönhetően. Nem olvadtunk teljesen a nagyvilágba, nem ő kebelezett be bennünket, hanem csak átadtuk a nagyvilágnak a mi kis vélt vagy valós értékeinket, féltett kincseinket, a Bada Dadának nevezett adó-vevő antenna révén. Bada mintha azt mondaná: nekünk is megvannak a hőseink, nem kell őket szégyellni, nem kell miattuk restelkedni. De kik is a mi hőseink? Nem Tarzanok, nem Konanok, nem Supermanek, csak a pici Burkus házieb, a rokon Ecet Gyurka, vagy éppen a néne. Hollywood ellenében Ferihegy.

Bada művészetében mindig is a forrás-tiszta, őszinte indítékokon nyugvó értékrendszer megnyilatkozását véltem felfedezni, gyakran eltekintve attól, hogy közlésmódja, nyelve, artikulációja túlnyomórészt bántóan profánnak, megbotránkoztatón naivnak, szándékoltan amatőrnek, nemegyszer gyermekien együgyűnek mondható, ugyanakkor felnőtten ironikusnak, szarkasztikusnak, gunyorosnak, parabolyszerűnek, átgondoltan leleplezőnek. A tudatos leleplezés és az afeletti kaján öröm pedig nem más, mint kegyetlen önvizsgálati gesztus, az egyén lelkiismereti próbatételének lehetséges vetülete. „A művészetet csak a művészet lerombolása mentheti meg”, jelentette ki Wolf Vostell, a miénktől némileg másmilyen világ polgáraként. Bada sem tesz mást, mint hogy folytonosan bomlasztja azt a sajátos értékrendszer-ötvetet, amelyben a helyi és a nem helyi minőség egyenlő súllyal kerül a helyére. Arra azonban mindig ügyel, gyökereit ne ássa alá túlságosan, tudva, hogy a gyökerek fényében mutatkozik meg a világtükör egésze. Polarizálódás nélkül nincs probléma, probléma nélkül pedig nincs kaland, nincs kihívás. Ha nincs a sáros-poros Bácska, úgy a csillogó-villogó Hollywood értelmét veszítetté válik. Csak az igazán költői lelkeknek adatott meg annak a képessége, hogy a törzsökös értékeket, a helyi ihleteket lényeglátóan, kibebbrendűségi érzéstől mentesen feleltessék meg a nagyvilággal. Kevés ilyen művésznünk van.

A kötet képanyaga az úgynevezett deszka- avagy kerítésléc-festményekkel indít, felidézve Bada debütáló korszakát, megidézve a nyolcvanas évek első felének zaklatott nemzedéki életérzését, valamint művészeti perempozíció-

ját. Jellemző, hogy az emberi figura első lépéstől fogva jelen van a képein, bár az igazsághoz tartozik, hogy eme munkákon még nem előlegezi meg néhány esztendő múltán kibontakozódó új-primitív stílusvilágát. Itt még festő kíván lenni, hagyományos értelemben, ám nagyon gyorsan felfordul a gyomra attól, amit a kanonikus piktúrán belül tapasztal. A tanult, kipúderozott festészet magatartás-kultúrája és értékrendszere sem emberi habitusával, sem pedig ifjonti lázadásainak belsőleg megfogalmazott igényeivel nem egyeztethető össze. Amit ő képviselne: szabályok ellenében szabálytalanság, jólfésültség ellenében anarchikus kiállítás, kötelező megfelelés ellenében lázadó mítoszrombolás, valamint esztétikumellenesség. Az egyéni igények – természetesen – nem függetlenek a nemzedéki hitvallás sarkalatos tételeitől. Szándékosan kerülöm azt a fogalmat, hogy individuális cél(kitűzés), hiszen pont a nyolcvanas évek huszoneves lázadói utálják ki szóhasználatukból ezt a megcsontosodott fogalmat, azzal a sok másikkal egyetemben, amelyek a szülőktől örökölt, túlhaladott társadalomképnek az alappillérei. Bada, a nemzedéki szócső megfogalmazza – mások nevében is – az átörökölt világgal szembeni fenntartás és ellenkezés egyik maradandó, örökké időszerű jelszavát („Ne aggyad az agyad!”), s ugyancsak ennek a generációnak immár némi megalakuvást jelző maskulin követelését („Pénzt, pinát, pálinkát!”).

A deszka-festmények már magukban hordozzák a helyi értékrenddel szembeni kritikai magatartás jeleit, megvillantják a viszonylagos nóvumot, ugyanakkor a felfokozott egzisztenciális szemlélődés meglétére is ráterelik a figyelmet. Az általános szintjén idézett emberi figurától már csak kevés választja el Badát addig az eljövendő rajzszorozatig – első hiteles antropológiai ábrázolásáig –, amelyben az önmagára vonatkoztatott emberi létküzdelmet a bokszoló archetípusában fedezi fel, magára vetítve annak valamennyi sorsszerű vonzatát. A kötelek közötti kiszolgáltatottság felülmúlhatatlansága a bokszoló magányosságában és utcai eredetében mutatkozik meg. Bada ugyanis a feltételezett ellenfelet egyetlen alkalommal sem idézi meg: a bokszoló rendre egyedül áll a porondon, a semmivel néz farkasszemet. A fonák szituáció nem értelmezhető másképpen, mint hogy az élet legfontosabb küzdelmeit – csatáit – mindenki önmagával vívja meg, így a bokszoló szerepkörét felvállaló művész is. Az ifjú alkotó első ráébredése ez arra a tényszerűsége, hogy a döntő, sorsformáló pillanatokban mindenki egyedül van, az igazi harcot nem lehet sem mások nevében, sem pedig másokkal karöltve megvívni. Ilyenkor az egyed egy és oszthatatlan. Ugyanakkor védtelen is. A semmivel való küzdelem e helyütt először aposztrofálódik az élet nagy metaforájaként a badai opusban, ezt követően pedig kifejezett hangsúlyt nyer a művész cseppet sem felhőtlen életében, amelyben előbb még csak a környezettel, később pedig már saját magával is nem szűnő összetűzésbe kerül, járva szünni nem akaró, ijesztő idegrángásokban megmutatkozó vitustáncát. „Tükör-önarckép”,

írja róla a küzdősport-témában úgyszintén jártas drMáriás Béla, hozzátéve, hogy „A bokszoló a legnehezebb meccsét játssza, az úrrel-vákuummal küzd, s a leghosszabb menetben az ütések bumerángxént a saját arcába csapnak. A megrökönyödtető tehetetlenség mauzóleumi súllyal telepszik ránk, artaud-i fájdalmas ablakként mutat a szertefoszló valóságba, amellyel nehéz, sőt lehetetlen szót érteni.” (drMáriás Béla: *Bada Dada: A bokszoló*. In: *Égező*. Bahia Kiadó, Budapest, 1991.) A bokszoló alakjába vetített művészi én egyidejűleg hős és antihős. Az első olyan badai archetípus, akiben felvillan a világ – a megélt valóság – feletti győzelem lehetőségessége, aki a mindenható hollywoodi hősök méltó ellenfelévé tud lenni, megkérdőjelezve azok tündöklő művi dicsfényét. Innen pedig már csak egy apró mozdulat vezet odáig, amikor is Bada kitalálja a saját magára szabott és önmagának éves rendszerességgel kiosztandó Oscar-díjat, illetve a Superman képében láttatja saját személyiségét. Miközben tudatában van esendőségének és a bukásra kárhoztatás determináltságának is. „Egy örök vesztes nonstop győzelmei”, fogalmazza meg abszurd önleplező jellemrajzát egy adott, magát nem kímélő pillanatban. A bokszoló stilisztikai megformáltsága immár egyenes ágon vezet bennünket a badai naivitás és a meseszerűvé egyszerűsített gondolati felvetések tartományába, a kisember pozíciójából megformált világszemlélet eltorzított mitológiai körébe. Mondhatnék mondavilágot is, hiszen az évek folyamán a badai narráció naggyá és egységessé növi magát, amelynek létrejönnek azonos bölcséleti szálon mozgó központi alakjai és mechanizmusai. Ha akarjuk, mondakörei. Ilyen például a helyi–nem helyi ellenpontosítását megközelítő témakör Szabó Rozáliával, Apával és Anyával, a nénével, a takarítónővel, a kakát kovácsoló Kovácsékkal, Uborka Ilonkával, a jószívű hentessel, a Palicsi-tó szörnyetegével, a szarcsomókkal tarkított vajdasági rónasággal. Majd később a Ferihegy metaforával, illetve mindennek ellentételezéseként Hollywooddal, az Oscar-díjjal, a japán és a kínai kultúrával, s általában a nyugati világ magas kultúrájának a kanonikus értékrendjével, illetve a kommersz, giccsbe hajló kultúrapótló modellek kelet-európai–balkáni átszerkesztésével. Ilyennek mutatkozik továbbá a rajzsög- és Picasso-témakör, Konan képregény-birodalma, a popikonok világa (Ian Curtis, Che Guevara, Abba, Boney M), majd néhány szépirodalmi hős mítosza, elsőként is Doktor Zsivágóé.

A kötet képanyagának szerkezete azonban csak részben tesz eleget ennek a lehetséges besorolásnak, hiszen a badai univerzumban a dolgok lényegesen rendezetlenebbül, öntörvényszerűbben – sokszor a fejük tetejére állítva – működnek, mint feltételezhető lenne. A törzsökös rendezetlenséget pedig olyan állapotában kell hagyni, amilyenként eredetileg hátramaradt. Másrészt a központi figurákra ráruházott szerep rendszerint többsíkú, egy-egy badai alak megjelenhet különféle, egymástól elhajló jelentésbeli szövegeközben is, sőt, különböző időszakokban, vissza-visszatérően. Úgy mint állatfigurái

(pingvin, disznó), paraszti környezetből kimert karakterei, végül saját egója és alteregója.

A badai lélek már fiatalon, kezdeti formálódásának idején megtapasztalja az önként vállalt elszigeteltségből, a magatartásbeli másságból következő törvényszerű összetűzések kesernyés ízét, a magány formálta peremlét bizonytalanságát és számtalan hátrányát, ám ugyanakkor – mindennek ellentételezéseként – urbánus gerilla módjára beleveti magát a közösségi aktivizmusba, mindenekelőtt a zenei-költészeti ellenkultúra térközében. Hasonszőrű nemzedéktársaival számtalan zenekart alapít, amelyek néha csak egy-egy alkalomra állnak össze, de mindennél fontosabb az ebből a tevékenységből következő életjel hangsúlyozása, a tenni akarás komoly szándékának felmutatása. A tenni akarás mögött viszont nem kisebb feladat körvonalazódik, mint a fennálló értékrend megbolygatásának, átértékelésének igénye. Önnön létde-monstrációját részben a művészeti rendszeren kívül képzeli el, a saját kezűleg teremtett függetlenségben, szabadságban. Szülei újvidéki házának szenes-pincéjét kiállítóhelyiséggé alakítja át, és ebben a nonkonformista térben jelentős művészeti események rendezését teszi lehetővé. A Tolsztoj utcai épület padlásán kap helyet – afféle hölderlini torony-értelmezésként – „Tiborunk” műterme, kiváló feltételeket biztosítva az alkotáshoz szükséges magány, a kívül-lenni-akarás számára. A viszonylagos rendszeren kívüliség öngerjesztően és természetszerűen veti fel az anarchista gondolkodás bizonyos távlatait, s mindez hamarosan érzékelhetővé válik művészeti törekvéseiben is. Az anarchia A jele emblémájává válik a nyolcvanas évek második felében kibontakozódó polifon munkásságának, és – érthetően – legkifejezettebben vizuális alkotásaiban tételeződik. Sokszor oly módon, hogy az A betűk hatalmas foltokat borítanak be rajzain, különös – félreérthetetlen üzenetet hordozó – erőterekké terebélyesedve. A betűmezők szűrős, kiélezett felületet alkotnak, akár a keménnyé száradt tarló, jelezve, hogy a fájdalom útjára lép, aki ide merészkedik, aki itt kívánja megjárni önnön kálváriáját. Az A végül kalligráfiai érzékkel megrajzolt kézjegyébe, logójába is beépül, az utolsó betű helyén. A betű és az azt átölelő kör arányainak megbontásával Bada eljut egyik első központi tárgymetaforájáig, tudniillik a rajzszögig. A rajzszög kihegyezett formája némileg összecseng az akkoriban dívó új mértaniság gestalt-kultúrájával, ám valójában görbe tükrét adja, annak kritikai dimenziójává minősül. A kisember hétköznapi világának sajátos kellékeként idézett rajzszög-motívumból viszont eljutunk Bada egyik jellegzetes korai állatfigurájáig, a kihegyezett csőrű állsziyas pingvinig, a déli-sarkí tengerek lakójáig, melyet éveken át – különféle eszközökkel élve – alteregójaként jelenít meg: úgy, hogy fejére pingvin-álarcot húz, árnyképként vezeti le saját sziluettjéből, illetve olyképpen, hogy egyik fotomontázsán királyként vonul be a pingvin-birodalomba, hangsúlyozva kívülállóságát. Ezzel párhuzamosan az anarchia betűjeléből kidolgozza úgynevezett „lüktető létra-logikáját”, a feltörekvés és a

csúcsra törés individuális stratégiai eszközét. Mindez arra az időszakra esik, amikor a „minőség bajnokának” képében tetszelegve immár sokadszor osztja ki magának az Oscar-díjat (például 1985-ben tizenegyedezser), illetve a Holdat meghódító űrhajós alakjává emeli mitológiai dicsfényel körbevont lényét. Bada e helyütt tudatosan szembesíti az outsider szituációját a társadalmi felemelkedés és a világhírnév mindent elhomályosító kanonikus lehetőségével, ütköztetve a valóst a valótlannal, az elérhetetlent az elérhetővel, a lehetetlent a lehetőséggel, azzal az egyszerű „paraszti” logikával takarózva, amely a viszonylagosság mindenhatóságának elvén nyugszik. Minden világ kicsi, és minden világ nagy, ha megfelelő távlatot nyitunk rá. Hollywood legalább akkora provincia és akkora banalitás, mint mondjuk Újvidék.

Az erotika és a szexualitás kérdése egyik kortárs művésznél sincs jelen akkora hangsúllyal és tömörséggel, arcul csapáshoz hasonlatos közvetlenséggel, mint Bada Tibornál. A mára örökzölddé érett korai Szabó Rozália-témától az ezredforduló felé közelítve a nemiség problematikája egyik központi mintaként tételeződik nála, még azokban az esetekben is, amikor a szexuális cselekmény csupán metaforája kíván lenni az élet egyéb jelenségeit érintő általánosabb következtetéseknek és meglátásoknak. Am nála még az állat-szex sem úgy merül fel, mint valami elszigetelt erkölcsbomlasztó kizárólagosság vagy közízlés elleni sima szabálytalan támadás. Mindegyik kis rajzos történetének megvan a hiteles és felettebb csattanós dramaturgiai váza, mindegyik botránkoztató tettnek létezik némi ideológiai indokoltsága. A minden alkalommal létező narratív buroknak köszönhető, hogy a művek nem ragadnak meg a színházi értelemben használt tréfás ötlet szintjén. A munkáknak közül van egymáshoz, kapcsolódnak, adott ponton találkoznak, mitológiai láncot fűznek fel. Helyzetkomikumuk nem okvetlenül a kíméletlen, durván nyers, sok helyütt bárgyú rajzbrázolásból ered – nem kizárólag az úgynevezett falvédőstílusból következik –, hanem a téma szűzséjéhez való végsőkig naiv, gyerekesen egyszerű, ám tudatosan átgondolt, programszerű stratégiai viszonyulásból. Néha az az érzésünk, hogy Bada elsősorban önmagát szórakoztatja, és máris látni véljük kaján vigyorát, halljuk hangos kuncogását. A „Legyen a vers komoly, de szarás” elve itt is feltétel nélkül érvényesül, kiegyenlítődve a komoly és szent dolgokkal való léha játék szótári jelentésével, a legkeményebb cinizmussal. A tevőlegesen elereszkedett stilisztikai magatartás mögött nem kevés társadalombírálat figyelhető meg. Másrészt nem árt hangsúlyozni, hogy Bada ezen a helyen – poétikájának legcsiklandósabb vájataiban – ismételten érzékletes fölénytel tekint a kanonikus művészet sánca felé. Az erotika és a szex hatékony eszköze az autodidakta művész rendszeren kívüli, eltökélt, szélsőséges művészetkritikájának. Másutt is, de itt még kifejezettebben, Bada markánsan aláhúzza a modernista diszkurzuson kívüli marginális pozíciójának másságát, másrészt a provinciális

szemlélettől és életformától való eltávolodásának vitathatatlan tényét. Harci eszközként – egyben önmeghatározási manőverként – a létező legdurvább, végsőkéig faragatlan figurálmust veti be. Vagyis – szavaival élve – a „stilizált gennyet”.

A testi és a testi „örömök” látványon alapuló groteszk kivetítései, ezek a humoros, megmosolyogtató jelenetek azonban csupán enyhébb leágazását képezik Bada biológiai és anatómiai érdeklődésének. Figyelme ezzel párhuzamosan az emberi szervek belső funkcióinak megfigyelésére is jelentős mértékben kiterjed, nyomon követve az emberi nedvek, végső soron az ürülék mozgását, a vizelet és a széklet keletkezésének és eltávolításának valamilyen felsőbb cél szolgálatába állított „küldetési” pályáját. Tájainkon lehetetlen hozzá hasonló alkotót találni, akit ennyire vonzana az anyagcserre ezoterikus működési folyamata, az anyagkiválasztás, valamint az emberi ürülék „sorskérdése”, illetve – kultúrtörténeti értelemben – a koprofilia. Első ide kapcsolódó tabudöntögető munkái úgyszintén a korai időkbe vezetnek vissza. Amikor a vajdasági síkságot teleszórja szarrakásokkal, akkor ez még inkább a helyi szellemi állapotok kritikájának tudható be. A szart felemeli a metafora szintjére, közvetlen módon, a lehető legőszintébben mondván el véleményét saját kisszerű környezetéről, illetve arról a valóságról, melyet nem tud magáénak elfogadni. Egyszerűen leszarja, mert mást nem tehet. Úgy érzi, ezzel erkölcsi fölényre tesz szert a megutált mindenség ellenében. Az emberi ürülék ezen a helyen még jobbára szimbolikusan nyer alkalmazást, a fricskázás eszközének és anyagának bizonyul, elkeseredettséget fejez ki, s egyben a művészi elvetemültség, a kitervelt „bűn” nyílt jelét mutatja. A szargátlástalan megidézése és témává érlelése valójában az istenkáromlás lehetséges formája, a szentség ledöntésének eltökélt szándéka. Hiszen ami szent, az sérthetetlen, megfoghatatlan, akár a szar. Nincs mit kezdeni vele, de mégis részt vesz az anyag kozmikus körforgásában, nem lehet idegen, mert az emberből való. Mégis kivetett, mint a hazátlan ember. Vagy mint az a valaki, aki nem kíván megfelelni, beilleszkedni, beolvadni, arctalanná válni. Van a badai szartiszteletnek és szarcentrikusságnak egy másik, nyelvtechnológiai kiterjesztése is, ez pedig a szavak, a beszéd általi fogalmi megközelítés tükröfordítós gyakorlatában keresendő. Az olyan, mára metaforikus, fogalmi érvénnyel bíró kifejezések, mint például a „falra hányt borsó” vagy a „rálépett a tyúkszemére”, eredetileg vizuális szóképek voltak, amiket Bada visszafejt, visszafordít a saját stílusában. Vagy minimális beavatkozással megváltoztatja bizonyos szavak jelentését, úgymint „semmire kellő = semmire kelő”. Szarozni, elszarni, beszarni, szarakodni stb., megannyi hétköznapi nyelvi lelemény, ami látványba fordítható, ami látomássá varázsolható, amiből képi szituáció hozható ki. Ezek a szavak már annyira a mindennapok részévé, oly mértékben szokványossá váltak, hogy eredeti élük jelentősen megkopott, és jelenté-

sük ellangyosodott. De, teszem hozzá, csupán a beszélt nyelv szintjén. Képi értelemben az érintett jelenségkör még mindig tabunak számít, még őrzi „ártatlanságát”, és amikor ránézünk egy ilyen Bada-festményre, borsódzik tőle a hátunk. Semmi finomkodás, semmi megalkuvás, még a szarral sem. Bada „szaros” művészete új értékrendszert gerjeszt, de nem lép fel újfajta kanonizálás szándékával, csupán önkörén belül fejt ki hatását.

A forrásértékű tartalmi kicsapongásokhoz semmivel sem kevésbé eredeti rajzfelfogás párosul. Bada a bélműködés látványát s egyáltalán a belső szervek felépítését művészeti értelemben szokatlan prizmán láttatja. Stílusa valamiképpen ötvözi az orvosi, a biológiai és a fizikai tankönyvek ábráinak sematikus szerkezetiségét, légiesen áttetszővé, nyitottá téve az emberi test keresztmetszetét, belső üregeit és bélnyúlványait. Természetesen, csak a számára fontos energia- és anyagtermelő gócokra összpontosít, a vizelet, a bélsár és a gázok útját követi a külvilág felé vezető útjukon, infantilis kíváncsisággal figyelve azok várható hatáskifejtését. Az *Égező* kötet rajzainak figurái – *Primáris prima párhuzamok partja; Karika turista; Tetőtől talpig; Késző kés ő; Kalóz kifli; Japán Jani* stb. – úgy működnek, mint valami közlekedőedények vagy pálinkafőző üstök, melyekben a legősibb erők munkálnak, felidézve az alkímiai műhelyek misztikus hangulatát. Másutt a szart háztáji futószalagon kovácsolják, akár valami nemesfémét (*Komoly Kovácsék; Kovács Katinkáék*). Tisztelet és gúny egyidejűleg van jelen eme rajzokon, erősítve Bada mindenkor ambivalens magatartását és értékrendszerét, sokadszorra eszünkbe juttatva a „Legyen a vers komoly, de szarás” hitvallásának kétértelmű, meghasonlott jellemvonását.

A festmények és a rajzok ciklusát egy olyan szerényebb válogatás zárja, amely leginkább a magánmitológia kérdéskörét érinti, számos szálon fűződve a művész ezt követő szöveges – verses-próza – kinyilatkoztatásaihoz, illetve úgynevezett képverseihez. Nyilvánvaló, persze, Bada munkássága egészében véve is az önreflexió és a magánmitosz felépítésének a jegyében bontakozik ki, lazább vagy szorosabb szálon mindegyik alkotása az én győzedelmeskedésének és halhatatlanságának a hitregéjét szolgálja. Alkotásainak főszereplője számtalan esetben ő maga, ahol csak lehet, utal a saját jelenlétére, megkerülhetetlenségére, egyszerismind párbeszédet folytat az általa faragott szereplőkkel. Emellett még örökzöld jelmondatainak a funkciója bizonyul ilyen értelemben hatékonynak: „Minden halál énram talál”; „Reneszánsz az illet én is tudok”; „Hevi metál metil haver”, „Nyakig a szarban, mint hal a vízben”, „Bada Dada Darwin Dramatika”. Illetve a keresztnévére ráfűzött ragoknak és toldalékoknak – Dekor Tibor, Tibor Tábor, Kredit Tibor, Tibi, Tiborunk stb. – jut az a szerep, hogy soha el nem halványuló dicsfényt vonjanak ama személyiség köré, aki az *Önarckép télapóval* című főbenjáró festményen tudathasadásos állapotban láttatja magát: Krampusz és megváltó egy

személyben. A meghasonlottság alapképlete rendre ott munkál műveiben, ő ugye „az első angyal és az utolsó szar”, az égiekkel komázó és ugyanakkor a „halál rokona” is. Ő a rossz, és ő a jó, dicsér és büntet, áldást oszt és kárhoztat, úgy, mint az igazságos hős a mesében vagy a legszebb hollywoodi filmekben. Képzőművészeti alkotásain két tárgyi motívum örök érvénnyel jelenik meg: az egyik a hernyótalpas nehézbakancs, a másik pedig a fallocentrikusságára utaló tüskés, sebet ejtő kaktusz. A kézjegy tartozékaként hozzájuk zárkózik fel az anarchia betűjele, a badaai cégér elmaradhatatlan ikonikus eleme.

Bada Tibor költészeti munkásságának legközelebbi rokon ágán bontakozik ki – a legelső időktől fogva – zenei-dalnoki tevékenysége. Számos rigmusa, költeménye vagy prózaverse jön létre azzal a megelőlegezett szándékkal, hogy harmonika- vagy gitárkísérettel alátámasztva, dallamos formában kerüljön közönség elé. Bada közönsége egyben természetes szövetségésévé válik, ez pedig a középiskolás fiatalság. Már vajdasági pályájának időszakájában rendkívüli népszerűsége tesznek szert azok a dalai, amelyek később Magyarországon is osztatlan sikert aratnak az ifjú közönségnek abban a rétegében, amelyik elsősorban a mondanivaló igazságértékére, keménységére, szókimondására figyel, és nem annyira a kiesztergályozott, kisimított dallam, vagy a zökkenőmentes, cizellált hangszerelés – a hagyományos értelemben vett zenei tudás – érdekli. Az *Apa kocsit hajt*, a *Szabó Rozáliát agyonbaszta a villám* című korai dalok, majd az 1993-as *Ne aggyad az agyad* című Tudósokhanganyag nem egy szerzeménye hoz népszerűséget Badának, illetve zenésztársainak az önmaguk által felállított értékrendszer mentén. A *Tudósokban* Bada a mókamester, a kiszámíthatatlan, spontán akcionista, míg drMáriás az úynevezett rendszergazda, aki kezében tartja, mederbe zabolázza az elszabadult ösztönöket. Ugyanakkor ő a képzett zenész is, aki nélkül a zenekar nem tudna fennmaradni, igazi zenei küldetést teljesíteni. Bada 1996-os kiválását követően a *Tudósok* művészeti világára egyértelműen drMáriás kreativitása nyomja rá bélyegét, tovább víve azt a közös korai felismerést, mi szerint az örökölt kultúrával úgy lehet szembeállni, ha szerkezetileg szétszedjük. Az a nihilista hitvallás, amit Bada és drMáriás a nyolcvanas évek második felében a tudomány boncasztalára helyez, manapság ez utóbbi alkotó sokoldalú művészetében teljeseedik ki. A különválás mindkettejük életében nyomot hagy, ám elkerülhetlensége szinte genetikailag kódolt, időzített.

Bada Dada Tiborról, vele összefüggésben még sok mindent el lehetne mondani, sok mindent le kellene szögezni. Megteszik ezt majd mások, másképpen. Öröm és egyben fájdalom lelkiállapotát hozta rám a rendkívüli feladat, hogy néhai közeli ismerőjeként most elsőként tehettem eleget a pillanat adta lehetőségnek. Személye a lázadó, be nem illeszkedő, provokatív és bomlasztó alkotó archetípusát jelenti számomra, aki kerülte a nagy kompromisszumokat, mígnem az egyik vesztét okozta. Tudjuk, „a halál kamionja mindenkit elgázol”.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

Szomorún, könnyedén

Varró Dániel: *Szívdesszert. – kis 21. századi temegén –*.
Rácz Nóra rajzaival. Magvető, Budapest, 2007

Varró Dániel első kötete, a *Bögre azúr* 1999-ben jelent meg, ezt követte 2003-ban a *Túl a Maszat-hegyen* címen kiadott verses meseregénye. Az első kötetnek nagyon kedvező kritikai visszhangja kelt, és – ami ennél talán fontosabb – a kötet kivételes közönségsikert ért el, több kiadásban, nagy példányszámban fogyott el, sokfelé beszéltek róla, olyanok is, akik irtóznak a kortárs költészet úgymond sötétén látó, rejtélyes létértelmezésétől. A népszerűség – valljuk be – régóta nem jellemzője a költőknek, sem a verseskönyveknek, és a versolvasás sem éppen mindennapos foglalatosság manapság. Miben foglalható össze Varró Dániel versírásának rendhagyó sikere? Minden bizonnyal abban, hogy programszerűen szabadította meg a verset a hamis mélységtől és tragikusságtól, miként Parti Nagy Lajos is teszi szójátékaival és kifordított idézeteivel, de kevesebb laza játékossággal. Amivel mindketten Kosztolányinak az *Esti Kornél énekében* felmutatott keserű iróniáját idézik fel: „Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság.” Abban továbbá, hogy új szerelésben szólaltatott meg hagyományos lírai témákat, legfőképpen a szerelem témáját, miközben magas szintű formakultúrával építette fel verseit, és – ami talán mindennél fontosabb – gicstől metafizikáig terjedő nyelvi fantáziával meg gazdagsággal. Varró Dániel versbeszédét oldottnak és játékosnak mondják, holott oldottsága és játékosága mögött úgy látszik, mégis mélyen megélt szomorúság és fájdalom rejtőzik, vagyis édes szavait a keserű irónia változatai teszik kevésbé áttetszővé. Erre megy ki versei új kötetének olvasói tapasztalata.

Valószínűleg széles körű várakozás előzte meg Varró Dániel új könyvének megjelenését. Kérdés azonban, hogy beváltotta-e a *Szívdezzert* című kötet a költő verseivel szemben támasztott akár kritikai, akár olvasói elvárásokat? A válaszadás előtt érdemes odafigyelni a kötet címére és alcímére is. A *Szívdezzert* kötet cím a szívből áradó édest kínálja, valamiféle nyalánkságot, ám ezzel együtt (ön)ironikus távolságtartást is. A „kis 21. századi temegén” alcím az ironikus hangütést erősít fel. A „21. századi” azt mondja, hogy a versek mostanában íródtak, a „kis” pedig azt, hogy nem túl nagy, nem terjedelmes, nem eposzi könyv a *Szívdezzert*. E kettős információnál fontosabb azonban a „temegén” új szó, mert a kötet egészét jelzi, azt, hogy itt nem másról, itt rólad és rólam, a te-ről és az én-ről lesz szó, sok-sok nyelvi és formai leleményen meg ficamon át. Kizárva tehát az oly nagy várakozással fogadott új század, de megerősítve a „kis” jelentését, ami arra is vonatkozhat, hogy ez a mi, a kettőnk – a „temegén” – világa, és minden, ami rajta kívül van, felesleges és mellékes. Nem tévedhet, aki ennek az „újszónak” jelentésére és hangulatára támaszkodva olvassa a kötet verseit.

Annyi bizonyosnak vehető, hogy most is szép számmal lesznek majd olvasói Varró Dániel új verseinek, de az is feltehető, hogy a kritika nem fogadja majd osztatlan örömmel. Az első kritikák egyike, Bedecs Lászlóé, a kötet „gyengeségeiről” is beszél, vicces jópofizásáról, fogalmazásának körülményességéről, máshol erőltettségéről... A kritikus kifogásai ellenére, írja Bedecs, Varró Dániel „laza, fiatalos” nyelvének köszönhetően „az egyébként mély, a korábbi Varró-verseknél legalábbis mélyebb tartalmak megőrzik nyitottságukat, átadhatóságukat, természetességüket”. Éppen ezért az elsónél talán kevésbé lesz népszerű az új kötet, de az is lehet, éppen ezért a kritika is tartózkodóbb lesz vele szemben. Nem azért, mintha eme „mélyebb”, de semmiképpen sem igazán mély „tartalmak” elijesztenék az olvasót, vagy fanyalgásra készítenék a kritikust, hanem azért, mert az új kötet verseiben látható változások ellenére sem szakadt el Varró Dániel első kötetének poétikájától, bár megerősíteni sem tudta azt a poétikát, legfeljebb megismételte. Van abban valami, hogy az ilyen játékos és könnyed versmondást egyszer lehet igazán működtetni, másodszorra már kopottnak és elrongyolódottnak mutatja magát. Tudhatta ezt Varró Dániel is, amikor a *Szívdezzert* verseit szigorú kötetszerkezeti vázra építette.

Ezért a *Szívdezzert* című kötet szembetűnő szerkezeti meggondoltságáról kell legelőször is szólni. Varró Dániel jól kivehetően verseskönyvet írt, nem egymáshoz szoros vagy kevésbé szoros szálakkal fűződő önálló, magukban is megálló verseket. A kötet szerkezetét szonettkoszorú fűzi egybe, és a szonettek közé ékelt versek, képvversek és töredékek, szójátékok és átírások el- lenpontozzák a szonettek viszonylagos emelkedettségét, de ugyanakkor meg is erősítik a szonetteket. A kötet versanyagának ilyen, láncszerű elrendezettsége indoklását a szerelem, mint a kötet egészét meghatározó lírai témakör

adja. A szonett és a szonettkoszorú (legtöbbször) éppen a szerelem közlésformája, ezért nem múlhatott a véletlenül, hogy Varró Dániel a szerelmet a szonettel nemcsak kifejezte, hanem azonosította is. Arról pedig, hogy a lírai költészet hagyományos témáinak sorában az egyik legelső, a szerelem, hogyan írható az új költészet beszédhelyzetében, többen elgondolkodtak már, költők és kritikusok egyaránt. Ott van mindjárt a Bedecs által is előhozott példa, Petri György nagy verse, *A szerelmi költészet nehézségeiről*. Az áll Petri György versében, hogy „A szerelem nem tűri / az alapok bonyolultságát. / Tényekkel, tárgyakkal szívesen társul.” Majd így zárul a vers: „A szerelmesek is / áthasonulnak. Egyanyagúvá / lesznek e fénybeszótt / porral. A világ fénybe szótt porával.” Varró Dániel úgy ír szerelmes verset, és az egész kötetben csak szerelmes verset ír, mintha nem tudna a szerelmi költészet nehézségeiről, mintha hiánytalanul sikerült volna visszahoznia a költői beszéd körébe és érdektartományába a szerelem patinás témáját anélkül, hogy eközben átvette volna a régiek bevált gyakorlatát, miközben a kortárs költői beszédmódok drámai hangvételét is zárójelbe tette. Varró szerelmes verseiben nem retten vissza sem a vallomástól, sem az érzések bevallásától, az érzékiségtől sem, ezzel együtt a féltékenységtől sem, minderről nyíltan beszél, ahogyan nyíltan szól a szerelem hétköznapijairól is, haragvásokról és veszekedésekről, csókokról és kézfogásokról: „bőrünkéből szikra pattan, ha megfogod kezem” – írja az egyik szonettben. A szerelemmel együtt jár „A stressz, a félsz, a hiszti, a nyugók, macerák...” – ezt mondják Varró Dániel szerelmes versei. Meg azt is, hogy „A szíved az enyémmel nem kompatibilis, / és agyhullámaidnak nincs antennája bennem, / szeretkezéseinkkor összehangolhatatlan, / rejtélyes készülékek csatlakoznak össze.” Nem a minden szinten hiánytalanul beteljesülő szerelem verseit írja Varró Dániel, nem a fénybe szótt por látványát, a dolgoknak szerelmbe való áthasonulását, hanem a napi újraélésnek, a napi elválásoknak, az örömöknek, a rosszkedvnek, a mindenféle felesleges viszontagságnak naponta kitett szerelem verseit, miközben nem sokat törődik akár a giccs, akár a banális, akár a marginális határaival. Mert a szerelemben minden „áthasonul”, maguk a szerelmesek is. Sorra megszegi a „mélység” határait, és átlép a „sekélység”, a „hígság”, a „vígság” térségébe, ezzel jelzi, hogy az alapok nem bonyolultak, hogy a szerelem „tényekkel, tárgyakkal szívesen társul”. Mégsem esik akár a giccsnek, akár a banálisnak, akár a marginálisnak csapdájába, ami elsősorban versbeszéde szoros formai kötöttségeinek tudható be. A szonett szigorúan kötött szerkezet, a szonettkoszorú úgyszintén, nemigen lehet rajta változtatni, bár a verstörténet számon tart meghosszabbított szonetteket. Varró Dániel is ír tört sorú, meg meghosszabbított szonetteket, melyeknek a talpa összeér, amolyan, ahogyan ő mondja, „lábasfejű szonettek ezek”, de attól még szonettek, rimes, tizennégy, vagy huszonnyolc soros versek. De betudható ezenkívül a szerelmi líra magyar költészeti hagyományára

való nyílt rájátszásnak is. Csak két példát említek. Nem nehéz a kötet *Se óda, se bordal* című nyitóverse következő sorából: „Míg trappol a parton a tramp-li idő” kihallani a *Szeptember végén* anapesztusait, a szonettkoszorú ötödik versének soraiból: „tegnapelőtt itt hagyta a fülbevalódat a földön, / már az egész bútorzatot áttologattam azóta” pedig József Attila hexametereinek daktilusait. De hadd említsék egy harmadik példát is. Az egyik *sms*-vers sorvégein nagyon jól hallatszik a hexametert záró daktilus és spondeus, amúgy a szapphói strófa zárósora: „azt írom + most 1 smsbe / hogy beléd vagyok kedvesem esve, / vágyak dobálnak partra kivetnek / billentyűzárát oldd ki szivednek”. A „partra kivetnek” viszont felidézheti Berzsenyi (szintén Dániel) versének, az *Osztályrészemnek* első mondatát: „Partra szállottam”, annál is inkább, hiszen az is éppen szapphói mód írott vers. Ezek a formai bravúrok, mellettük a mesteri rímelés, a laza versmondatok mentik ki Varró Dániel verseit a giccs, a banális szorításából. Minden bizonnyal szándékos költői eljárás ez, semmiképpen sem múlhatott véletlenül. Valójában egyik lehetséges esélye a szerelmi líra megmentésének a feledéstől, az elrongyolódástól. A szerelmi költészet nehézségeinek meghaladása a hagyományra is rájátszó „temegén”-szerű szomorú, néhol keserű játékosság jegyében.

De ennek az eljárásnak is vannak ismert előzményei, van hagyománya a magyar költészet történetében. Schein Gábor idézi Weöres Sándorról szóló könyvében Weöresnek egy 1933. február 8-án Babits Mihálynak írott levelét, amelyben az akkor fiatal költő arról számol be a mesternek, hogy mostanában kevés verset ír, „de annál több vázlatot és mindenféle töredéket.” Zenei műfajokat próbál behozni a költészetbe. Eldicssekszi, hogy a „szvit”-et már megvalósította, hogy a „szimfónia” elméletével már elkészült, a „preludium”-mal is, de a „fuga”, az „invenció”, a „szonáta” párhuzamát még nem találta meg. Ehhez teszi hozzá a következőket: „Azonkívül egy »giccs« nevű műfajt akarok csinálni, amiben a sláger-romantikát és dzsessz-ritmust próbálom meg-nemesíteni, kicsit nagyképpően uccasarat mímelni a templomtorony gombján és ilymódon a sarat fölcsalogatni: mire fölér, már nem sár lesz, hanem föld.” Weöres Sándor mutat is példát eme „giccs-műfajra”. Egy „giccs-töredéket” ír le a levélben Babits számára: „Hol a dzsessz-muri lesz, – oda fut a dressz meg a fez, – dominó, kimonó, meg a nyílt apacsing, – oda hol a dzsessz-zene lármáz, – oda csoda sok boka csámpáz, – oda csoda-sok toka ring...” Mint-ha Weöres Sándor szándéka visszhangozna Varró Dániel *Szívdezzertjének* verseiben. Ha nem is fordul közvetlenül a giccs felé, vagy enyhébben szólva, az idill felé, versei ott egyensúlyoznak a giccs, az idill, a banális határán. Könnyedségnek mondható ez, a formálás és beszéd lazaságának, a fülbemá-szó dallamra való rájátszásnak, a dalszerű felújításának, ám mindez a formai kultúra magas szintjén, elfeledett formák, például a rimes prózavers, a makadám, a régi típusú képvers nyújtotta formai és nyelvi lehetőségek kihasználá-

lásával, mindezzel együtt a formateremtés szándékával is, mert Varró Dániel az SMS-versekkel, az e-mail szövegekkel új formákat kezdeményez, teljes összhangban mind a beszéd mai, technikai lehetőségeivel, mind pedig a líratörténet megőrzött szilánkjával. Hogy mindezen mély és fájdalmas irónia vonul végig, arról talán nem is kell külön szólni, hiszen arról szólnak Rácz Nóra különös szépségű illusztrációi a könyvben. Szándékosan leegyszerűsített formák és testek szabad mozgása a könyv lapjain, kígyózó megismétlődő vonalvezetés, „szív” és „desszert” együttese rajzolt (talált) jelekben kifejezve.

Losoncz Alpár

Egy kisebbségi a Vajdaságban

Tomislav Žigmanov: *Minimum in maximis. Zapisi s ruba o nerubnome.*
Zagreb, 2007

Tomislav Žigmanov Szabadkán élő filozófus, publicista, a közéletben gyakorta szereplő, bíráló kommentárookra is vállalkozó költő és prózaíró. Egyébiránt a magyar olvasók is találkozhattak már írásaival, például a *Híd* vagy a *Tiszatáj* hasábjain. Ha jól számolok, az esszékönyv, amely itt bemutatásra kerül, a szerző hetedik könyve. Tavaly e könyvet Horvátországban a legjobb, horvát nyelven írt esszékötetnek minősítették, és az értékelőbizottság külön kiemelte témaválasztásának gazdagságát, témáinak sajátosságát és az értelmezés nyelvének kidolgozottságát. Aki elolvassa ezt a könyvet, maga is meggyőződhet arról, hogy a bizottság tagjai helytálló módon formálták meg ítéletüket.

A könyv címe alighanem Adorno *Minima moralia* című művét idézi. Aféle feljegyzéseket tartalmaz, amelyek szétrajzó vonatkozásaik ellenére is, egy meghatározott beállítottságot tükröznek. Hogy világosabb legyenek: a szerző sajátosan megformált diskurzív pozíciója jelenti az írások közös nevezőjét.

Voltaképpen négy részből áll a könyv, és mindegyik rész latin jelzettel kezdődik: tempus, locus, modus, post scriptum, és ezek az esszék értelmezéseinek támpontjait jelentik. Az *első* rész valójában századfordulós számvetés, filozófiai hangoltságú diagnózis. A szerző leltárt készít a XX. század filozófiai irányulásairól, miközben utalásaival a politika tartományai felé mutat. Žigmanov számára blaszfémia az elmélet, amely hátat fordít a gyakorlatnak. Ugyanakkor melléfog az a beállítottság is, amely a számítgató pragmatizmus nevében az elméletet arra ítéli, hogy igazodjon a gyakorlathoz. Ezért Žigmanov azt teszi, amit tennie kell: az elmélet mélyén rejtőzködő társadalmi gya-

korlatra függeszti tekintetét. Azt gondolja, a gyakorlati filozófia hagyománya iránti vonzódása ékes példa erre, hogy az elmélet a gyakorlat legmagasabbrendű sűrítődése. Nem véletlen, hogy a gyakorlati filozófiával foglalkozó rész előkelő helyet foglal el a kötetben, és e tény nem magyarázható csupán a szerző professzionális érdeklődésével. Inkább e könyv gondolati ívét meghatározó logika jut itt kifejezésre. A szerző gondolkodásmódja bontakozik ki, aki pontosan ismeri saját meggyökerezettségét, meghatározottságának feltételrendszerét, ugyanakkor tisztában kíván lenni azokkal a kormeghatározó filozófiai meggyőződésekkel, amelyek helyzetünk kitapogatását teszik lehetővé.

A *második* rész első írása régi kérdést melegít fel (létezik-e még álom Közép-Európáról?). Teszi ezt azzal a céllal, hogy kritikai lamentációját megjelenítse. Hadd idézzek egy jellegzetes állítássorozatot: „félek, hogy itt a közép-európai tér legdélibb részein már régóta nincs álom Közép-Európáról... Errefelé, Közép-Európa egy nem-átgondolt térként létezik... Nagyon sokáig fennállt itt az a politikai arrogancia, amely nem kívánt szembenézni e kérdésekkel” (48).

E rész *második* tanulmánya (magyarul is napvilágott látott) a kanadai Will Kymlickának, a kortárs multikulturalizmus apostolának Szerbiában való „hirtelenszerű” megjelenésével foglalkozik. „Hirtelen”, „váratlan”, ez itt annyit tesz, hogy inkább eltűrt, mint várva várt. Vendég, aki előtt ugyan nem retszelték el, ám nagyon óvatosan nyitották meg az ajtót, és akit alig-alig engedtek be a szobába. Abban a reményben nyílt meg az ajtó előtte, hogy e vendég gyorsan távozik. Hogy el lehet feledni, mintha nem is járt volna itt. Žigmanov ugyanis arra céloz, hogy a multikulturalizmus recepciója Szerbiában sohasem forrt ki, jóformán meg sem kezdődött. Minden híresztelés ellenére sem. Dacára a politikai szóvirágoknak. Bírálóiban részesítették a multikulturalizmust, mielőtt megismerték volna. Nem kívántak vele találkozni, ezért híján vagyunk a recepciónak. Kymlicka politikai filozófiájának az értelmezése Žigmanovnak a szerbiai állapotokat illető kritikai kedvét szolgálja, amely e könyv keretein belül, minden bizonnyal, ezen írásban jelenik meg a legrobusztusabb formában. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne citáljam az egyik jellegzetes passzust: „a kortárs kihívások ritkán, mármint *sporadikusan* érintik a társadalomtudományokban ténykedőket, a tematikai újdonságokat az utóbbi időben a donációk logikája határozza meg, tehát egy probléma tárgygyá tevésének motivációját Szerbiában nem valamely liberális gondolkodó meggyőződése, hanem az adományozott pénz csörgése befolyásolja” (58).

A *második* rész harmadik írása kulcsfontosságú: a szerző diskurzív helyzetéről ad hírt. Átala nyerünk belátást egy beszédhelyzet mibenlétébe. Azaz megtapasztalhatjuk egy peremlétezés beszédmódját. Tárnya a határ paradoxális mivolta, a kizárások és befogadások társadalmi gyakorlata. A határ egyszerre jelent korlátozást, behatároltságot, de teremtő vonatkozást is. A határ egyszerre

akadály és lehetőség is. Hiszen minden azonosságképlet úgy teremt kötődést, hogy behatároltságával teremt és reprodukálja az identitást. A határnak ezen aspektusa megelőzi azt a kérdést, hogy képesek vagyunk-e nyitott azonosságot léteztetni, vagy a zárt identitások foglyai maradunk... A peremen mozgó, a központ hatalmi infrastruktúráját nem élvező ember számára a határok megsokszorozódnak, ő mindenütt határokat tapasztal, és határokba ütközik. Számára a határ-létezésben a korlátok túlsúlyba kerülnek. Mindezen aspektusoknak ott van a geopolitikai-társadalmi kontextusa, ott van a határokbán materializálódó politikai történelem: Szabadka, a határ közelsége, ugyanakkor átjárhatatlansága, a közelség és a távolság geopolitikai játéka.

A peremlétező, persze, elvetheti hivalkodásával a sulykot; itt nem ez történik, Žigmanov pontosan érzékeli az arányokat. Nem állítja a központ uralma helyébe a perem ellenuralmát, nem löki előtérbe az érem túloldalát. Pontosan tudja, hogy ez nem lenne egyéb, mint egy inverz gesztus. Nem enged tehát a szokványos csábításnak, hanem arra irányul, hogy újraírja a kettő, mármint a központ és a perem közötti viszonylatokat.

A *harmadik* rész roppant fontos kérdéskörrel indít. Lényegbevágó ugyanis, hogy e könyv egyik legfontosabb tanulmánya a hovatarozás kérdéskörét járja körül, méghozzá egy Szerbiában élő kisebbségi író szemzőgéből. Aki folytonosan arra kényszerül, hogy önmagát magyarázza, hogy valamilyen elképzelt fórum előtt önmagát igazolja. Aki számára mindig „adódik” a láthatóság tartományából való eltűnés, diskurzív kiszorítás, hiszen „láthatatlanná” válhat *mind* a szerbiai, *mind* a horvátországi, értsd, anyaországi nyilvánosság számára. A szerbiai irodalmi nyilvánosság számára, amennyiben anyanyelvén ír, nem integrálható, nem lehet irodalmi díjak kitüntetettje és címettje. A horvátországi irodalmi nyilvánosság számára pedig egzotikum marad, amely (aki) immáron egy másfajta kulturális mintákat érvényesítő közege részévé vált. Kihez tartozik, kikhez tartozhat a kisebbségi író? Vagy, hogy túlvezessem a gondolkodás fonalát az írói létezésen (és hogy megmaradjak a szerző etnikai távlatában): kihez/kikhez tartozott a horvát nemzetiségű Josif Pančić, aki megalapította a Szerb Akadémiát, kihez tartozik a horvát ajkú Frenki Simatović, a hírhedt vörös sapkás, aki meghatározó módon vett részt a kilencvenes évek erőszakexcessusaiban, és aki vádlottként szerepelt a hágai perekben stb.? Valószínűsíthető, hogy mindenki szívesen kisajátítaná az előbbit, és a saját közössége tagjaként tartaná számon, viszont fölöttébb kétséges, hogy ugyanez érvényes-e az utóbbi esetben is?

Minden hovatarozás valamilyen értelemképződéssel függ össze: a hovatarozás mindig értelmi vetületben jelenik meg számunkra. Ezenkívül a hovatarozás megerősítése értékálláspont is: a hovatarozásban mindig valamilyen értékperspektívát tapasztalunk, mert valamilyen értéket jelenít meg számunkra, még ha ez az érték instabil is alkalomadtán. Az író esetében nyilván különös jelentőségű, hogy művének értelemképződését a nyelvi tör-

ténések esztétikai távlatai határozzák meg. Ugyanakkor az írókra, irodalmakra vonatkozó kanonizációs műveletek aligha vonhatók ki az egymással szembeszegülő etikai-nemzeti-politikai ideológiák diskurzív konfliktusából. Aligha kell külön bizonygatnom, hogy Európa azon részén élünk, ahol az irodalmi azonosságképződés *politikailag* értelmezett „telítettsége” áll fenn. Az írók hovatarozása is diskurzív harctere a megosztó-kisajátító stratégiáknak, és a „jugoszláv” irodalomértelmezés különösen sok példát tud erre felsorakoztatni.

Mit is jelent ez? Kisajátítható-e az író? Kisajátítható-e a kisebbségi író? Ki az, aki kisajátíthatja a kisebbségi író? Milyen szerepkonstrukciók állnak fenn a kisebbségi író szempontjából? Žigmanov a következő kritériumokat hozza szóba: az irodalom vonatkozásában az irodalomhoz való tartozás szubsztanciális jellegű, amit nem lehet politikai-ideológiai szempontok függvényévé tenni. Az író az irodalomhoz tartozik. Az irodalom: infrastruktúra, intézményes közvetítettség, újrendeződő intertextualitás, értelmező párbeszéd, a folytonosság és a diszkontinuitás együttese, az elvárások és tapasztalatok viszonylatrendszer, amely a szerzők, olvasók, kritikusok összjátékaként jön létre, létesül, történik. Azaz, az író mindekelőtt szerves része a történő irodalom teremtői-befogadói jelentésképződményeinek, intertextuális-interszjektív alakzatainak. Ahol nem áll fenn az irodalom szervezethe, mondja Žigmanov, az irodalomhoz való hozzátartozás is elmarad. Nem nehéz kitalálni, hogy közben saját közösségére is gondol. A második kritérium szerint az író az olvasóhoz tartozik, ehhez azonban az szükségeltetik, hogy megteremtődjön az olvasóhoz való hozzáférés lehetősége. Más szóval élve: az olvasó is szociokulturális kategória, nem metafizikai kategóriák kivételése, hanem társadalmi erőket összegyűjtő értelmezési pozíció. A harmadik helyen áll a kultúra mércéje, amely e könyvben, helytálló módon, heterogén vonatkozások nyalábjaként áll össze. Különbségtermelői vonatkozásaira helyeződik a hangsúly. Ami nem jelenti azt, hogy a kultúrában ne jönnének létre hegemónikus tendenciák. Hovatovább, felállítható a szabály: minél homogénebb egy kultúra, annál hegemónikusabb a szerkezete. E hegemonia módozatait nem értelmezhetjük, amennyiben nem vesszük figyelembe a nemzeti elv pozícióját a jelenkor körülményei közepette. Mert aligha hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy meghatározott azonosságképletekhez való kötődés kedvezményekkel jár, azaz léteznek olyan kontextusok, amelyek egyenlőtlenül osztják el a kulturális erőforrásokat.¹ Ezért: „a nemzeti elv, mint a hovatarozás legitimációja az irodalom szempontjából másodlagos [...], ám az, ami meghatározza az irodalmat, pontosabban a szervezet és a rendszer, kivételes szerepet játszik az

¹ Žigmanov Vasko Popát említi, aki románul kezdett írni, de később szerb nyelven írt, és szerb íróként vált híressé.

irodalom távlataiban. Márpedig ezek nem neutrálisak nemzeti szempontból. Éppen itt lelünk rá az irodalomban tapasztalható nemzeti elv minimális szuverenitására...” (99).

A *harmadik* rész még két írást tartalmaz. Az első a bűn fogalmát taglalja (a szerbiai helyzet adja ismételten a kontextust), és egy vallásközi párbeszéd feltételeit dolgozza ki. A második írás a várossal foglalkozik, a város pusztulásáról értekezik, és egy városregény olvasatát szövi bele a textusba.

A könyv *negyedik* része lehetőleg reflexiókat gyűjt egybe a félelemtől, a szeretetről, az elkülönülésről, az időről. Legtöbbször Heideggert emlegeti a szerző, aligha véletlenül: az időre vonatkozó gondolatai itt is megjelennek, de a szabadkai határlétezés feltételeihez idomítva.

Nos, a szerző vajdasági horvát. E póre tény ily száraz és esetlen közlését nem a kimondás szándéka motiválta. Hanem az a mozzanat, hogy e tény folytonos értelmezése Žigmanov gondolkodásának fősodrában áll. Noha léteznek a szerzőnek olyan könyvei, amelyek a jelen esszékötethez képest sokkal közvetlenebbül tárgyalják a saját közösség politika- és kultúráképző stratégiáit, az itt tárgyalt kötet is bővelkedik idevágó megjegyzésekkel. Továbbá, Žigmanov (ön)megértési érdekeltsége döntően egy kisebbségi helyzethez kötődik, egy történelmi távlatot meghatározó tapasztalatrendszer felméréséhez és az ahhoz kapcsolódó kultúraideológiai-nemzetpolitikai és egyéni identifikációs stratégia kereséséhez, s ezért sem véletlen, hogy korunk dilemmái és az azokra adott válaszkísérletek egy kisebbségi kérdezhorizontban konstruálódnak meg. Milyenek e térben, ahol élünk, a kisebbségi közösségrepresentáció politikai és kulturális mintái? Milyenek az identitásképzés mechanizmusai?

Nem mulaszthatom itt el, hogy megemlítssem Žigmanovot, a lexikoníró, a saját kultúra kitartó archeológusát, a saját kultúra megnyilvánulásainak, minden releváns kulturális tényének szenvedélyes rögzítőjét, az elkötelezett rendszerezőt. És ott van Tomislav Žigmanov, a jogtíprások lejegyzője, a múltban és időnként most is fellángoló kisebbségellenességhez kapcsolódó megnyilvánulások dokumentálója. Megannyi esetben fejtette ki, hogy a vajdasági horvát kultúra híján van az átfogó intézményi infrastruktúrának, ami meghatározott szerepköröket egyének kompetenciakörébe utal. Žigmanovban valóban elevenen él az a gondolat, hogy a hagyomány nem adott, hanem feladott, hogy a hagyomány nem megmentést, hanem folytonos értelmezést igényel. Amikor egyéb, azaz nem ebben a könyvben található írásaiban újrakérdezi a múltat, és hatástörténeti érdeklődést tanúsít, akkor mindig a hagyomány beszédének újfajta megszólaltatása érdekli. A filológiai állhatatosság és hűség mindig kapcsolatban áll a hagyomány jellegének feladottságával.

Igen, elfogultság, etnikumféltség ez, kétségtelenül, méghozzá saját közössége vonatkozásában. Ugyanakkor a szerző rendelkezik olyan kultúrával, értelmezési beállítottsággal, amelyekkel ezt az elfogultságot ellensúlyozza.

Ennek formája a kritikai önértelmezés. Írásaiban ott van az igény, hogy bírálóan mérlegelje saját közösségének problémafeltáró és válaszadó képességeit, hogy fontolgassa, felismeri-e saját közössége a rá szabott lehetőségeket? Ami mindig kockázatot jelent, hiszen a belső kritika megvalósítója magára vállalja az ódiomot, hogy beszédmódját, a kritikát, mint megnyilvánulási formát egységbontónak minősítik. Nem azt követeli Žigmanov, hogy az értelmiséget valamilyen speciális primátus illesse meg, hiszen mélyen meg van győződve arról, hogy az individuális fellépés a közösség teljesítményén alapozódik, de hiszi azt, hogy az individuális felelősség nem szakítható el a kimondás kockázatától. A kritika feszültség, amely idegenné tehet akárkit, és bárkit szembesíthet az adott tapasztalati közösség rosszállásával és gyanúperével. A belül lévő idegenség többlete ez. Úgy is mondhatnánk, hogy Žigmanov a kettős peremléteezést járja körül esszéírásában: kisebbségnek lenni a kisebbségen belül, afféle peremkisebbségiként létezni a határ szorító szomszédságában... Hogyan lehet valaki kisebbségi Szerbiában/Vajdaságban? Hogyan lehet valaki *gondolkodó* kisebbségi, aki nem hagyja, hogy beleragadjon a felkínált-adódó szerepekbe, ugyanakkor kivételesen elkötelezett, ahogy mondtam már, saját közössége iránt? Hogyan lehet *kritikával*, jelesül a kalkuláción túllépő gondolkodással, kinyilvánítani ezt az elkötelezettséget?

Žigmanov észjárása, esszéírása minduntalan feleleveníti e kérdéseket, amelyek minden kisebbségi esetében felszínre kell hogy kerüljenek. Pontosan ebben rejlik a žigmanovi esszévezetés különös jelentősége számunkra is, akik más etnikulturális horizontok vonzásában ténykedünk. Žigmanov beállítottságának ugyanis fontos jegye, hogy írásmódja túlvezet a partikuláris meghatározottságokon, és a törvényszerűre, az univerzálisra (is) irányítja figyelmünket. Az esszékötet szerzője világos okfejtéssel, az esszé hanyatlás- és válságérzékelő logikájával, szituációtudatos kritikai attitűddel nyúl választott kérdéseire. Könyvének egyik tétje a kisebbségi reflexió kibontakoztatásának lehetősége, az el-eltűnő, önmaga létfeltételeit egyre kevésbé megragadó kisebbségi nyilvánosságban. A másik tétje annak a kérdésnek a meggondolása, amely a magaskultúra és a kisebbségi önfenntartás viszonylatát állítja homloktérbe, és kritikai meglátásai itt roppant erőteljeseknek bizonyulnak. A könyv ott válik el hangsúlyosan a köreinkben elszaporodó, az áldozat pózába belemerevedő lamentáció beszédmódjától, hogy feltételeket mérlegel, a kisebbségben való benne-állást a reflektált létezés lehetőségévé kívánja változtatni. A feladat abban áll ugyanis, hogy a kisebbségi létezés feszültségeit ne leplezzük el naiv összehangolásokkal, rövid távú meggondolásokkal, hanem tudatosan kibontsuk. Žigmanov a kisebbségi diskurzus esélyeire kérdez rá. Nem burkol semmit ködfelhőbe. Nem áttolja segítségül hívní az elméletet, és egyensúlyban tudja tartani a partikulárist és az univerzalist. Tanulságos esszékötet ez mindenki számára, aki kisebbségi diskurzusok lehetőségeiről és kisebbségi szerepformákról gondolkodik.

Gerold László

Mi micsoda?

IVANOV(ÉK UTOLSÓ VACSORÁJA) – A színház nagy, visszatérő örök kérdése, amely az újvidéki Szerb Nemzeti Színház szokványostól sok mindenben különböző *Ivanov*-előadása láttán is felmerül: meddig illúzió, s honnantól valóság, meddig mímelés a valós életnek, s honnantól maga az élet. A válasz ezúttal sem egyszerű, akkor sem, ha a Csehov-dráma előadását a rendező Predrag Štrbac valóságként próbálja elfogadtatni a közönséggel. Bár lehet, hogy túlzás közönségnek nevezni azt az ötvenegy vendéget, akiket a rendező Lebegyevék ebédlőjében asztalhoz ültet, hogy vacsorázás közben tanúi is és résztvevői is legyenek Ivanovék történetének. Mert tény, hogy mi félszázan, ha nem is közönség, de nézők, szemlélők azért vagyunk, s ugyanakkor tény az is, hogy rendezői szándék szerint a történet szereplői is vagyunk, még ha néma szereplők is, akiket a házigazda, Pavel Kirillics Lebegyev (Miodrag Petronje) és felesége, a már nem fiatal, de még szép, mutatós Zinaida Szavisna (Tijana Maksimović) széles gesztusokkal és hízelgő kedvességgel asztalhoz ültet. Természetesen azt követően, hogy a jegyszédők ellenőrizték jegyeinket, amelyek ezúttal nemcsak ülőhelyre jogosítanak fel bennünket, hanem vacsorára is a szépen terített asztal mellett, a vendégek között. Arra, hogy kedvünkre vegyünk az előttünk levő tálakról sült csirkét, uborkát, édességet, igyunk pálinkát, szörpöt, bort, tisztán vagy szódát spricelve a pohárba. Azok, akik szabódnak, mert tudják, a színházban nem illik enni – holott egykoron, például Shakespeare Vilmos Globe színházában egészen természetes volt – a vendéglátó házaspár biztatására, ha félve is, vesznek tányérukba ezt-azt, ha többet nem, néhány süteményt, s öntenek italt maguknak. Lássék, készségesen vállalják a rájuk osztott szerepet. S miközben az ötvenegy vendég, több sohasem lehet, ugyanis ennyi teríték van, megtölti Lebegyevék tágas, díszes ebédlőjét, ételt s italt vesz magához, és meghallgatja a házigazda és felesége bizalmas szavait, észrevétlenül megkezdődik az előadás. Sorra érkeznek, mint előbb a nézők, a történet szereplői, akiket a házigazdák megkülönböztetett kedvességgel fogadnak: Marfa Jegorovna Babakina, a fiatal özvegy földbirtokosnő (Olivera Stamenković), Matvej Szemjonovics Sabeljszkij gróf, Ivanov nagybátyja (Rade Kojadinović), a nagy bölcselő, Mihail Mihajlovics Borkin, az életet élvező jószágigazgató (Jugos-

lav Krajnov), s nyomában a vacsorához nélkülözhetetlen énekesnő és a háromtagú zenekar. Az utóbbiakat leszámítva mindannyian helyet foglalnak az U alakban elhelyezett asztalok mellett, s Lebegyevékhez hasonlóan, mintha régi ismerőseink lennének, beszélgetést kezdeményeznek a mellettük ülőkkel, átfogják a vállunkat, meglapogatnak bennünket, esznek, isznak. (Gyanítom, hogy ez gördülékenyebben történjen, a „vendégek” között van néhány színész-tégla!) Majd lassan, szinte észrevétlenül alakulni kezd a dráma.

Kezdetben kissé kusza a helyzet, az asztaloknál párhuzamosan folyik a társalgás, nem is tudni, hol miről beszélnek, aki nem ismeri Csehov művét, nem valószínű, hogy érti, ki kicsoda, s milyen viszonyban vannak. De fokozatosan formálódik a történet, legalábbis a váza, s mindenki számára világos, hogy az a kissé elhanyagolt külsejű, borostás képű fiatalember, aki kezdettől fogva maga elé nézve ül szótlanul, Ivanov (Milan Kovačević), a sarokban levő pamlagon ülő szép hölgy a felesége, Anna Petrovna (Draginja Voganjac), a hol tudomást sem véve rólunk, közömbösen szemlélődő, hol érdeklődéssel figyelő, fiatal nő, Szása (Jovana Mišković), Lebegyevék lánya, aki öltözékét tekintve kirí környezetéből, slamposságával, majd viselkedésével sem illik a képbe. Ők hárman a főszereplői a történetnek: a magával elégedetlen, magát felesleges embernek érző, mindenből és mindenkiből, de talán leginkább önmagából kiábrándult Ivanov. („Akárhová megyek, társaságba, vendégségbe, vadászatra, mindenhova magammal viszem az unalmat, a csüggedtséget, az elégedetlenséget!” – mondja a belé szerelmes vagy csak Ivanovot megmenteni kívánó Szásának.) A halálos beteg, elhagyott Anna Petrovna, aki utolsó kísérletként, hogy férjét visszaszerezze, Ivanov után megy Lebegyevékhez, de ott csak arról értesül, épp Ivanovtól, hogy halálos beteg. És Szása, akitől nem tudni, hogy szerelmével Ivanovot akarja megmenteni vagy önmagát akarja kimenekíteni a számára unalmas, érdektelen emberek közül. Látszatra szerelmi háromszög, amelynek mélyén azonban az emberi elégedetlenség, az életből való kiábrándulás drámája húzódik, amit két haláleset nyomatékosít. A menthetetlen Annáé, az előadás felénél, s az előadás zárójelenetében Ivanové, aki az asztalról felkap s eltör egy borosüveget, amellyel saját nyakát vágja el. (Nem pisztollyal végez magával, mint Csehovnál.)

Mindkét pillanat döbbenetes erejű. Jól felépített, jól előkészített drámai momentum. Az egész előadás végiggondolt és következetesen végigvezetett. Van ritmusa, vannak mélypontjai, amikor más nem történik, csak vacsorázunk, és csevegünk, ilyenkor egy mobiltelefon megszólalása sem lenne disszonáns, s vannak drámai csúcspontjai, amelyet követően szinte ordít a döbbenetes csönd. Amikor egy ilyen pillanatban éppen szódát töltöttem a pohárba, többen megrovóan felém fordultak. A két szélsőség között van még néhány olyan pillanat, amikor az ember torkában megáll a falat, mint az a már-már morbid helyzet, amikor Ivanov néhány lépésre a pamlagra fekte-

tett, halott Annától, megkéri Szását. Külön érdeme a rendezésnek, hogy ügyel arra, minden szereplőnek legyen néhány magánszáma, amelyben elpanaszolja baját, bánatát, s amelyben színészként bizonyíthat. És színészileg, bár átkozottul nehéz lehet úgy alakítani, hogy az egy pillanatra se tűnjék alakításnak, ez szinte tökéletesen működik. Ennek legerőteljesebb példáját akkor láttam, amikor Draginja Voganjac két székkal tölem arrébb a teljesen összetört, megsemmisült Anna drámáját élte át. Teljesen Anna, s nem az Annát alakító színésznő volt. De a kedélyesen induló s tragikusan végződő est minden szereplője kivétel nélkül egyszerre volt hiteles civil résztvevője és hitelesen alakító színésze is az előadásnak, akkor is, ha olykor vagy az egyik, vagy a másik attitűd volt kifejezettebb. A drámaiság fokozásával érthetően a színészi gesztusok dominálnak.

Bár igazi (színházi) élmény a Predrag Štrbac rendezte *Ivanov*, megkerülhetetlen a kérdés: mit nyert s mit veszett ezzel a koncepcióval Csehov műve? Egyszerűsödik a történet, vázlatosabb, nincs benne annyi árnyalat, több részlet elveszik, azzal, hogy a cselekmény három helyszín helyett egyetlen játszódik, néhány helyzetről óhatatlanul le kellett mondani, ugyanakkor a nézőkkel való testközeli, közvetlen kapcsolat által, számunkra életszerűvé tette a drámát, olykor valósággá formálta. Ezért talán annak ellenére, hogy a színészek megérdemlik az őszinte elismerést, ezúttal el kellett volna tekinteni a hagyományos tapsrendtől. Logikusabb lett volna, ha Lebegyevék, ahogy fogadták, kikísérik vendégeiket.

*

KÉT ZENÉS PRODUKCIÓ – MY FAIR LADY, ROCKY HORROR SHOW – Mert nem érzem magam zeneileg kellően felkészültnek, nem szoktam ún. zenés produkciókról írni. Most azonban kivételt teszek. Két zenés előadásról írok, anélkül azonban, hogy a zenéről, s ennek konkrét színpadi megvalósításáról szólnék. Mindkét musical-előadás, a szabadkai Népszínházban látott *My Fair Lady* és az Újvidéken színre vitt *Rocky Horror Show*, számomra másért fontos. A műfaj klasszikus, máig egyik legismertebb és legtöbbet játszott darabja, Shaw *Pygmalion* című vígjátékából írt *My Fair Lady* azért, mert stílustalansága elrettentő példa arra, hogy nem szabad játszani. A manapság divatos, filmként elhíresült rémtörténet, a *Rocky Horror Show* pedig az előadás kétféle fogadtatása, a közönség meghatározó szerepe szempontjából volt számomra tanulságos.

Többekkel együttértésben és többekkel ellentétben vallom, hogy bármelyik mű színrevitelekor bármi megengedhető – ha a rendezői koncepció ezt igazolja. Ha nem, akkor viszont nagy-nagy vétek bármilyen beavatkozás. Shaw az angol úri társadalom önhittségének és előítéletekből táplálko-

zó merevségének komikus ábrázolására az antik görög szobrász, Pügmalión történetét dolgozta fel, pontosabban át. Mert az egykori szobrász miután megalkotta a tökéletes nőt, a szerelem istennőjét kérte meg, hogy művét, kibe megrögzött agglegény létére beleszeretett, keltse életre. Higgins, a rigolyás londoni fonetikaprofesszor magát istennek képzelve a külvárosi szlenget beszélő virágáruslányból akar úri modorú hölgyet „faragni”. Ez jól, sőt túlságosan is jól sikerül. Higgins beleszeret a lányba, aki azonban a tanár elviselhetetlen modora miatt elmenekül. A történet a zenés műfaj követelményei szerint happy endre módosul. Eliza visszatér Higginshez. Ettől függetlenül azonban a musical sem nélküli sem a látszatra, a külsőségekre fölöttébb sokat adó angol úri társadalom, sem pedig a mások életébe történő erőszakos beavatkozás bírálatát, még ha ez a lehető legjobb szándékkal történik is. Ez két olyan mozzanat, ami – függetlenül attól, hol, milyen nyelvterületen játszák – kihagyhatatlan a *Pygmalion/My Fair Lady*-előadásokból. Ezek nélkül nem működik a történet, s az előadás alig lehet több jópofa komédiázásnál.

És Szabadkán pontosan ez történik.

Igazán nem is az a gond, hogy a pesti vendég színészrendező, Földes Tamás, több jó játéközlet ellenére, harmadrendű vidéki színházak papírmásé-operettjeire emlékeztető előadást csinált, amely óhatatlanul is a talán legklasszikusabb vajdasági magyar színházi anekdotát juttatja eszünkbe, amikor az egykori topolyai színház *Hamlet*-előadása láttán az angol követség jelentése szerint a Bácskában a farmerek Shakespeare-t játszanak. Istenem, szegényember vízzel főz. Sokkal inkább az a problematikus, hogy a két férfi főszereplő, Péter Ferenc és Kálló Béla egyetlen gesztusával sem idézett bármiféle úri manírt. Mert Péter pacuha Higginse nem taníthatja úri modorra Elizát, ha inge kilóg a nadrágból, ha úgy áll rajta a ruha, mint – bocsánat – a tehénen a gatyá. Mert nincs tétje annak, ami történik, nincs drámai ellenpont. Ez nem az a professzor, aki valakit is viselkedni taníthat. A stílus alapkövetelmény! Hasonlóképpen a karikatúráig elhibázott Kálló Pickering ezredese, akin nemcsak úgy áll a ruha, mintha falusi turkálóból szerezte volna be, hanem állandóan nyakatekert jógapózokba nyomorítja magát, és mezítláb közlekedik, mert így illik (!?) ahhoz, aki Indiából jött.

Ettől persze a közönségnek akár tetszhet is az előadás, a szellemes szövegen jókat lehet hahotázni, mint tette mögöttem néhány sorral egy atyafi a bemutatón. De a második részben már ő is elhallgatott, talán mert megunt, vagy ment a busza, s a következő járatot már nem akarta megvárni. Milyen igaza volt.

*

Rocky Horror Show (Mikus Csaba felvétele) 93

Az Újvidéki Színház zenés horrorját kétszer láttam. A bemutatón, amikor – néhány részletől eltekintve – nagyon nem tetszett, s néhány héttel később, amikor jól szórakoztam. Van, s mi lehet erre a magyarázat? Egzakt magyarázat biztos nincs, annak ellenére, hogy lehetnek, s nyilván vannak személyes és objektív okok. Valójában azonban egészen másról van szó. Előszörban a két előadás közönsége lehet magyarázat a kétféle befogadásra. A bemutatón az esemény állandó közönsége ült a színpadi nézőtéren. A másik előadáson diákok, zömmel zentai gimnazisták voltak a nézők. Az egyiknek komoly elvárásai voltak, a másik merő szórakozásnak fogta fel az előadást. Az egyik komoly mondandót várt és keresett, s (joggal) idegesítette a blőd történet, amit a másik, a diákközönség tréfának fogott fel, s nagyokat nevetett. És igazuk volt. A közönség miközben a maga kedvére értelmezte a látványt, felszabadítóan hatott a színészekre. Nem zavarta, hogy a naiv sztori szinte követhetetlen, hogy a horror inkább komikus, mint döbbenetet vagy félelmet vált ki, hogy a koreográfia (ezúttal) zömmel tartalom nélküli, öncélú ugrabugra. Nem csak azt a néhány valóban ügyes jelenetet élvezte, amelyek a bemutatón is sikert arattak, amelyben a lányok némafilmeket idéző mozdulatokkal kapkodnak a feljük dobott menyasszonyi csokorért, amelyben a főszereplő-pár (Kőrösi István és Jankovics Andrea) két elemlámpával mímeli az éjszakai autózást, vagy amelyben a rémkastélybeli transzvesztita játékmester (Balázs Áron) a játéktér közepére állított plexiágy egyik oldalán a nőt, majd a másikon a férfit csábítja el ugyanazokkal a szavakkal és mozdulatokkal, hanem hangos nevetéssel honorált minden szöveg- és játékbeli poénkedést. Egyszerűen jól érezte magát – önfeledten szórakozott.

Krónika

DÍJ

NÍVÓDÍJ FEKETE J. JÓZSEF-NEK – A Marosvásárhelyen megjelenő Látó című folyóirat évente nívódíjjal jutalmazza az egyes műfajokban legjobbnak ítélt szövegek szerzőit, az esszékaté-
goria nívódíját Fekete J. József kapta.

RENDEZVÉNYEK

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ – December 20-án Verbászon ünnepélyes keretek között vette át Milutin Ž. Pavlov a 2007. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat, melyet a Cipele vranog konja [A pej ló cipője] című kötetéért ítélte oda a szakmai zsűri. A rendezvény keretében megnyílt a verbászi és a város-
hoz kötődő költők (54 szerző kétszáznál több) könyveinek kiállítása.

DÍJKIOSZTÁS – Mosolyogva szélnek fészül a vers címmel tartották meg december 22-én Muzslyán a Sziveri János Művészeti Színpad XI. vajdasági szintű verspályázatának díjkiosztó ünnepségét. A zsűri értékelése szerint az idén Terék Anna érdemelte ki, hogy megjelenjen első, önálló verseskötete, melynek címe Mosolyszakadás.

SZÜLETÉSEK ÉNEKHANGRA – December 28-án Zentán Születések énekhangra címmel irodalmi estet tartottak, melyen fellépett Beszédes István, Danyi Zoltán, Nagy Abonyi Árpád, Sinkovits Péter, Szabó Palócz Attila, Szögi Csaba és Verebes Ernő, a Zyntharew együttes, valamint Verebes Krnács Erika.

EXTERRITÓRIUM NÉMETÜL – Végel László Exterritórium című könyvének német fordítását mutatták be az író jelenlétében január 17-én a Stuttgarti Magyar Kulturális Intézetben.

MAGYAR KULTÚRA NAPJA MAGYARKANIZSÁN – Január 18-án Magyarokanizsán a Magyar Kultúra Napja alkalmából Hamvas a bor és az Istenek címmel irodalmi estet tartottak Danyi Zoltán, Hódi Viktória, Kocsi Lajos és Odorics Ferenc részvételével.

MAGYAR KULTÚRA NAPJA ZENTÁN – Január 19-én Zentán rendezték meg a Magyar Kultúra Napjának vajdasági központi ünnepségét. Az ünnepség keretében az idén ötödik alkalommal került átadásra a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség Magyar Életfa Díja, és negyedik alkalommal a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség Aranyplakettje. Az ünnepség keretében került sor a Vajdasági Szép Magyar Könyv című pályázat eredményhirdetésére (a díjazott könyvek: Cs. Simon István Udvaros az enyészetben, Szőke Anna A kishegyesei Szent Anna-templom, Sirbik Attila eXoból Endóba, Valkovics Edit Utazzunk együtt!, Terék Anna Mosolyszakadás, Délvidék/Vajdaság, Az emlékezés elevensége), továbbá a Magyar feltalálók című fotódokumentum-kiállításra és a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség szakmai talál-
kozájára.

MAGYAR KULTÚRA NAPJA
TOPOLYÁN, KISHEGYESEN – Topolyán az újvidéki színművészeti akadémia harmadéves hallgatói, László Sándor osztálya, bemutatta Örkény István Kulcskeresők című színművét. – Kishegyesen köszöntötték a hetvenéves Vigh Rudolfot, és megnyílt Kormos Róbert kiállítása.

KÖNYVBEMUTATÓ

Szabadkán január 21-én bemutatták Berkes Erzsébet Megálmodta, megalokta (Egy tanítói élet margójára – valomias egy tehetséges ember árnyékában) című könyvét.

Szenttamáson január 22-én bemutatták Jódal Rózsa Figyellek, világ! című ifjúsági regényét.

MEGJELENT

Mátyás király országlása – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Bence Erika: A kert árnyéka – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Benes László: A fenevad zsoldja – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Terék Anna: Mosolyzakadás – Sziveri János Művészeti Színpad, Muzslya, 2007

Szélnek feszül a táj – Sziveri János Művészeti Színpad, Muzslya, 2007

Ifj. Brenner József (Csáth Géza) 1906 és 1911 között írott naplójegyzetei – Életjel, Szabadka, 2007

B. Foky István: Madárkarácsony – Grafoprodukt, Szabadka, 2007

Ferenc Nemet: Istorija štampe u Velikom Bečkereku (1849–1918) – Gradska biblioteka, Zrenjanin, 2007

Oto Tolnai: Pesnik od svinjske mas-ti (ford.: Marko Čudić) – Gradska biblioteka, Zrenjanin, 2007

Kosta Josifidis–Alpar Lošonc: Neoliberalizam – sudbina ili izbor – Graphic, Novi Sad, 2007

SZÍNHÁZ

DIPLOMA-ELŐADÁS – Január 12-én mutatták be Szabadkán a Kosztolányi Dezső Színházban Lénárd Róbert diploma-előadásaként Brad Fraser A szerelem igaz természete avagy Azonosítatlan emberi maradványok című darabját. Szereplők: Béres Márta, Erdély Andrea, Mészáros Árpád, Mikes Imre Elek, Csernik Árpád, Táborosi Margaréta, Pap Arnold. Zene: Ripli Gábor. Díszlet: Gömöri Éva.

KIÁLLÍTÁS

SZAJKÓ-TÁRLAT – Január 15-én Újvidéken megnyílt Szajkó István festőművész tárlata.

FILM

FILMJEINK A FILMSZEMLÉN – A január 29-én kezdődő pesti Filmszemlén mutatják be Tolnai Szabolcs Fövenyóra című játékfilmjét, Siflis Zoltán Hamisvadász árnyékában című dokumentumfilmjét, míg ifj. Apczí Jenő A mozi 50 éve – a magyarkanizsai mozi félszázada című filmjét versenyen kívül vetítik.

ZENE

BAKOS-KONCERT – December 29-én került sor Szabadkán a Kosztolányi Dezső Színházban Bakos Árpád és barátai koncertjére.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Bányai János
Bence Erika
Bordás Győző
Brasnyó István
Gerold László
Jódal Kálmán
Kocsis Lenke
Losoncz Alpár
Mikus Csaba
Nánay István
Novák Anikó
Szántai Szeréna
Szathmári István
Szombathy Bálint
Vickó Árpád

A fedőlapon:

Utolsó tájkép: Nagy József

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Alapja és a Szülőföld Alap támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9770350907007